Portrete în dialog

Breviar pentru păstrarea clipelor

Filip-Lucian Iorga în dialog cu Alexandru Paleologu

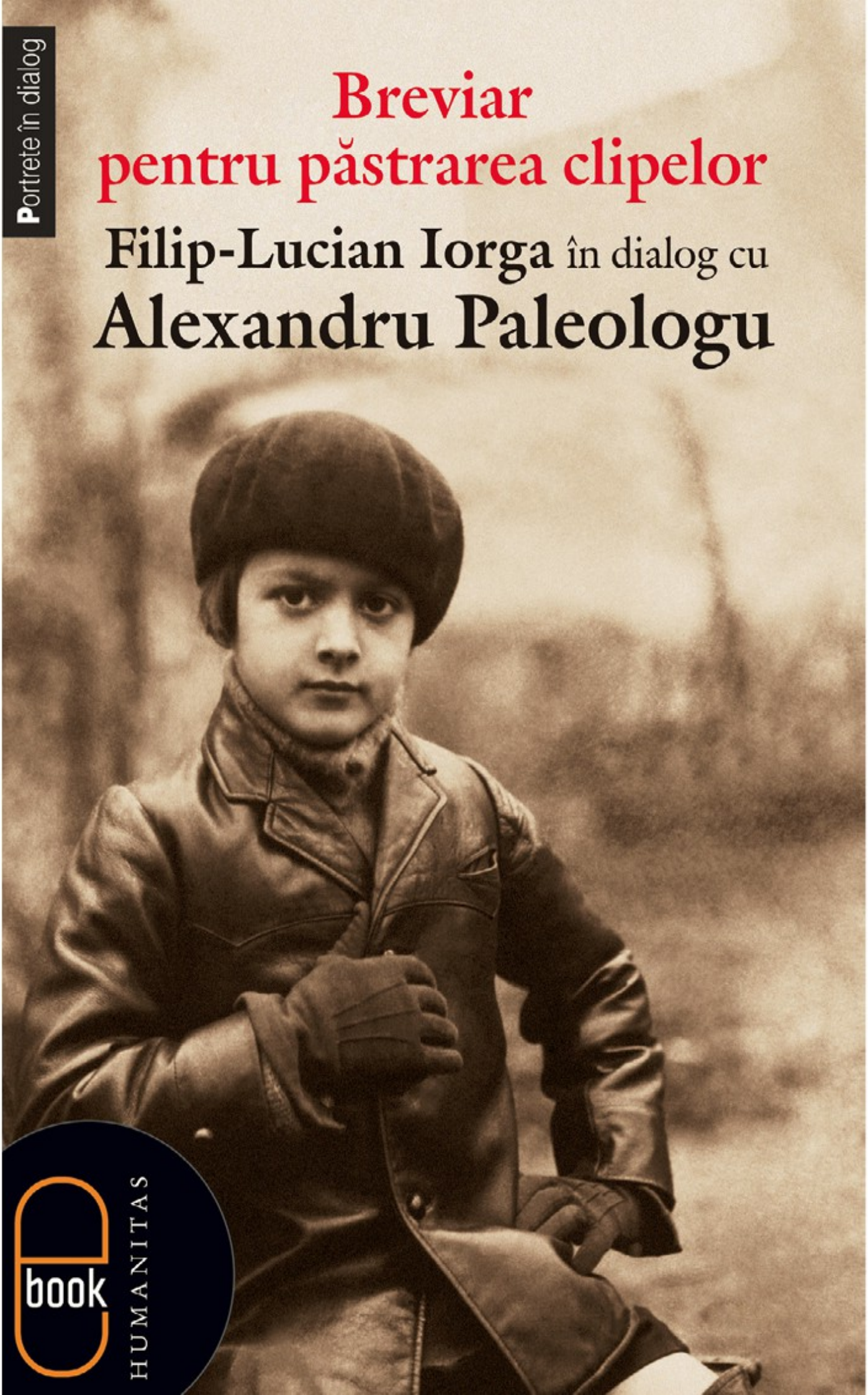

book HUMANITAS

Alexandru Paleologu s-a născut la 14 martie 1919, în Bucureşti, într-o veche familie boierească. Este unul dintre cei mai cunoscuţi şi mai apreciaţi eseişti români, critic literar, diplomat şi om politic marcant. Licenţiat în drept al Universităţii din Bucureşti. Referent la Comisia română pentru aplicarea armistiţiului (1944–1945), ataşat de legaţie în Ministerul Regal al Afacerilor Străine (1946–1948). Căutat de Securitate, reuşeşte să scape şi trăieşte în clandestinitate până în 1956, în oraşul Câmpulung, devenind un apropiat al lui Constantin Noica. Cercetător ştiinţific la Institutul de Istoria Artei al Academiei Române, secţia artă veche (1956–1959). Arestat şi condamnat, în lotul Noica-Pillat, la paisprezece ani de muncă silnică (în 1959). La eliberare (prin decret de graţiere), în 1964, este reintegrat la acelaşi institut, secţia teatru. Membru al Uniunii Scriitorilor (din 1967), secretar literar al Teatrului „C.I. Nottara“ din Bucureşti (1967), redactor la Editura Cartea Românească (1970–1976). După 1989, s-a implicat în viaţa publică şi în politică: ambasador al României în Franţa (în 1990 a fost demis după ce şi-a afirmat opţiunea pentru forma monarhică de guvernământ şi după ce s-a solidarizat cu demonstranţii din Piaţa Universităţii, declarându-se „ambasador al golanilor“), senator (1992–2004). S-a stins din viaţă la 2 septembrie 2005, în Bucureşti.

Filip-Lucian Iorga s-a născut la 16 iulie 1982, în Bucureşti, ca urmaş al unui vechi neam de moşneni ialomiţeni. Doctor în istorie al Universităţii din Bucureşti, cu o teză despre mitologiile genealogice ale familiilor boiereşti (2011). Stagiu la Centre de Recherches en Histoire du XIXe Siècle, Universitatea Paris IV Sorbona (2009–2010). Manager cultural în cadrul Institutului Cultural Român (2007–2008),

consultant al Casei Majestăţii Sale Regelui Mihai I al României (2007–2008), vicepreşedinte al Fundaţiei Culturale „Erbiceanu“ (din 2008). Membru al Institutului Român de Genealogie şi Heraldică „Sever Zotta“ din Iaşi (din 2002). A publicat volumele *Genocidul comunist în România*, vol. IV, *Reeducarea prin tortură* (cu Gheorghe Boldur-Lăţescu; Albatros, 2003), *Breviar pentru păstrarea clipelor* (convorbiri cu Alexandru Paleologu; Humanitas, 2005), *Les Cazaban. Une chronique de famille* (cu Eugen Dimitriu; Universal Dalsi, 2007), studii în volume colective. Autorul chestionarului *Memoria elitelor româneşti*, parte a unei cercetări dedicate descendenţilor actuali ai boierimii, marii burghezii şi elitelor intelectuale româneşti. Interviuri cu: Lucian Boia, Barbu Brezianu, Lena Constante, Jean Delumeau, Neagu Djuvara, arhim. Mina Dobzeu, Ion Irimescu, Jacques Le Goff, Emmanuel Le Roy Ladurie, Ion Lucian, Eric Mension-Rigau, Jordi Savall, Mircea Horia Simionescu, arhim. Petroniu Tănase, Constantin Ţoiu.

Alexandru Paleologu, Filip-Lucian Iorga
Breviar pentru păstrarea clipelor

© Humanitas, 2005, 2007, 2012 (ediţia print)
© Humanitas, 2012 (ediţia digitală)

ISBN: 978-973-50-3835-9 (epub)

EDITURA HUMANITAS
Piaţa Presei Libere 1, 013701 Bucureşti, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0372.743.382; 0723.684.194

Breviar
pentru păstrarea clipelor

Filip-Lucian Iorga în dialog cu
Alexandru Paleologu

Ediţia a III-a, revăzută

Le plus fructueux et naturel exercice de nostre esprit, c'est à mon gré la conférence: j'en treuve l'usage plus doulx que d'aulcune aultre action de nostre vie.
Michel de Montaigne, *Essais*

Verweile doch, du bist so schön!
Johann Wolfgang von Goethe, *Faust II*

Cei şapte ani din case ai *Breviarului*

Am stat de vorbă începând cu luna decembrie a anului 2000 şi până în 2004. Prima ediţie a acestor clipe trecute a apărut în 2005, cu doar câteva luni înainte de trecerea la cele veşnice a lui Alexandru Paleologu. Interlocutorul meu a săvârşit actul pe care îl considera cel mai important din viaţă: moartea, care l-a condus, nu am nici o îndoială, către acea viaţă veşnică, pe care nu şi-o imagina altfel decât ca pe o dragoste veşnică. De atunci, *Breviarul* şi-a urmat destinul lui, a intrat în casele cititorilor, însoţindu-i în vieţile şi în gândurile lor.

Acum, când au trecut deja şapte ani, *Breviarul* e gata, la rândul lui, în straie noi, să vă invite la el acasă. Fie că l-aţi mai vizitat, fie că vă întâlniţi cu el pentru prima dată, sunteţi cu toţii bine-veniţi. Doamnă, v-aţi gătit cu rochia albastră de mătase? Domnule, purtaţi fracul (desigur, asortat doar cu papion alb) sau smokingul (cu papion negru)?

Într-un amurg calm, sunteţi întâmpinaţi pe terasa dinspre parc a vechiului conac înconjurat de copaci pe care nimeni nu are de gând să-i taie. Gazdă e Alexandru Paleologu. Vă odihniţi pe un şezlong, răsfoiţi o carte, poate *Eseurile* lui Montaigne, poate o piesă a lui Caragiale, poate un capitol din *Război şi pace* (pe care stăpânul casei a citit-o de paisprezece ori, o fi avut el vreun motiv). Miroase a colónie bună, a tutun englezesc şi a lemn lăcuit. Din salon se aude, în surdină, pianul, trebuie să fie ceva de Mozart. Dar muzica se strecoară printre alte sunete, la fel de îmbietoare: vesela fină, care poartă poate blazonul de familie, şi argintăria adusă cândva de vreun străbunic plecat la studii la Paris sunt aşezate în dispozitiv de asalt gurmand. Aici, plăcerea nu e interzisă. Nici cea a simţurilor, nici cea a sufletului. Doar plăceri superioare şi subtile să fie. Ar putea oare un

iubitor de cultură să dispreţuiască o delicioasă ştiucă umplută?

De pe pereţii salonului, privirile blajine sau straşnice trimise de icoane şi de portretele de familie veghează liniştitor asupra forfotei care începe să crească. De ceas nu mai aveţi nevoie, aici nimeni nu se grăbeşte. Sper că nu v-aţi încorsetat prea temeinic, pentru că aici se râde mult. Şi bine ar fi ca nici batista cu monogramă să nu v-o fi uitat, pentru că s-ar putea să vă curgă şi câteva lacrimi.

Gazdei îi place să povestească, veţi auzi multe despre Providenţă, bun-simţ, literatură, filozofie, inteligenţă, boieri, stil, baluri, dar şi despre suferinţă, puşcărie politică, răutate omenească, drama unei lumi. Amintiri despre oameni şi locuri, reflecţii despre lume şi viaţă. Clipe.

Uitaţi de metodă, de sisteme, de fixaţii, de seriozitate, de plictiseală. Aici vă aflaţi la şcoala melancoliei, unde singura metodă acceptată este aceea a frivolizării. Şi unde proştii n-au ce căuta. De aceea, ei nici nu au fost invitaţi, aşa că nu riscaţi să vă loviţi peste tot de ei, aşa cum se întâmplă de obicei. Aici e numai lume *bine*. Şi să nu vă miraţi dacă la masă se va vorbi şi pe franţuzeşte, aşa e în casa *Breviarului*.

Lăsaţi-mă, vă rog, să vă conduc, pentru că şueta e pe cale să înceapă. Să ne aşezăm cât mai aproape de gazdă, fără grabă şi cu atenţie, şi să savurăm în tihnă. *C'est le moment le plus agréable de la journée!*

FILIP-LUCIAN IORGA
martie 2012

La vârsta mea, există marele risc de a crede că ai ajuns înţelept

ALEXANDRU PALEOLOGU — Faptul că ai venit cu un reportofon demonstrează deja o intenţie.

FILIP-LUCIAN IORGA — *Intenţia, mai bine zis speranţa mea, este aceea de a nu rămâne un chestionator şi de a mă transforma, deşi nu va fi uşor, într-un interlocutor al dumneavoastră. Are totuşi vreo relevanţă această specie a interviului?*

— E o manieră mai comodă de a comunica, pentru mine singura posibilă, la ora actuală, fiindcă nu prea mai pot scrie cu mâna.

Dar să nu te aştepţi ca acum să înceapă emisia de lucruri extraordinare. Se întâmplă să-mi iasă şi mie din gură, aşa cum li se întâmplă şi altora mult mai deştepţi ca mine, o grămadă de dobitocii. Vai de acela care nu ştie când a fost prost în viaţa lui; a trăit degeaba. Satisfacţia cea mare e tocmai să-ţi dai seama că nu ai fost chiar tot timpul prost. Să sperăm că ăsta va fi şi cazul şuetei noastre. Şi mai e ceva, constat că enorm de multe lucruri le-am uitat: nume proprii, întâmplări, cărţi, chiar porţiuni din propria mea viaţă. Memoria mi-a rămas mai puţin ca o sursă de informaţie, şi mai ales ca o zonă a imaginarului. La vârsta mea, există marele risc de a crede că ai ajuns înţelept. Sunt foarte prudent şi încerc să mă păzesc de pacostea asta. Cu ce ai vrea totuşi să începem?

Culmea de inteligenţă, de libertate şi de creaţie a fost Evul Mediu

— Aş vrea să vorbim, la început, despre perioada medievală. Evul Mediu este privit încă, de mulţi, ca o epocă de obscuritate.

— Este o prostie. Mai întâi că vitraliile sunt concepute pentru lumina zilei şi a soarelui. Oamenii au văzut clădirile patinate ale Evului Mediu şi au născocit Evul Mediu întunecat.

— Dar catedralele au fost, odată, albe.

— Da. Are Le Corbusier, de altfel un arhitect prost, dar un om care scrie bine, o carte intitulată, foarte frumos, *Quand les cathédrales étaient blanches.* Sigur că unele dintre ele nu apucau să rămână albe, nici măcar până la încheierea construcţiei lor, care dura, uneori, sute de ani. Dar sunt revoltătoare incultura şi suficienţa omului modern, care se crede mai grozav decât alţii. Aş putea chiar să spun că omenirea a mers regresând, deşi nici asta nu e chiar exact. Oricum, culmea de inteligenţă, de libertate, de curtenie şi de creaţie a fost Evul Mediu. Şi la noi, nu numai în Occident. Un timp al libertăţii de circulaţie, de exprimare şi al libertăţii interioare. Mulţi spun că era sufocat de dogmatismul bisericii. Aiurea. Dogmatismul bisericii era o formă de libertate. Fiecare om avea o justificare evidentă de a fi.

— Dacă aţi fi trăit în Evul Mediu, ce v-ar fi plăcut să fiţi?

— M-am întrebat şi eu multă vreme. Iubesc cărţile şi, pe vremea aceea, în special călugării aveau acces la ele. Dar eu nu am fire de călugăr; totuşi, aş fi putut suporta o regulă monastică, pentru că este preferabil un cod de comportament dificil, dar onorabil şi elegant, lipsei oricărui cod, ca acum. Regulile le ofereau medievalilor libertate.

— Acum ne găsim, în schimb, în epoca tehnolatriei.

— A tehno-latrinei. O epocă abjectă. Lumea noastră cretină şi fudulă îmi provoacă o greaţă inimaginabilă. Cât putem fi de proşti! Şi cât de uşor renunţă omul la demnitatea fiinţei sale.

— Dacă aţi fi fost angajat în „cearta universaliilor“, în ce tabără credeţi că v-aţi fi aflat?

— Judecând după mine, cel de acum, m-aş fi aflat, fără îndoială, în tabăra realiştilor, care aveau o gândire metafizică matură, în timp ce nominalismul este antimetafizică.

— *Dar acest tip de analogie, dintr-o epocă în alta, nu este foarte riscant?*

— Ba da, pentru că transpui mentalităţile actuale în lumi cu totul diferite şi ajungi la concluzii aberante.

Pretenţiile sunt cu mult mai interesante decât dovezile

— *Trecând puţin în alt registru, v-aş ruga să îmi povestiţi câte ceva despre familia dumneavoastră. Numele ne duce cu gândul la împăraţii bizantini.*

— Mă rog, după rezonanţă, s-ar părea că originea este una formidabilă. Pretenţiile există şi ele, în legătură cu faptul că am fi o ramură a acelei vechi şi foarte mari familii greceşti, care a avut foarte multe ramificaţii şi foarte multă răspândire. Nu este, prin urmare, exclus să facem şi noi parte din ea. Ceea ce pot să ştiu însă cu certitudine despre familia mea paternă este că e venită în Valahia din insula Lesbos, cam prin epoca Ipsilanţilor, cu care erau, pare-se, foarte apropiaţi sau chiar înrudiţi. Nu ştiu foarte bine, pentru că acestea sunt lucruri pe care niciodată nimeni din familia mea nu le-a cercetat la faţa locului, pentru a afla toate încrengăturile. Dar ştiu că tata i-a făcut cadou unui prieten de-al lui, Alexandru Saint-Georges, pentru muzeul lui genealogic, toate documentele de familie. Este probabil că ne tragem dintr-o familie de origine genoveză, care se chema Gattilusio şi care a jucat un rol destul de însemnat, prin serviciile pe care le-a adus Paleologilor, la restaurarea Imperiului Bizantin. Membri ai acestei familii genoveze au făcut căsătorii repetate în diverse ramuri ale neamului Paleologilor. În speţă, Francesco Gattilusio a

primit din partea împăratului bizantin, Ioan V Paleologul, căruia îi acordase sprijin militar împotriva rivalilor săi Cantacuzini, mâna surorii sale, prinţesa Maria, şi insula Lesbos, cu capitala Mytilene, ca zestre; împăratul Ioan VII Paleologul a fost însurat cu o Gattilusio (mai precis, cu Eugenia, fiica lui Francesco Gattilusio), iar mai târziu, Constantin XI Paleologul Dragases, ultimul împărat al Bizanţului, a fost şi el însurat cu o membră a acestei familii, Ecaterina, descendentă a aceluiaşi Francesco Gattilusio. În timp, aceşti genovezi şi-au luat numele de Paleolog. Toate lucrurile astea nu le-am controlat şi nimeni din familie nu a fost pasionat de genealogie. Nu ne-am prea sinchisit de alcătuirea unor genealogii glorioase şi ilustre. Pretenţiile au existat, dar fără probe. Şi, în fond, dacă ai pretenţiile, ce trebuie să mai şi dovedeşti? Starea socială e un fenomen mental. Pretenţiile sunt cu mult mai interesante decât dovezile, iar probabilităţile mult mai interesante decât certitudinile. Ai o dovadă, fii sănătos! Eu am o prezumţie, ceea ce e mai ceva. Dacă eşti cineva, trebuie să ai o genealogie preferabilă. De fapt, dovezile cele mai clare de nobleţe provin din aspectul fizic şi intelectual al celor care se pretind aristocraţi. Dacă ai o mutră care presupune o anumită rasă şi dacă ai o minte care funcţionează, e mai mult decât probabil că ai o origine bună.

— Un alt semn de nobleţe ar fi, poate, şi gustul pentru râsul inteligent.

— Am citit, într-un bizantinist, că aceşti Paleologi bizantini erau bărbaţi frumoşi, distinşi, inteligenţi şi că râdeau cu o poftă nebună, de se zguduiau pereţii Augusteonului. Partea cu râsul m-a frapat, pentru că în familia noastră avem un mare talent pentru râs. Râdem cu o poftă nebună. Bunicul meu, tatăl lui tata, Mihail (Mişu) Paleologu, născut în 1848, un personaj foarte impunător, care era consilier la Curtea de Casaţie,

era celebru pentru că spunea bancuri seci acolo şi făcea pe toată lumea să râdă, lucru cu totul surprinzător şi impropriu pentru acea instanţă. Din păcate, bunicul a murit prea devreme, la 55 de ani (dacă îl compari cu mine, poţi spune că a murit în plină adolescenţă). Şi tata era un om de spirit şi un om căruia îi plăcea să râdă. Nu lăsa niciodată să treacă neobservată latura rizibilă a existenţei. La fel eu, fratele meu şi fiul meu. Suntem nişte oameni care râdem cu poftă şi avem talent la râs. Desigur, nu râdem prosteşte – pentru că se poate şi aşa –, ci cu inteligenţă. Acest lucru îl văd deja şi la nepoţelul meu, Mihalache.

De altfel, râsul m-a ajutat pe mine să surmontez experienţele proaste din viaţa mea, închisoarea şi diversele neplăceri conexe, care se cam ştie care sunt şi despre care eu n-am vorbit mult, sau când am făcut-o, am încercat s-o fac cu umor, deşi de obicei oamenii vorbesc cu spaimă şi cu oroare de aceste experienţe. De fapt, e cam acelaşi lucru: oroarea sau râsul sunt reacţii fiziologice la nişte păţanii. Oamenii, într-adevăr, pot îndura mai mult decât îşi închipuie că ar putea. Şi dacă au trecut peste toate grozăviile fără prea multă vătămare, sunt binedispuşi. După părerea mea, aşa este normal, şi nu să fie amărâţi o viaţă întreagă pentru că au mâncat bătaie de câteva ori, într-o anumită perioadă. Ai mâncat bătaia? A trecut? Fii vesel!

Puşcăria politică o meritai dacă erai deştept

— Unii pot fi deranjaţi de atitudinea aceasta. Chiar în închisoare aţi întâlnit astfel de reacţii.

— Da, îi deranjez pe posacii care cred că omul binedispus e om rău şi că plângăciosul e bun. Nimic mai fals. Cred că Dumnezeu a ţinut cu mine pentru că am râs de „invincibilii“ torţionari din puşcării, fiindcă El nu îngăduie, până la urmă, triumful vanităţilor omeneşti.

În închisoare, evident că eram în culmea mizeriei. Puşcăria, mai cu seamă în perioada respectivă, te aducea într-o stare fizică şi aparenţială mizerabilă, şi ca îmbrăcăminte, şi ca fason. Dar acest fapt trebuia perceput ca un avatar derizoriu şi paradoxal. De pildă, pentru mine, care am fost întotdeauna un bărbat elegant şi îngrijit, aspectul din închisoare era o chestiune paradoxală şi îl luam ca pe o fantezie: „Vai, vai în ce hal am ajuns!“ Ei, am ajuns într-un „hal“. Şi asta e ceva. Este şi asta o formă de experienţă, un aspect al vieţii. Sigur că nu e de dorit, dar dacă tot ai ajuns acolo, e mai bine să îl percepi ca pe un lucru interesant. Trebuie să tratezi neajunsurile cu cât mai multă seninătate şi în spirit de cunoaştere. Nu te poţi conserva în condiţii de totală suspendare a normalităţii dacă nu ai umor. Şi, mai cu seamă, nu trebuie să te socoteşti victimă. Asta e marea dobitocie. Victimă nu eşti niciodată decât dacă eşti prost. E adevărat că erau acolo oameni care se raportau la ceea ce posedaseră înainte şi la rangul social pe care îl avuseseră. Odată pierdute acele posesii sau ranguri, se percepeau ca oameni complet desfiinţaţi. Or, eu zic că poţi să fii tu în cea mai nefericită situaţie, aşa cum am fost şi eu de multe ori, şi să fii tot acelaşi. Să observi viaţa cu aceeaşi luciditate, cu acelaşi amuzament şi cu aceeaşi furie, când e cazul, deşi furia este cea mai slabă, cea mai neputincioasă reacţie la… rele. Lumea îi spune suferinţă şi chiar asta şi este, dar mie nu-mi place să-i spun aşa, pentru că prea se trage multă literatură din cuvântul *suferinţă*. Omul e făcut ca să cunoască şi asta. Mai mult decât atât, şi am văzut asta la prieteni de vârsta mea, remarcabil de inteligenţi, de culţi, oameni foarte bine, dar care toată viaţa au fugit de suferinţă şi au evitat-o: cine fuge de suferinţă, matematic ratează fericirea. Suferinţa este o ipostază posibilă, şi de altminteri probabilă, în devenirea umană. Mai

multă sau mai puţină, mai consecventă sau mai întâmplătoare, dar este.

În închisoare, am avut mai cu seamă sentimentul că ceea ce m-a ţinut pe linia de plutire au fost amintirea lecturilor, a multelor momente plăcute şi fericite pe care le apucasem înainte, şi contemplarea amuzată a paradoxalelor avataruri pe care le-am avut. Plus compania câtorva oameni inteligenţi. Spre exemplu, I.D. Sârbu, cu care nu fusesem prieten înainte. Dar la închisoare am descoperit în el savoarea, erudiţia şi umorul; a descoperit şi el ceva în mine, nu ştiu ce. Am devenit prieteni şi petreceam foarte bine împreună. Când am plecat de la colonia de muncă de la Salcia la închisoarea Brăila, am primit diverse cadouri. Gary Sârbu mi-a dat ceva colosal: un pachet întreg de ţigări *Plugarul* şi un săpun foarte bun. După aceea, ne-am mai văzut, când el era secretarul literar al Teatrului Naţional din Craiova. Puţin înainte să moară, mi-a trimis un exemplar dactilografiat al remarcabilei lui cărţi *Adio, Europa!*

A ajunge într-un hal fără de hal este şi asta o ipostază şi o formă de experimentare, foarte dură, foarte crudă, dar şi foarte sporitoare. Şi nu e pentru toată lumea. Puşcăria politică nu o meritai dacă fuseseşi un infractor, ci dacă erai deştept, dacă era un lucru de rangul şi de nasul tău. N-a fost de nasul multora dintre cei care au fost acolo. Dar de nasul meu a fost şi am avut un mare spor mental şi moral. În puşcărie, m-am simţit foarte liber. Eram conştient că am dat de dracu'. Acceptasem că nu mai puteam să impun nici o regulă şi că trebuia să mă supun unor condiţii date. Nu aveau ce să-mi mai ia. Materialiştii marxişti credeau că ţinem cu dinţii de bunuri. Ţinem la bunuri, dar nu cu dinţii. Ce nu înţelegeau ei era că poţi duce o viaţă subtilă, inteligentă şi frumoasă cu nimic. Sigur, tot ce am spus se referă la închisoarea *normală*, vorba Oanei Orlea (Maria-Ioana Cantacuzino, fiica lui Bâzu, o

femeie foarte deşteaptă, talentată şi cumsecade), prin care am trecut eu şi mulţi alţii, nu la experimente odioase de tipul celui de la Piteşti. Un om care a trecut prin *reeducare* nu poate fi în nici un caz judecat la fel ca unul care nu a trecut pe acolo. În faţa unor astfel de cazuri, sigur că este o blasfemie să prezinţi puşcăria ca pe o comicărie. Omul poate răbda cât nici cu gândul nu gândeşti. Dar există o limită dincolo de care nu se mai poate răbda; limita asta s-a atins şi s-a depăşit la Piteşti. Ce e uimitor e că s-a putut trece pe acolo rămânând om. Sunt multe cazuri, printre care şi cel al lui Gheorghe Boldur-Lăţescu, un om remarcabil, unul dintre aceia care ar putea să se laude fără să fie un impostor şi care, tocmai din cauza asta, evident că nu se laudă. *Il a évité le pire*, ceea ce este enorm.

Rubedenii

— Dar pentru că m-ai întrebat de familie, să revin. Familia mea probabil că descinde din această ramură Gattilusio a Paleologilor. Nu e de mirare dacă cineva descinde din ei, pentru că sunt foarte mulţi. Unul dintre cei care pretindeau că descindeau din Paleologi şi Comneni era comicul italian Toto. Un comic bun de tot, talentat. E greu să vezi un principe bizantin sub aspectul unui comic. Ei, uite că Toto putea fi.

În Valahia, strămoşii mei direcţi au avut o poziţie destul de onorabilă. N-au fost printre cei mai importanţi din protipendadă, dar nici printre ultimii. Personagii care au avut în special cariere de jurişti. Primul meu strămoş venit aici, medelnicerul Mihalache Paleologu, născut în 1771, la Mytilene, a fost unul dintre fondatorii ordinului avocaţilor. Cam toţi în familia mea au fost magistraţi sau avocaţi, până la mine, care am absolvit Dreptul, dar nu am profesat. Alte neamuri ale mele sau ale părinţilor mei au fost nişte familii

bune, boiereşti, printre care Oprescu, Brătianu, Saita, Hrisoverghi, Cătuneanu; iar bunica din partea tatălui avea şi rădăcini aromâneşti, cu care tata se mândrea. Paleologii au fost boieri nu de prim rang, dar nici mult mai puţin, care erau uniţi cu familii mai mari, ilustre; erau oameni care aveau mijloace pentru a trăi destul de confortabil.

Dintre neamurile lui tata am cunoscut câţiva veri de-ai lui, oameni distinşi şi inteligenţi, care nu aveau o viaţă materială prea ridicată, prea temeinică, deşi cheltuiau mult, erau luxoşi şi eleganţi. Femeile din familia Paleologu erau blonde, inteligente şi, după câte am înţeles eu, relativ… rele de muscă. Dintre ele, am cunoscut şi eu câteva care mai trăiau când eram mic. Sora tatei, Cleopatra, zisă Patiţa, era o femeie foarte deşteaptă, cam nebună, cam nevricoasă, cu mult spirit de aventură şi care s-a măritat cu un american care le vindea arme japonezilor în timpul războiului sino-japonez şi a plecat din ţară, ajungând şi pe la Paris. A murit în ţară, dar eu n-am mai văzut-o. În tot cazul, îmi amintesc că, atunci când eram mic, era o femeie deşteaptă şi care pe mine mă amuza întotdeauna. Mătuşa asta a mea m-a vindecat de sâsâială. Când eram mic, vorbeam sâsâit şi toată lumea care vorbea cu mine mă imita, aşa că eu ajunsesem să cred că aşa e corect. Ei bine, ea mi-a spus: „Dacă mai vorbeşti sâsâit, o să-ţi crească nasul lung, ca al lui Ţăndărică!“ Şi din clipa aia, n-am mai vorbit sâsâit, deci ameninţarea a avut un rol benefic.

Mai aveam o mătuşă, Agatha Paleologu, o femeie foarte deşteaptă, foarte rea de muscă – asta am aflat – şi infirmă, fiindcă avusese coxalgie şi avea ceva la şold. A avut multe aventuri galante. Stătuse mult timp la Paris şi era prietenă cu Cocteau şi cu alţi oameni remarcabili din Franţa. Nu prea ştiu din ce trăia; o ducea relativ modest, dar bine. A murit aici, în ţară. Era unul dintre acei oameni deştepţi, care ştiu să-şi facă viaţa frumoasă

şi plăcută, chiar dacă nu au cine ştie ce mijloace materiale.

Pe urmă, mai erau şi alte neamuri, pe care le-am frecventat mai puţin. Era, spre exemplu, un general de aviaţie, Celăreanu, văr cu tata, care era un om foarte simpatic şi foarte bine şi care avea un băiat arhitect, mort relativ tânăr. Sau generalul Costandache.

Marguerite Oprescu, rudă cu noi prin familia Livaditti, locuia undeva între Parcul Carol şi Cimitirul Bellu, într-o casă foarte modestă, în care m-am ascuns şi eu un timp, înainte să fiu arestat. Făcea parte din categoria foarte interesantă a boierilor scăpătaţi, care se adaptează vieţii mic-burgheze. Fusese măritată cu un ofiţer care o părăsise şi avea nişte copii pe care era greu să-i mai educe ca lumea, din cauza lipsei de mijloace.

— *Cum vă înrudeaţi cu familia Livaditti?*

— Un strămoş al meu este pictorul Niccolò Livaditti, italian de origine greacă, ajuns, aici, pictorul boierimii moldoveneşti şi proprietar al unei moşii din nordul Moldovei. Era un bărbat de mare frumuseţe, fălos, însurat cu fata unui profesor de muzică, mazzinian fugit din Italia. Fiul pictorului, Alexandre, este străbunicul meu. Circula în casă o legendă conform căreia familia Livaditti era înrudită cu nişte infanţi spanioli, sau aşa ceva. Au fost în casa bunicii multe tablouri, care s-au risipit pe la diferite muzee. S-au mai păstrat câteva, la o verişoară a mea, şi dintr-o superstiţie: când au vrut să vândă, în condiţii avantajoase, autoportretul pictorului, m-au arestat pe mine; aşa că nu l-au mai vândut. Eu mai păstrez portretele de copil şi de tânăr ale lui Achile Livaditti, serdar în timpul căimăcămiei lui Vogoride.

O fată Livaditti s-a măritat cu un avocat de la Roman, domnul Veniero, descendentul familiei dogale a Veneţiei. A şi fost invitat, o dată, acolo, pentru nişte festivităţi care îi evocau strămoşii. La

Prado se găseşte portretul foarte impunător al unui Venier, amiral al Republicii Veneţiene, pictat de Tintoretto. Acel avocat era un om de o mare distincţie, frumos, cu o mustaţă tunsă englezeşte, dar foarte scăpătat.

— *Ce ştiţi despre bunicii paterni?*

— Bunicul, Mişu Paleologu, era, aşa cum ţi-am spus, un tip remarcabil. Îşi făcuse liceul, facultatea şi îşi luase doctoratul în drept la Paris, în timpul celui de-al Doilea Imperiu, epoca de maximă strălucire şi seducţie a capitalei franceze; el a gustat din acea *vie parisienne* a epocii lui Offenbach, poate nu un mare compozitor, dar sigur un exponent al inteligenţei şi al civilizaţiei. Întors de la Paris, bunicul a fost avocat, om politic conservator şi director la *Timpul*, în epoca în care Eminescu era redactor-şef. Bunicul era un fel de „politruc“ al Nababului Cantacuzino, la ziar, şi avea o oarecare aversiune faţă de junimişti, ceea ce pentru mine e un mare semn de întrebare, mă tulbură şi mă ofensează, fiindcă ştiu bine că junimiştii au fost, nici nu încape discuţie, cei mai deştepţi români. Însă bunicul nu îi înghiţea, ce mai. A făcut un banc, odată, cu un fonograf, la care a pus imprimarea unei cuvântări a lui Gambetta, care mai avea un spaţiu pe care se mai putea scrie ceva. Şi bunicul a adăugat discursului lui Gambetta următoarele cuvinte: „*Et, surtout, les junimistes sont des cochons.*“ Însă acest Mişu Paleologu era un om foarte distins, ca fason, şi foarte spiritual; trăia larg şi avea permanent trăsură cu muscal. Cu Eminescu a fost amic şi acesta venea des la noi în casă, la seratele date destul de des de bunicul, în superba casă din str. Paleologu. Ştiu despre Eminescu mărturii directe care contrazic foarte multe imagini despre el. Venea elegant şi purta foarte bine, cu dezinvoltură şi prestanţă, fracul. Iată o primă negare a legendei conform căreia era tot timpul neglijent şi i se plimbau insecte suspecte pe guler. Pe urmă, dansa

foarte bine vals şi era plăcut în conversaţie. Uşor timid cu persoanele pe care nu le cunoştea şi mult mai îndrăzneţ cu doamnele pe care le frecventa, cu care era obişnuit, şi cărora îşi permitea să le spună şi lucruri foarte decoltate, care îi aduceau un mare succes. Nu era un încruntat, ci un om care ştia să râdă şi să provoace râsul. Şi nu era nici veşnic sărac; altfel cum ar fi putut să-i trimită unei femei de care era îndrăgostit birje încărcate cu violete de Parma? Cheltuieli nesăbuite, de fapt foarte… săbuite. Asta ştiu eu despre Eminescu: era un om fermecător, plin de spirit şi de umor. Pe urmă, era un om genial şi, ca orice geniu, probabil că era conştient de asta. Şi se şi lăsa încurajat în a-şi asuma un statut de geniu, ceea ce l-a făcut să scrie şi lucruri mai puţin inspirate. Eu nu pot fi de acord cu bunica mea Vidraşcu, o doamnă de modă veche, care îl prefera pe Alecsandri şi spunea despre Eminescu: „A fost un *prolétaire*!“ Dar nici nu pot să-i suport pe unii epigoni care fac şi ei pe geniile, situându-se în „lumea lor“ de oameni superiori. Care nemurire, care răceală, care lume, care superioritate? Ia să se mai ducă-n…

— *Caragiale venea în casa Paleologu?*

— Nu ştiu să fi venit. Dar familia noastră a moştenit o serie de legături cu această familie. Tata era foarte prieten cu Mateiu, iar eu am fost prieten foarte apropiat cu nepotul lui Caragiale, fiul fiicei lui. Era mai mic decât mine cu un an şi avea exact structura lui conu’ Iancu. A plecat din ţară în 1943 şi s-a stabilit în Elveţia, apoi în Franţa, unde s-a însurat cu o normandă foarte pricepută la gastronomie, preşedintă la Association Amicale des Cuisinières de France. Când am fost în Franţa, am avut parte de nişte dejunuri excelente.

— *Despre bunica paternă ştiţi ceva?*

— În legătură cu bunica, e un mare mister. Bunicul fusese mai întâi însurat cu o domnişoară din lumea lui, Zoe Florescu, cu care n-a avut copii. Apoi, a trăit cu Eugenia, o doamnă macedoneancă

din Piteşti, cu o oarecare stare, al cărei nume de familie mărturisesc că nici nu mi-l amintesc prea bine. Conform judecăţii tardive din familia noastră, zicem că era o femeie fără afecte, fără acele rafinări ale sentimentelor pe care le are un om format prin educaţie, cultură, generozitate şi sensibilitate. Ţin minte o vorbă a ei pe care tata o tot cita. Îi spusese el, odată: „Mamă, fii şi dumneata mai tandră, mai afectuoasă cu mine. Cine o să te îngrijească la bătrâneţe?“ Şi ea îi răspunsese: „N-ai tu, Mişule, sănătatea aia!“, ceea ce mi se pare înfiorător ca replică a unei mame către fiul ei.

Speţele interesante şi elegiile repudiate

— Care a fost traseul biografic al tatălui dumneavoastră?

— S-a născut în 1886. A fost un mare avocat, cu studii la Paris, cu un talent extraordinar şi o ştiinţă de carte nebună. După ce s-a întors de la Paris, a fost şef de cabinet al ministrului liberal Emil Costinescu. Pe urmă, a luptat în Primul Război Mondial şi a fost grav rănit în Transilvania, având nevoie de vreo 11 operaţii efectuate de Ernest Juvara.

Era şi un bărbat foarte frumos şi fermecător, lucru esenţial; şi nu rezista ispitelor erotice. Unii avocaţi câştigau enorm, tata nu câştiga chiar aşa, dar duceam o viaţă destinsă şi comodă. Nu era pus pe câştiguri mari, din cauză că îl pasionau, în avocatură, mai ales speţele interesante. Nu erau toate speţe cu mari patrimonii, care ar fi putut să aducă onorarii mari. De multe ori pleda pe gratis, numai fiindcă îl interesa cazul. Eu cred că două meserii trebuie să fie impecabil practicate: avocatura şi ceasornicăria. Un avocat bun trebuie să fie foarte atent la timp.

În tinereţe, tata a făcut şi pe poetul; scria elegii pe care le publica la *Sămănătorul* şi traducea din

simboliştii francezi şi germani. Le-a repudiat însă destul de repede şi toată viaţa a râs cu cruzime de propriile „opere“, pe care le considera nătânge şi ridicule, din care cauză adoptase următoarea vorbă: „*Tous les élégiaques sont des cochons.“* Scăpaseră de repudiere doar vreo două-trei epigrame.

El era şi foarte mare maestru la tras cu pistolul. Putea să stingă lumânarea cu un glonte şi să nimerească anumite litere de pe o carte de vizită ţinută la distanţă. Nu s-a duelat niciodată, fiindcă nimeni nu avea curajul să-l provoace. A făcut, la început, politică liberală. Dar a murit Ionel Brătianu, pe care îl admira foarte mult; era grozav acest om de stat, distins, autoritar şi leneş. Foarte important lucru: autoritarul, dacă e activ, e o nenorocire; dar dacă e leneş, e o fericire. Vintilă Brătianu, căruia tata îi şi descoperise o eroare de gramatică elementară într-un discurs, urma să preia şefia PNL, aşa că tata s-a retras şi a trecut la ţărănişti, care aveau, în epocă, prin 1928, o elită intelectuală formidabilă: Grigore Gafencu, Mihai Ralea, Petre Andrei, atraşi de prezenţa lui Stere. În guvernarea ţărănistă, tata a fost deputat şi secretar-general la Ministerul Justiţiei, în timpul mandatului prietenului lui, Grigoriţă Iunian, alături de care a şi format disidenţa radical-ţărănistă, cea mai de stânga din Parlament. Tata nu era un om de stânga decât poate aşa, literar, şi şi-a reproşat mai târziu această opţiune politică.

Tata a mai avut două mariaje, în afară de cel cu mama. Prima dată s-a însurat, în 1914, la Paris, cu Gabriela Djuvara, sora marelui jurist Mircea Djuvara, şi, poate şi din cauza asta, nu şi-a mai dat doctoratul. Pe urmă, s-a cunoscut cu Elena Pennescu-Vidraşcu, mama mea. Dramă mare, în timpul războiului, când tata a fost rănit şi nu se mai ştia nimic de el. Mama era infirmieră la un spital de campanie şi noroc că a fost o criză de hârtie igienică şi se foloseau tăieturi din ziare. Pe

una dintre aceste bucăţi de ziar, mama a citit că locotenentul Paleologu Mihail a fost decorat şi avansat căpitan. Aşa a aflat că trăia.

După ce s-a despărţit de mama, s-a recăsătorit cu Emilia, una dintre fiicele bancherului Ştefănescu, pasionat de spiritism, care îl frecventase pe Hasdeu în faza de demenţă a acestuia. Acest Ştefănescu a şi publicat, în Franţa, un roman dictat, chipurile, de spirite şi care s-a dovedit a fi, de fapt, copia unui roman publicat deja de către un mediocru scriitor francez, care l-a dat în judecată şi i-a luat o grămadă de bani, ca despăgubiri. Cu a treia soţie, tata a mai avut încă un băiat, Andrei, fratele meu mai mic cu opt ani, care are un umor, o inteligenţă şi o bunătate extraordinare. Are şi el un băiat, Vlad.

Tatăl meu a murit la 70 de ani, în decembrie 1956, într-o stare avansată de senilitate. Deşi era un om strălucit, a avut un ramolisment rapid, între 60 şi 70 de ani.

— *Alte rude mai interesante?*

— Am avut un văr primar, Grigore Caligari, mai tânăr decât mine cu vreo şapte ani. Un prim mariaj, amor fulgerător, zăpăcit şi disonant, l-a avut cu femeia pe care eu i-am prezentat-o, cu care a avut doi copii, şi care, mai târziu, mi-a devenit mie cea de-a doua soţie; pe urmă, el s-a recăsătorit cu o femeie deşteaptă şi simpatică. Grigore avea o mentalitate foarte infantilă, dar era foarte inteligent şi colosal de talentat la dans, acrobaţii coregrafice şi amuzamente. Un tip indisciplinabil; dacă ar fi putut să accepte un program, ar fi fost milionar. Aşa, talentul lui se manifesta numai printre apropiaţi. Avea mici numere comice, al căror unic public erau familia şi prietenii. El a fost omul pe care l-am admirat cel mai mult în viaţa mea, nelimitat şi necondiţionat, pentru că am văzut ce imaginaţie colosală, ce percepţie promptă şi infailibilă avea asupra vieţii, cum reuşea să surprindă detaliile fugitive. Ce-i mai trebuiau

cultură, doctorate, contracte, dacă avea asta? Din cauza acestui văr, sunt foarte prudent în aprecierea calităţii oamenilor, fiindcă ştiu foarte bine ce valoare enormă poate să ascundă unul care trece drept o nulitate. Griguţă era genialitatea nelimitată.

Am crescut printre oameni de mâna întâi

— Să ne oprim puţin, domnule Paleologu, la lumea în mijlocul căreia aţi crescut.

— Am apucat să trăiesc într-o lume extraordinar de strălucitoare, cu femei foarte frumoase, cu baluri, cu lume elegantă, cu petreceri şi mare rafinament gastronomic, şi în condiţii optime pentru formarea spiritului. Oamenii erau foarte subţiri, instruiţi şi inteligenţi, adevăraţi oameni de spirit, al căror discredit total şi a căror dispariţie le remarc la ora actuală. Pe vremuri, se găseau oameni de spirit în toate categoriile. Erau mahalagii de duh care echivalau, pe o altă treaptă, cu oamenii de spirit de la curtea lui Ludovic XV: erau curtenitori cu cine trebuia, ştiau să facă aluzii îndrăzneţe, dar nu mârlăneşti. Nu am despre mahalagiu proasta opinie pe care o au alţii. Mahalagiul este un personaj stimabil, e cineva în mahalaua lui. Jupân Dumitrache are onoarea lui de familist, e căpitan în garda civică şi are respect pentru omul de talent, Rică Venturiano. Dacă am fi mai atenţi la mahala, am descoperi şi acolo o elită adevărată. Din păcate, această formă a mahalalei, care a dat naştere micii burghezii româneşti, nu mai există. Pe lângă mahalagii, erau şi ţărani analfabeţi care aveau profilul omului de spirit, care găseau formulele perfecte pentru a exprima ceva; dacă ne gândim numai la înjurăturile savuroase din limba română. Românilor le plăceau oamenii duhlii. Unde sunt acum toţi oamenii ăştia? Unii au murit de vârstă sau în puşcărie, alţii au plecat din ţară. Au apărut şi alţii, dar nu mai au ponderea şi prestigiul de altădată. Există o tendinţă, la ora

actuală, de a dispreţui omul de spirit şi chiar de a-l bănui de rele. Unde e, în politica noastră actuală, un Argetoianu, care îi spunea unui parlamentar care se lăuda că are susţinerea întregului Gorj: „A, domnule, înseamnă că eşti un adevărat *soutien-gorge*…“ Sau un Alexandru Constantinescu *Porcul*, un tip cinic şi care nu era porc deloc, dar era detestat, fiindcă era intolerabil de inteligent.

Tata avea o bibliotecă enormă, cu cărţi multe şi frumoase, pe care le răsfoiam. Am trăit în atmosfera asta. Era, apoi, prieten cu foarte mulţi oameni remarcabili, unii chiar geniali, cum ar fi Enescu.

— *Ce vă amintiţi în legătură cu Enescu?*

— Am auzit la radio, în 1934, premiera la *Œedipe*, care m-a dat gata, mi s-a părut extraordinar, spre deosebire de alte lucruri pe care le auzisem înainte. Îmi amintesc de o întâlnire la vestiarul de la Capşa. El pleca şi eu veneam. S-a legat atunci o conversaţie mai lungă. Vorbea formidabil limbile străine, datorită, probabil, urechii absolute: germana, franceza, italiana, engleza. Era inteligent, foarte frumos, politicos şi plin de farmec. Un geniu şi un om de lume adevărat, o reuşită absolută.

Alţi apropiaţi ai familiei mele, care veneau la noi acasă sau cu care părinţii mei se întâlneau în oraş, erau pictorul Theodor Pallady (aveam acasă multe tablouri de el), un om remarcabil, care părea ciufut şi mojic, dar era un tip delicat, doctorul Danielopolu, muzicologul Emanoil Ciomac, un om fermecător, savuros şi amuzant, soţul Muzei Germani, foarte prieten cu tata şi faţă de care îmi permiteam şi eu anumite obrăznicii; pe urmă, Mihail Jora, bun prieten al tatei, un om foarte simpatic şi deştept, Grigoriţă Iunian, avocatul Traian Martinescu, Mircea Djuvara şi Alfred Juvara, care avea un haz nebun. Îmi povestea tata că, în timpul Războiului Prim, şi el, şi Alfred erau căpitani, iar Alfred comanda un penitenciar militar.

Tata era la comenduirea pieţei din Botoşani. Şi Juvara i-a spus tatălui meu: „Măi, Mişule, am probleme cu soldaţii. Nu avem o pază prea sigură şi evadează. Sunt inconştienţi, pentru că, dacă sunt prinşi, riscă să fie împuşcaţi. Să le dau drumul acasă aş vrea, dar nu se poate. Te rog, vino tu să le vorbeşti, că eşti mai milităros.“ S-a dus tata şi a început să le spună puşcăriaşilor militari din careu, pe un ton foarte milităros: „Ostaşi, să nu mai evadaţi, pentru că e o prostie. Vă prind şi vă împuşcă, nu e păcat? E foarte bine ca, pe timp de război, să suporţi rigorile, pentru că, dacă scapi, eşti mai om decât înainte…“ Mă rog, lucruri din astea mobilizatoare. La sfârşit, Alfred Juvara, care nu avea nici un fel de atitudine marţială, le-a spus soldaţilor, molcom: „Aţi auzit, dragă, ce v-a spus domnul căpitan? Trebuie să ţineţi cont. Nu mai fugiţi, nu mai evadaţi. Ne facem de râs, măi!“

Tata era prieten şi cu Gheorghe Tătărescu, cu care fusese coleg de bancă la liceu şi de care cam râdea: „Guţă n’est pas un con, are talent şi e deştept, dar face prea multă gargară.“ Aşa e, prea multă gargară nu e bună, dar talentul te poate îndemna la asta. Contrar a ce se crede, Tătărescu a fost totuşi un mare om de stat şi un om profund moral. Nu a făcut anumite lucruri, chit că s-a aliat cu Groza. Nu a slujit decât Monarhia, încercând să amâne, cât a fost posibil, catastrofa. Când s-a terminat cu Monarhia, s-a terminat şi cu el. A jucat un rol ingrat şi rămâne, momentan, compromis în memoria istorică, atâta vreme cât are la noi funcţionalitate următorul clişeu: „Domnule, să fii om de caracter!“ Se zice că inteligenţe avem destule, caractere ne trebuie. Tocmai de inteligenţe avem nevoie, zic eu. Caractere avem prea destule. De fapt, se confundă caracterul cu căpoşenia. A avea caracter înseamnă, în primul rând, a fi foarte inteligent. Nu poţi avea caracter, dacă nu eşti inteligent. E drept, invers am văzut că se cam poate: poţi să fii inteligent, dar să nu ai caracter.

Nu trebuie totuşi să facem atâta caz de caracter. Şi nu trebuie să perseverăm în a-i considera pe oameni compromişi iremediabil. Fiecare epocă şi-a avut compromişii ei de mare calitate, care au fost apoi reabilitaţi.

Un apropiat al familiei noastre era aviatorul Radu Beller, frumos şi simpatic, cu un aer foarte anglo-saxon, căsătorit cu una dintre fetele lui Matei Cantacuzino şi proprietarul reprezentanţei Citroën de la Iaşi. Moartea lui a fost o dramă pentru mine, care aveam vreo 12-13 ani când a fost accidentul din India, în care a fost implicat şi prinţul George-Valentin Bibescu.

Foarte iubit şi admirat, la noi în casă, era şi Emil Racoviţă. Iar mama era foarte prietenă cu Zoe Cămărăşescu, născută Bengescu, ale cărei remarcabile memorii au fost publicate. Ea mi-a dat un *sobriquet* care mi-a rămas: Pufuleţ.

Un alt prieten al tatei era marele avocat Alecu Popescu-Necşeşti, cu care era coleg la Consiliul Superior Juridic al Statului. Un om care se încălţase pentru prima oară la 19 ani, dar ajunsese mare avocat, vorbea impecabil franceza şi engleza şi avea o cultură literară remarcabilă. Era foarte spiritual şi foarte aristocrat, de la monoclu la purtări; mai nobil decât mulţi nobili „cu acte“. Cazul lui nu era singular. Aş spune, mai degrabă, că era tipic pentru rapiditatea uluitoare cu care ruralitatea românească s-a fasonat, uneori în doar o generaţie, născând mica burghezie.

— *Era, indiscutabil, meritul lor; dar şi mediul care le permitea această fasonare era cu totul remarcabil.*

— Sigur că da. Pentru a putea deveni un gentleman, trebuie să ai după cine să te iei. Slavă Domnului, oamenii ăştia au avut după cine.

În fine, am crescut printre oameni de mâna întâi, şi din viaţa politică, şi din cea ştiinţifică, atât români, cât şi străini. Am văzut, de mic, o elită intelectuală şi socială remarcabilă, ceea ce m-a

ajutat să nu am complexe faţă de oamenii iluştri şi m-a învăţat să îi respect cum se cuvine. M-a făcut să nu am refulări şi secrete de frustraţie. Acesta a fost un mare noroc pentru formaţia mea sufletească; am cunoscut oameni remarcabili şi stimabili, născuţi nu în condiţii foarte modeste sau mizere, dar care aveau simptome de frustraţie, de intimidare sau de lipsă de aplomb, pentru că nu erau obişnuiţi să trăiască printre oameni străluciţi. Eu am avut acest noroc, atât din partea tatălui, cât şi a mamei.

Am fost într-un loc care mi-a evocat acea lume dispărută: la Foto Cabinet, unde se fac fotografii ca acum o sută de ani. Mi se pare interesantă nostalgia după imaginile frumos puse în pagină. E un semn al nevoii de a corecta harababura şi dezmăţul comportamental ale lumii de azi, plăcerea stupidă de a fi pozat în posturi groteşti şi penibile. Trebuie să ne recâştigăm prestanţa, fără de care o societate nu are vertebraţie şi demnitate. La Foto Cabinet ţi-ai făcut şi tu portrete. Mi-ai dăruit şi mie două exemplare. Le-am privit şi comentat îndelung cu Pia şi am găsit, amândoi, că nu atât curiozitatea şi farmecul deghizamentului te-au făcut să te îmbraci „aşa cum se cuvenea pe timpuri“, fără să lipsească nimic, ci mai ales nevoia experimentării unei „rânduieli“. Din aceeaşi nevoie izvorăsc şi în conversaţia noastră o mulţime de întrebări şi amănunte vizând regulile, ceea ce era admis altădată şi ce nu.

— Există în vieţile noastre momente de maximă intensitate. Uneori, poate, unul într-o viaţă. Credeţi că pot exista fotografii despre care să putem spune că păstrează esenţa acelui moment, constituindu-se în testimoniu al unei clipe perfecte?

— Cred că e singurul exemplu valabil în materia asta. Există, într-adevăr, fotografii care concentrează esenţa unei existenţe, aşa cum în

viaţă există momente aparent insignifiante, dar care îţi revelă, în mod neaşteptat, esenţialul.

Educaţie englezească, în cel mai moldovenesc stil posibil

— Mama dumneavoastră în ce familie era născută?

— Mama era fiica adoptivă a unui moşier din Moldova, Constantin (Costică) Vidraşcu, care avea o moşie mare, 8000 de fălcii, o falcie fiind egală cu un hectar şi jumătate. Avea deci vreo 12000 de ha aproape de Galaţi, ceea ce îi aducea un venit remarcabil. După expropriere, când a rămas cu 200 de hectare, s-a scârbit şi n-a vrut să mai ştie de moşie. Nevasta acestui moşier, Adela Livaditti, bunica mea adoptivă, avea o soră, Sofia Livaditti, care născuse, într-un prim mariaj, un băiat şi care, după ce rămăsese văduvă, se măritase cu C.B. Pennescu, avocat, deputat, senator, primar al Iaşului, prefect şi director al Teatrului Naţional din Iaşi. Era un om foarte distins şi foarte viu, cu multă autoritate. Una dintre fetiţele Penneştilor, care sunt deci bunicii mei naturali şi care au avut patru băieţi şi patru fete, a fost mama, care a fost înfiată de mătuşa sa maternă şi de soţul acesteia, Vidraşcu, oameni bogaţi, dar care nu avuseseră copii. Mama a fost unica moştenitoare, un fel de stăpână a locului, dar a fost crescută foarte aspru şi bine de o guvernantă englezoaică, miss Janet. Ea le-a spus soţilor Vidraşcu: „Să ştiţi că, dacă vreţi să fac din fata voastră o lady, nu trebuie să vă băgaţi în metodele mele pedagogice şi trebuie să nu fiţi sentimentali, pentru că ea va fi supusă unui regim de mare severitate.“ Şi, într-adevăr, mama a avut parte de multe pedepse corporale crunte, de bătăi cu nuiaua sau cureaua, pe care trebuia să le suporte cu bună-cuviinţă şi curaj, fără miorlăială şi mofturi. Plus nenumărate ore de stat în genunchi pe coji de nuci, ceea ce iarăşi este folositor, ca

exerciţiu de rezistenţă. A pedepsit-o chiar pe nedrept, dar a fost bine, pentru că pe lume există şi nedreptatea şi e bine să ştii s-o suporţi cu seninătate. Uneori, o obliga ca o noapte, sau două, sau cinci să doarmă pe jos, fără cuvertură, fără pernă, fără nimic, ca să se înveţe aşa. Astfel, mama a învăţat să suporte orice inconvenient, orice inconfort, cu graţie, fără tulburare şi cu bună dispoziţie. Rar am văzut o mai mare afecţiune între un copil şi persoana care l-a crescut în mod foarte sever. Iubirea dintre mama şi guvernanta ei era absolut emoţionantă.

Am fost, împreună cu mama, pe când eram eu ascuns la Câmpulung, prin ’53, la cinematograf, ca să vedem *Hamlet* cu Laurence Olivier şi am observat la ea că anticipa, în şoaptă, replicile care urmau. Când am întrebat-o, mirat, dacă ştie *Hamlet*-ul pe dinafară, mi-a spus că nu doar acea piesă, ci aproape tot Shakespeare, plus multe pasaje din lordul Byron şi din alţi poeţi englezi, în special din preferatul ei, Tennyson. Le învăţase fiindcă fusese obligată cu nuiaua şi cu pedepsele, le ştia şi îi părea foarte bine. Educaţia de tip englezesc este excelentă. Unii copii care au fost trataţi brutal au rămas cu un sentiment de înjosire, de ofensă. Dar guvernanta mamei îi spunea: „Astăzi te pedepsesc într-un mod umilitor şi dureros, dar tu să ştii că eşti o lady şi rămâi lady dacă suporţi în mod graţios aceste neplăceri.“ Şi aşa a şi fost. Cu toată această severitate, guvernanta i-a dezvoltat mamei plăcerea de a trăi în cadrul respectiv. Mama a crescut la ţară, împreună cu fetele de ţărani, lucru care se practica, în general, în lumea moşierilor. Se juca cu fetele de ţăran, se înţelegeau foarte bine şi erau la fel. Mama mergea desculţă din mai până în noiembrie şi, deşi avea o cameră frumoasă, cu un pat foarte mare, nu dormea în el, fiindcă avea tălpile murdare şi îngroşate. Englezoaica o îndemna foarte mult la atitudinea asta, să fie foarte prietenă şi foarte egală

cu fetele din sat. De altfel, mama, care vorbea foarte fluent şi corect franţuzeşte şi englezeşte, vorbea o limbă română moldovenească foarte rurală, ţărănească. Când mergea la Bucureşti, ca domnişoară, să ia parte la baluri sau la Curtea Regală, în grupul lor de prieteni toţi se mirau de mama, care vorbea englezeşte şi franţuzeşte curent, dar care vorbea româneşte ca o ţărancă. Şi aşa a vorbit toată viaţa. Iată cum educaţia dată de această *miss* englezoaică a fost una în cel mai moldovenesc şi ţărănesc sens posibil. Îi spunea: „Aşa se şi cuvine. Eşti fata lordului şi trebuie să fii prietenă cu fetele de pe moşia lordului.“ Mai târziu, aveam să o văd pe mama stând de vorbă cu aceste femei cu care fusese prietenă de mică. Evident că intervenise o schimbare, se diferenţiaseră: una era cucoană la oraş, celelalte rămăseseră ţărănci. Dar când se revedeau, o făceau exact cu aceeaşi prietenie şi cordialitate din copilărie. Un singur lucru intervenise: ele, când erau mici, se tutuiau; dar mai târziu, ţărăncile au început să-i spună *măria voastră* şi *dumnevoastrî*, cu mare deferenţă şi respect. Crescând, începuseră să aibă o foarte clară înţelegere a poziţiei sociale. Ţăranii ţineau foarte mult ca rânduielile să fie respectate.

Eu am învăţat de la mama şi de la bunica mea această moldovenească rurală. Acum, n-am mai fost de mult în Moldova, la ţară. Dar când mergeam, chiar şi numai până la Iaşi, cum se apropia trenul de Moldova, începeam, în mod spontan, să vorbesc moldoveneşte. Dar foarte moldoveneşte: cu *gavanos*, *bagdadie* şi *curechi*, *am vinit*, *şi mai faşi, îs bólnav*, *brândză di vaşi*, cu vorbe din astea foarte specifice. Spontan. Nici nu-mi vine să vorbesc altfel. Când aud moldoveni vorbind ca muntenii, mi se pare ceva absolut barbar. Cum e posibil aşa ceva?! Eu şi acum, cu Pia, vorbesc moldoveneşte în casă; acesta e, pentru mine, graiul intimităţii.

Pe acolo s-a trasat strada care ne poartă numele

— *Cum arăta casa în care v-aţi născut?*

— De născut, m-am născut în strada Melodiei la nr. 8, lângă Piaţa Rosetti, într-o casă care mai există şi acum, cu etaj, cu cărămidă aparentă roşie şi cu balcoane. Acolo locuia, în perioada aceea, bunicul meu matern şi tatăl meu, cu mama şi cu mine, nou-născut, am stat acolo foarte puţin, după care ne-am mutat în strada Paleologu.

— *Pe str. Melodiei, la nr. 1, a locuit şi Mircea Eliade.*

— Da, dar eu nu l-am apucat. De Mircea Eliade am aflat când eram elev la Liceul „Spiru Haret“. La premiile din clasele I şi a II-a, am primit cadou colecţia revistei *Vlăstarul* şi acolo am dat de articolele unor Mircea Eliade, Constantin Noica, Arşavir Acterian, Nicu Steinhardt. Văzusem de acolo că Eliade era un tip tare, cu articole grozave de alchimie, de simbolistică, dar l-am văzut abia în 1938, la Fundaţia Dalles, unde a ţinut o conferinţă despre Balzac. O conferinţă extraordinară, despre care am şi scris. De cunoscut, l-am cunoscut mult mai târziu, la Paris, în 1968. Atunci, în ’68, am vorbit în mai multe rânduri cu Eliade, Cioran şi Eugen Ionescu. Cu Eliade nu m-am mai întâlnit. În 1990, când am fost la Paris, ca ambasador, i-am revăzut de multe ori pe Cioran şi pe Ionescu. În perioada asta m-am împrietenit foarte tare cu Eugen Ionescu, pe care eu îl socotesc genial, cel mai grozav dintre toţi românii ăştia. Bine, şi Eliade a fost extraordinar, o formidabilă figură. Iar acum se ocupă mai mulţi indivizi, şi în America, şi în Franţa, să-l declare fascist. După mine, aceste imbecilităţi nu merită nici măcar să fie urmărite, pentru că sunt stupide şi abjecte şi cretine. Dar în legătură cu Eugen Ionescu pot să spun, într-adevăr, că am avut o imensă bucurie să-l cunosc de aproape şi să constat că era un om foarte normal, foarte simplu, fără mofturi şi fără garagaţe. Era un om genial, dar se purta exact ca oricare alt om. Şi

cred că acesta este semnul geniului. Omul genial nu se deosebeşte de ceilalţi. E mai om decât ceilalţi, dar nu e mai altfel. Şi nici nu caută să fie. Asta caută numai cei pe care ceva din structura lor îi nemulţumeşte.

Şi pe Cioran cred că l-am cunoscut bine. Am avut o relaţie ciudată cu el: multă vreme nu l-am ştiut decât din cărţile lui româneşti. Pe urmă, ne-am cunoscut şi lui îi făcea plăcere societatea mea şi mai ales felul în care vorbesc franţuzeşte. Nu-mi dau seama dacă avea dreptate. Ca scriitor de limbă română, Cioran e mediocru. Abia rigorile limbii franceze, pe care şi le-a asumat, l-au transformat într-un mare scriitor, mult mai mare decât ne închipuim. Existau modele extraordinare, marii moralişti francezi, pe care trebuia să le egaleze. Cioran a reuşit să le depăşească, să realizeze un extraordinar rafinament al sunetului ideilor. Chiar dacă, sau poate tocmai pentru că vor să şocheze, ideile lui sunt pătrunse de un sunet al bunului-simţ.

— Cum v-a rămas în memorie locuinţa din str. Paleologu, astăzi, din păcate, dispărută?

— Casa noastră din str. Paleologu, construită pe timpul lui Vodă Ştirbei, a fost superbă, una dintre cele mai frumoase pe care le-am văzut vreodată. În ea am locuit până în 1932, când, din păcate, fiindcă tata avea datorii mari şi o soră care avea drepturi de moştenire, a fost vândut terenul şi demolată casa. Avea o grădină imensă şi splendidă, în care se petreceau acţiunile domesticităţii, şi încă o curte de intrare, *la cour d'honneur*, cu flori, o frumuseţe. Pe acolo s-a trasat strada care ne poartă numele. Casa de care-ţi vorbesc era fără nici un fel de confort, şi asta îmi plăcea la ea. De altfel, eu cred că nu există nimic mai inconfortabil decât confortul absolut. Şi aduc ca argument fotoliul ăsta verde care exista în casă la noi şi când eram copil şi în care stăteam ca într-o casă, de mare ce e; menirea lui e să fie nu comod, ci mai comod, ceea ce e groaznic şi îl face de un inconfortabil

inimaginabil: trebuie să stai pe el cu burta în sus, ca o beşniţă, fără să mai poţi dispune de gesturile tale normale. Confortul e o sălbăticie şi o mârlănie şi a fost inventat de ţoapele parvenite; iar forma lui extremă seamănă cu moartea. Apă curentă era la o cişmea, în curte. Târziu s-a pus apă curentă la baie. Problema confortului s-a pus abia atunci când a sărăcit lumea, înainte nu se punea. Casa aceea o regret, în adevăr, pentru că era foarte frumoasă. Fără să aibă o arhitectură care să preia un model clasic, era o casă construită nu pentru confort, ci pentru falã, cu o intrare superbă, şi o scară monumentală, care ducea la hochparter, din lemn de esenţă bună de lămâi, galben, ornamentat cu migală, nu din marmură, care e material mojicesc, pentru parveniţi. Scara cobora spre demisol, unde era un mic hol pentru o încăpere mai mică, iar la stânga era sufrageria. Destul de incomod să cobori scările astea spre sufragerie, mai ales seara. Casa avea uşi foarte frumoase, duble, cu fronton, cu geamuri, chenare pictate în stil clasicist (un fel de scene alegorice, în nuanţe de gri) şi superbe clanţe. Toată lucrătura era deosebită. În antreul mare al casei se primea lume şi se organizau serate şi baluri. Oricum, dacă am fi apucat să trăim acolo până la venirea comuniştilor, ar fi fost un dezastru, pentru că ne-ar fi adus chiriaşi şi casa era concepută pentru o singură familie, cu camere care corespundeau unele într-altele. Noroc că n-am mai avut-o, deşi eu o regret în continuare. Dacă ar mai fi existat astăzi, ar fi fost, categoric, un monument destul de rar de arhitectură boierească din prima parte a secolului al XIX-lea. Ce ne-a rămas este casa Melic, splendid exemplar, o clădire foarte frumoasă, dar negustorească, nu boierească.

— *Mai vorbiţi-mi, vă rog, de casa dumneavoastră.*

— Era o casă boierească mare, făloasă, frumoasă de tot. Avea nişte camere foarte mari, cu sobe de faianţă care ardeau cu un sunet foarte

plăcut şi erau decorate cu motive alegorice. Totul era însă indiferent la orice agrement. Nu era vorba de aşa ceva. Totul era menit doar să-l impresioneze pe cel care intră şi nu să te facă pe tine să te simţi prea în confort. În partea dinspre grădină era o terasă din lemn, cu multă glicină. Tot acolo erau şi un bazin cu ornamentaţii *rocaille* şi o fântână ţâşnitoare, care nu mai funcţiona, bazinul rămânând, după vânzarea terenului pe care s-a trasat strada, chiar lângă gard şi apa riscând să-i stropească pe trecători. Din interiorul casei nu-mi amintesc mare lucru, dar ţin minte cele trei corpuri mari de bibliotecă din lemn de mahon şi superbul birou din lemn de acaju al tatei; în rest, mobila era destul de banală.

În 1932, casa a fost cumpărată de arhitectul Marcel Iancu, şi astfel a putut tata să-şi plătească datoriile şi să-i dea Patiţei partea ei de moştenire. Superba casă a fost, mai apoi, dărâmată şi am avut tristeţea să găsesc aruncate la gunoi clanţele splendide, pe care eu le iubeam atât de mult. Noi ne-am mutat aici, în str. Armenească, în casa asta care nu-mi place deloc, dar care e confortabilă. Şi are formule reuşite de captare a luminii. Uşile însă mă enervează îngrozitor. Mai ales cele de la baie, care sunt proiectate să se deschidă astfel încât să te încurce acolo unde eşti.

— *Şi pe mine mă obsedează următoarea întrebare: cum de nu se gândesc proiectanţii că măcar uşa de la closet trebuie să se deschidă spre exterior?*

— Evident!

— *Avem de-a face aici cu o… serioasă problemă existenţială.*

— Să ştii că da. Trebuie dărâmată odată tirania uşilor care se deschid spre interioarele closetelor.

Copiii deştepţi se joacă cel mai bine singuri

— *Care sunt primele amintiri de copilărie?*

— Mi-e greu să-ţi spun care au fost primele, fiindcă am nişte vagi reprezentări de amintiri, foarte fragmentare, pe care, evident, le plasez foarte demult în timp. Ştiu, în orice caz, că amintirea mea merge destul de mult înapoi, fiindcă am amintirea unor scene şi împrejurări dinaintea morţii bunicului meu matern, din 1922, când eu aveam trei ani. Lucruri foarte clare, care nu pot proveni din poveşti ulterioare, pentru că sunt cert percepţii de copil. Îmi amintesc foarte clar scene de când aveam doi ani, doi ani şi ceva. Îl văd pe bunicul meu matern, care este un domn bătrân foarte simpatic, cu mustaţă şi cu favoriţi şi care miroase a tutun bun şi a colónie. E foarte drăguţ, când vine îmi aduce multe cadouri şi e binedispus.

Pe urmă, imagini legate de viaţa la ţară, la Blânzi, sau la Bucureşti; scene de familie, bunicul bolnav în pat, înainte de moarte. Pe urmă, de când eram puţin mai mare, îmi amintesc o nuntă şi un bal, la Iaşi. O nuntă mare, a unei domnişoare care s-a măritat cu Mircea Gherghel, destul de urâţel, dar simpatic şi vioi, foarte isteţ şi cu bun-simţ, un om din buna societate a Iaşiului. Fapt era că trena miresei trebuia ţinută de doi băieţei, şi aceştia eram Vlad Skeletti şi cu mine, care de altfel semănam foarte tare. Ne-am dus undeva, în casa unor rude de-ale acestor veri, să facem cunoştinţă. Eram acolo amândoi, cu mamele noastre; eu stăteam aşa, după fusta mamei, şi mă uitam de după ea cu puţină încredere la celălalt băiat, care nici el nu se uita cu prea multă simpatie la noi. Cum ne-au lăsat mamele singuri, să ne jucăm, n-a trecut mult şi am început să ne cărăm la pumni. Nici nu mai ştiu pentru ce, dar s-au încins o bruscheţe şi o pumnuială nemaipomenite, încât au fost nevoite mamele să ne despartă. Mult mai târziu, am fost foarte prieten cu acest Vlad, cu care am continuat să mă asemăn şi mai târziu, când eram amândoi spre 30 de ani. După aceea, am început să semănăm din ce în ce mai puţin. L-am

văzut ultima oară, la Paris, după 1990. El a fost căsătorit cu o fată născută Budişteanu.

Îmi mai amintesc că mă jucam foarte bine singur şi am remarcat ceva: copiii deştepţi se joacă cel mai bine singuri. Sunt cuminţi, atenţi, inventivi, imaginativi, delicaţi şi nu încurcă pe nimeni. Îşi creează un univers al lor, căruia ajung să îi cunoască toate secretele, ceea ce e esenţial pentru mai târziu; nu te poţi integra temeinic în universul real, dacă nu ai un univers mental propriu. Eu am rămas faimos după ce m-a întrebat, odată, tata, în timp ce eu stăteam: „Ce faci, domnule, de ce nu te joci?“ Şi eu i-am răspuns: „Mă joc de-a statuia.“ Ca să te joci bine, nu ai nevoie decât de mintea ta. Când se joacă între ei mai mulţi, apare ambiţia băieţească, de a fi şefi, de a fi mai tari, de a-l bate pe altul sau mai ştiu eu ce. Există o educaţie nocivă dată băieţilor, aceea de a fi eroi, încât unii băieţei ajung să răspundă, când sunt întrebaţi ce vor să se facă atunci când o să fie mari: „Eu vreau să mă fac erou!“ Ambiţia de a te ilustra ca erou este un lucru trivial, josnic şi malonest. Ţin minte că aveam oroare, când eram mic, de Ecaterina Teodoroiu, cum era pozată în uniformă, purtând nişte ochelari *pince-nez*, ceea ce era o sfidare neruşinată a ordinii naturale instaurate de Dumnezeu. Idealul eroic e unul de impostură şi întotdeauna m-a dezgustat. Sigur, există şi un tip autentic de eroism, în care sacrificiul e întemeiat, ca în cazul aviatorului francez Henri Guillaumet, care a căzut cu avionul pe o creastă din Anzi şi nu a rămas acolo, fiindcă şi-a dat seama că îi va fi găsit foarte greu cadavrul şi va trece mult timp până soţia lui va primi pensie. Aşa că a tot coborât, în ideea de a-i fi cadavrul mai uşor de găsit, până când a dat de oameni. S-a salvat fiindcă nu s-a gândit la el, ci la nevastă-sa. Ăsta e eroism adevărat şi lăudabil. La fel ca în cazul bunului meu prieten din tinereţe, Mihai Brâncoveanu, însurat cu fiica ambasadorului

Spaniei, contele de Casa Rojas. Era un om simpatic şi binedispus, care a murit eroic, ca aviator în apărarea antiaeriană a oraşului. Într-o luptă cu o escadrilă americană, a depărtat inamicul de ţinta sa, după care a trebuit să aterizeze forţat, într-un mod foarte periculos şi a reuşit să-şi salveze întreg echipajul, cu excepţia sa. Iată un eroism care nu poate fi luat în râs.

E adevărat că nu mă jucam numai singur, ci şi cu verişorii mei, la ţară, în vacanţe. Aveam un văr mai mic decât mine cu trei ani şi, la un moment dat, am început să ajungem cam la paritate. Mai era o verişoară mai mică decât mine cu un an şi jumătate, viitoarea doamnă Ionica Anghel, născută Caligari. Ea a avut doi fraţi mai mici, care au murit, e bunica mai multor copii şi ultima veche cunoştinţă a mea.

Viaţa la ţară

— Cum erau vacanţele la moşie?

— Din partea mamei am avut foarte multe verişoare şi mulţi verişori, copiii surorilor şi ai fraţilor ei, cu care mă întâlneam vara, la ţară, în Moldova, la moşia uneia dintre surorile mamei, Dumbrăveni, în Botoşani, plus la moşia noastră. Moşia Dumbrăveni aparţinuse Balşilor şi fusese administrată de Eminovici. Prin Catiţa Balş, intrase în patrimoniul Ghiculeştilor. Avea un parc foarte frumos, nu mai frumos decât al nostru, dar poate mai mare, o terasă amplă, adăugată mai târziu, din cauza numărului mare al musafirilor, şi un conac a cărui arhitectură nu era extraordinară, mai ales că îi fuseseră adăugate nişte corpuri de clădire mari, către curtea de intrare. Petreceam vacanţe foarte frumoase, ca în Tolstoi sau Ionel Teodoreanu. Era minunat acolo, fiindcă eram foarte mulţi copii, iar la masă eram cel puţin 20 de inşi, dacă nu 30. Mai erau şi musafiri care veneau în mod inopinat, cu câte o trăsură, cu câte o

maşină. Eram foarte mulţi şi era mare animaţie. Se bea ceai pe terasă, se juca ping-pong. Dacă stăteam pe o terasă mai mică, dinspre parc, îl puteam vedea, de departe, pe factorul poştal, Sturdza, care ne aducea, acompaniat de lătrăturile câinilor, jurnalele şi scrisorile. Copiii luau masa separat, în sufrageria mică de lângă terasa dinspre parc. Numai că unii copii, printre care ne aflam şi eu şi o verişoară a mea, mai mare cu cinci ani, au obţinut privilegiul de a mânca în sufrageria mare. Verişoara mea putea lua parte la conversaţie. Eu doar mă amuzam ascultând; pot să spun că am asistat, de mic, la acest fenomen extraordinar care este arta conversaţiei. Prezenţa mea la masa celor mari fusese impusă de bunica. Ceilalţi copii socoteau că e nedreaptă repartizarea asta, chiar dacă noi eram ceva mai mari. Acolo erau şi mulţi musafiri de vară aproape permanenţi, cum erau conu' Iorgu Lambru şi coana Didina Lambru, care era rudă cu Sandel Caligari, unchiul meu. Nu cheltuiau nici o centimă pentru vacanţă. Acum, lumea cheltuieşte sume uriaşe ca să stea undeva, câteva zile, în condiţii mizere. Mai venea în vizită Eduard Lăzărescu, de la Iaşi, un tip bizar, cu lavalieră şi pălărie mare, apreciat ca şuetar, fost prefect şi senator liberal. Odată, Sandel a hotărât ca Lăzărescu să-i boteze copilul care urma să se nască. În ziua botezului, a fost descoperită dispariţia lui Lăzărescu. Luase trăsura până la Bereşti şi plecase cu trenul. Adică dezertase de la obligaţia de naş. Nici până azi nu am aflat care a fost motivul plecării lui.

Moşia mamei se chema Blânzi şi acolo, de obicei, nu eram decât noi, familia, iar bunicul meu, Costică Vidraşcu, era tipul moşierului din Moldova, specimen tolstoian. Boieri simpatici, oameni cumsecade, drăguţi, buni, pe care, din când în când, îi mai apuca furia pe câte ceva, şi lumea respecta chestia asta.

— Cum arăta conacul de la Blânzi, cum era viaţa la ţară?

— Niciodată nu mi-au lipsit de la apelurile memoriei subiective imaginile şi flash-urile de la Blânzi, desigur inexacte, deformate, omiţând unele detalii sau fantazând în legătură cu altele. Îmi pare rău că nu mai am nici o fotografie, pentru că imaginile au totuşi o altă putere de restaurare a amintirilor. Ceea ce pot să-mi aduc aminte sunt nişte legende care circulă în legătură cu intrarea acestui conac şi a acestei moşii în patrimoniul străbunicului meu matern. Mie nu-mi prea face plăcere să le povestesc soţiei şi copiilor mei, fiindcă ţin de nişte moravuri care existau atunci, nu mai există astăzi şi ne par nouă puţin imorale. Adică, se pare că această moşie a fost câştigată, în 1866, la cărţi, de către străbunicul meu, de la Manolache Conachi-Vogoride. Moşia noastră fusese, la origine, a lui Costache Conachi şi străbunicul o preluase cu tot ce era acolo: mobilă, obiecte, acareturi, maşină de treierat. Aşa se juca la Jockey-Clubul din Iaşi, pe moşii. Se obişnuia chestia asta. Astăzi, când o spui, oamenii sunt oripilaţi. Lucrul se făcea şi din fandoseala şi fanfaronada epocii şi a societăţii, dar era un curent, nimeni nu se revolta de aşa ceva. Mai ales că nu exista riscul să-ţi intre moşia pe mâinile cuiva nevrednic, pentru că nu jucau cărţi între ei decât oamenii de acelaşi rang. Moşiile se pierdeau şi se câştigau în cadrul aceleiaşi lumi.

— Se mai întâmplau însă şi accidente, atunci când personaje ca Tănase Scatiu câştigau moşiile boiereşti.

— Se mai întâmpla; se mai şi ipotecau moşiile şi se pierdeau la scadenţă.

Fapt e că eu îmi aduc aminte de acest conac şi de parcul lui ca de ceva foarte frumos, cu acea culoare locală a Moldovei boiereşti de acum un secol şi jumătate, aşa cum putem citi prin cărţile lui Costică Gane. Am o amintire feerică. Acolo,

cum îţi spuneam, eram singuri, bunicii muriseră. Eu eram „prinţul moştenitor“ al acelui mic „principat“ de la Blânzi. În primii ani de viaţă, dar şi ca adolescent, am apucat oamenii şi atmosfera aceea, un stil şi o lume de un pitoresc extraordinar, dispărute astăzi, când oamenii nu-şi mai pot nici măcar imagina o astfel de societate: lumea moşierilor din Moldova. Erau şi în Muntenia asemenea specimene, dar cu un alt stil de viaţă, într-un alt ritm, ceva mai balcanic, mai abraş, mai viu; la munteni, şi mămăliga era pripită. Sigur că boierii se înrudeau între ei, mergeau unii la alţii, cum a fost şi cazul nostru: mama era moldoveancă şi tata era muntean.

Fanache Pahomie, vechilul nostru, era cel care se ocupa de toate treburile şi care avea o nevastă, Cornelia, urâtă şi blondă, dar simpatică, şi un băiat, Costică, de vârsta mea şi cu care m-am jucat foarte bine. Nu l-am mai văzut din 1929, când am fost ultima dată acolo, în vacanţă. Am mai fost o dată, în ’37, dar el nu era. Însă acum vreo câţiva ani, ginerele nevestei mele, nimerind pe acolo, a dat de acest Costică Pahomie, un domn bătrân, ca şi mine, care şi-a amintit de conaşul Pufuleţ. În afară de familia Fanache, mai aveam personalul şi, în general, atmosfera era foarte pitorească. Îmi amintesc de două servitoare ţărănci, surori, de care eu eram îndrăgostit; de amândouă. Şi mai era un personaj foarte simpatic şi interesant, care se ocupa de afacerile cu cereale ale bunicului.

Ţăranii adevăraţi nu comit niciodată erori de gust

— Descrieţi puţin profilul ţăranului pe care l-aţi cunoscut şi care este o specie pe cale de dispariţie.

— Ţăranii pe care i-am cunoscut în copilăria şi tinereţea mea la ţară, la moşie, erau ţărani săraci. Dar nu vedeai la ei nici o vulgaritate. Vedeai sărăcie, poate o anumită oboseală şi uzură, tineri

deja îmbătrâniţi, dar oamenii erau distinşi, nu erau mitocani şi nu erau inculţi, cultura lor analfabetă raportându-se la o tradiţie orală de mare rafinament. Ţăranii adevăraţi nu comit niciodată erori de gust; nu vezi la ei lucruri de prost gust, fiindcă tot ceea ce fac ei este impus de condiţia materială de care dispun. Casele sunt făcute ca să le folosească lor, în felul în care au ei nevoie. Oamenii care trântesc acum, la ţară, case cubiste la drum nu au nimic de-a face cu ţărănimea veche. Ţăranii sunt şi foarte pudici, dar au şi inteligenţa de a nu ocoli cuvintele tari; şi eu am căpătat de la ei şi nu numai, pentru că şi în lumea mea erau oameni care vorbeau aşa, gustul pentru limbajul decoltat, chiar porcos. Pudoarea exagerată e mai dezagreabilă decât lucrurile spuse pe şleau. Ce e mai ridicul decât cuvântul „popou“? Ţin minte că s-a râs foarte mult în familia mea de o scenă în care mi-am manifestat moldovenească mea franţuzită. Mergeam odată cu maşina, şi un băiat a aruncat în noi cu un boţ de noroi, într-un moment când maşina era în *ralenti*, la o curbă. Cel care conducea i-a strigat: „Măgar neruşinat!“ Eu, indignat că fusesem stropit cu noroi, am strigat, la rândul meu, această înjurătură fardată: „Băiet caca, pipi, popo!“

— *Vorbele tari au forţa lor şi sunt momente când e necesar să le folosim.*

— Trebuie să ai curajul de a spune vorbe tari. Eu le folosesc deseori, îţi poţi da seama, pentru a fixa ceva în conştiinţa interlocutorului. Problema e să nu vorbeşti tot timpul numai aşa, pentru că pe urmă cuvintele respective îşi pierd forţa.

Pe urmă, şi asta am spus-o de multe ori, riscând chiar să fiu acuzat de naţionalism *à outrance*, cele mai frumoase femei din lume sunt ţărăncile române. Dintre multele pe care le-am văzut, toate sunt nişte femei care muncesc, care trebuie să se supună unor condiţii de viaţă uneori brutale, dar care au graţie şi iubire. E adevărat că îmbătrânesc

mai repede, dar sunt fermecătoare şi de o mare frumuseţe. În fond, şi boieroaicele ce sunt? Nişte ţărănci care vorbesc franţuzeşte. Erau crescute la ţară şi obişnuite să umble desculţe jumătate din an. Nu mai departe mama, pentru care era un chin până îşi trăgea ciorapii de mătase, ca să nu-i agaţe, pentru că avea tălpile aspre. Dar asta le dădea şi o graţie, o naturaleţe, o eleganţă şi, mai cu seamă, o nefudulie. Eu admir foarte mult babele, acele fiinţe care nu se împotrivesc îmbătrânirii, nu se cramponează, nu-şi fac liftinguri şi alte stupide tratamente, acceptându-şi condiţia, aceea de a fi personaje ceva mai retrase, în planul al doilea, dar graţioase şi înţelepte. Ele sunt păstrătoarele civilizaţiei şi cele care dau o bună educaţie copiilor; adevărate tezaure ale societăţii. Copiii crescuţi de bunici ies oameni. Pentru ceilalţi, există riscul să aibă părinţi cu principii. Eu zic aşa: o babă ducesă şi o babă ţărancă sunt amândouă nişte babe, exact la fel, şi sunt minunate.

Grozavă invenţie este femeia

— Aşa, şi eu eram îndrăgostit de ambele surori ţărănci, Chiţa şi Ileana, care serveau la noi. Eu aveam 7-8 ani şi ele 19-20. Erau nişte fete drăguţe, frumuşele amândouă, dar fără să semene, şi deştepte. Făceau toată ziua treabă, vai de ele, dar îşi aveau şi viaţa lor. Le băteau bărbaţii straşnic, dar ele îi iubeau. Mai ales una dintre ele, Chiţa, cu care eram eu mai prieten, îl adora pe acel Petrache, care o bătea măr. Accepta condiţia ei umilă şi grea, şi bătăile de la bărbatu-său, pe care eu cred că le aştepta. Era evident că între ei era o joacă plăcută şi amuzantă. Cred că era o chestie de voluptate şi aproape de perversitate. Trăiau într-o extraordinară tandreţe. Iar ea avea un aer de mare bucurie şi de fericire în viaţă. Am amintiri extraordinare despre fetele astea două, care n-au putut să aibă ceea ce credem noi că este şi ceea ce numim noi fericire,

fiindcă nici nu îşi puteau imagina că există aşa ceva, dar aveau probabil un alt fel de fericire, a lor, pentru că erau foarte binedispuse. Nu aveau nici un fel de sentiment de frustrare. Avea şi lumea asta fericirile ei. Pentru că, în fond, oamenii nu îşi imaginează toate tristeţile şi necazurile celor bogaţi. Nu şi le imaginează sau nu le creditează ca atare: „Hai, domnule, că ai de toate! Ce mai pofteşti?“ Ei, nu e totdeauna chiar aşa. Poate că fiinţele astea care au prea puţin sau infim ştiu, în schimb, să valorifice ce au, aşa cum trebuie. De aceea, eu îmi închipui că fetele astea erau fericite în menajul lor. Toată viaţa mi le-am amintit cu plăcere, nu ştiu ce au devenit mai târziu. Totdeauna m-am gândit la condiţia femeii de la ţară, despre care feministele spun că ar trebui să fie egală cu bărbatul. Dar de ce să fie egală cu bărbatul, când bărbatul este un dobitoc? De ce să fie femeia egală cu un bou ca mine?! Pentru că natura bărbătească e natură bovină. Ţăranii au o înţelegere mult mai profundă şi mai firească a comportamentelor. Ne place sau nu, femeia este născută victimă. Tocmai de aceea şi este făcută mai fragilă, mai vulnerabilă şi mai delicată, fiindcă este destinată să sufere şi ca

să poată fi dominată de bărbat. Bărbatul trebuie să poată s-o domine; dacă nu poate, asta e treaba lui. Dominaţia stă în condiţia generală a omului. O femeie, când face dragoste, nu mai este prim-ministru, nici dacă este Margaret Thatcher sau oricare alta vrei tu. Femeia nu va ajunge niciodată să fie altceva decât victima acestui fundamental şi superb act, care este sexualitatea. Ea ştie că e victimă şi se supune la chestia asta. Tot comportamentul femeii decurge şi este in-format de aceasta. Şi nu cred că vreo femeie deşteaptă şi normală ar vrea să fie altfel. Feministele sunt misogine şi condiţia de femeie li se pare umilitoare. Da, este, dar tocmai în asta stă tot farmecul şi toată superioritatea lor asupra noastră.

Sentimentul de afecţiune pe care bărbaţii normali îl au faţă de ele este determinat tocmai de această fragilitate. Femeile sunt mai deştepte şi au mai mult bun-simţ, nu fac pe grozavele şi pe savantele, atunci când sunt femei adevărate; uită-te numai că bisericile sunt pline cu ele. Eu am fost întotdeauna pasionat de femeie; grozavă invenţie este. Sigur, păstrându-mi interesul şi pentru alte aspecte ale vieţii, chiar dacă nu cred să existe unul superior. Pentru că dacă absolutizezi o pasiune şi devii obsedat, excluzând tot restul, rişti să nu rămâi cu nimic.

La Blânzi, bărbaţii erau brutali. Dacă se îmbătau, îşi băteau nevestele, cei care puteau s-o facă. Cu toate astea, am văzut foarte multă tandreţe, drăgălăşenie şi delicateţe în aceste căsnicii ţărăneşti. Şi foarte multă curtoazie. Ei au forme de convieţuire care nouă ni se par brutale. Nu sunt. Sau sunt, dar sunt şi aşa, nu numai aşa. Cred că bărbaţii le chinuiau pe femei tocmai ca să le fie mai milă de ele şi să le iubească mai mult.

Adevărul spus fără talent e minciună

— Se simte, din felul în care povestiţi, că amintirile înseamnă mult pentru dumneavoastră.

— Cam tot ce am scris şi am publicat a fost gândit, gestat şi memorat în timpul puşcăriei; de altfel, cărţi nu am publicat decât după ce am ieşit de acolo, deci după 45 de ani. În închisoare mi-am compensat acel timp aşa-zis pierdut şi mort prin rememorări, inclusiv ale perioadelor de care ţi-am vorbit. Şi cam tot ce am scris, în afara celor de strictă critică literară, care sunt puţine, tot ceea ce ţine de portretistică şi de localizări concrete ale gândurilor aparţin genului memorialistic. Cartea mea de dialoguri cu Stelian Tănase este o carte de memorii, nu altceva. Multe alte cărţi ale mele sunt şi ele impregnate de amintiri. Sigur, poate părea unora un gen facil, dar în cărţile de memorii

escrocheria se simte imediat. Nu poţi trişa. Mulţi prozatori au senzaţia că oamenii care scriu memorii sunt abuzivi. Îşi scriu amintirile lor şi cu asta se cred scriitori, fără să aibă habar de compoziţie şi construcţie. E fals. Marii memorialişti ştiu ce e construcţia epică. De fapt, memorii nu este pluralul de la memorie, ci de la memoriu, care este o dare de seamă despre un fenomen important, despre care ştii cum s-a produs. La Rochefoucauld, în disputa cu contemporanul său, cardinalul de Retz, spune că memoriile celui din urmă sunt mai mult operă de imaginaţie, decât de memorie, vrând prin asta să spună că Retz minte. Şi ce dacă minte memorialistul? Important e să creeze un climat şi o anecdotică zguduitoare şi profunde. Memorialistica este şi operă de imaginaţie. Adică să poţi instaura pe lume o altă lume, imaginară, cu mai multă consistenţă şi pondere decât cea reală. Există o poliţie divină aici: dacă minţi, minte cu talent! Nici adevărul să nu-l spui fără talent. Adevărul spus fără talent e minciună. Pentru asta îţi trebuie imaginaţie şi cinism. Cine nu e un mare cinic nu poate fi un mare memorialist.

— *Sunteţi un cinic?*

— De multe ori cinismul a fost salvator pentru mine. Cinism neînsemnând ticăloşie şi prostie, ci priză corectă la real. Trebuie să ai un spirit pesimist; cel optimist e lamentabil, grotesc şi stupid. *Gândeşte pozitiv!* Cum adică, să gândesc în mod deliberat fals, numai ca să am o stare pozitivă, care să placă cui, şi cui să facă un bine? Trebuie să fii apt să priveşti realitatea exact aşa cum e, frumoasă sau pocită. Dacă nu asumi toate imbecilităţile care se află în circulaţie, dacă le demontezi în gura mare, eşti considerat un om rău, un cinic, un imoralist. Dar tocmai acest „imoralism“ este începutul unei vieţi etice corecte. Cine nu este capabil să discrediteze falsele virtuţi este un impostor pernicios.

— Întorcându-ne la moşie.

— Întâi, satele astea erau aparent foarte rupte de lume; când ploua, se formau noroaie mari, şi când mergeam, treceam cu maşina sau cu trăsura prin ele. Şoselele erau nepietruite. Satele erau frumoase şi oamenii nu trăiau în mod sordid sau mizerabil, dar trăiau foarte altfel decât noi. Acum există tendinţa de a apropia standardele de viaţă, traiul de la ţară fiind unul cvasiurban, cu discoteci la care se poate bea whisky în loc de ţuică. Este şi asta o formă de… globalizare. Dar pe atunci exista un protocol foarte riguros şi riscai să comiţi gafe dacă nu-l cunoşteai. Erau mult mai protocolari şi mai cazuişti decât noi. La ei, o greşeală de comportament, o abatere de la tipic, de la cum se cade să fii, era foarte prost privită, aproape ca o infracţiune. Din ce povestesc eu reiese că mă fascina stilul de viaţă al ţăranilor. Adevărul e că stilul lor de viaţă era al lor şi stilul nostru era al nostru. Lumile nu se interferau, dar se înţelegeau.

— Aţi remarcat la ţărani patima pentru pământ, temă bogat exploatată în literatura noastră?

— Eu nu cred că era chiar aşa. Sigur că asta era marea dorinţă a ţăranului, să aibă mai mult pământ, ca să aibă libertate şi să fie şi el stăpân. Pământul era un domeniu pe care el îl putea aprehenda cu competenţă şi plăcere. Era cunoscător al acestui univers. De fapt, şi proprietarii, boierii, încercau exact acelaşi sentiment, dar dintr-un alt unghi, acela al unui privilegiat care are un ascendent social şi de ordine materială, dar nu numai de ordine strict materială, asupra celor cu care colaborează.

— Relaţia boier–ţăran a fost, de cele mai multe ori, prezentată tendenţios, fără înţelegerea realităţilor.

— Sigur. Relaţia dintre boier şi ţăran nu era întemeiată, poate, pe colegialitate, dar se baza pe camaraderie. Ştiau bine că erau inegali, că aveau

condiţii abisal deosebite unii faţă de alţii, dar mai ştiau şi că asta face parte din rânduielile lui Dumnezeu. Aşa era rânduită lumea. Ştiau că au nevoie unii de alţii şi, în general, erau foarte mari apropieri. Mi-e greu să cred că ţăranii ne şi iubeau pe noi, pentru că, slavă Domnului, îi exploatam; e drept, nu aşa tâmpeşte cum scriu cărţile marxiste sau Zaharia Stancu, cu botniţele lui, fiindcă majoritatea boierilor îşi făceau datoria de a construi şcoli, de a înzestra fetele ş.a.m.d. Dar idila boier–ţăran, în stilul lui Alecsandri, e o prostie. Ţăranii nu ne puteau iubi; puteau însă să aibă o afecţiune pentru un anumit tip de lume pe care, de altfel, o regretă, cred, şi astăzi. Pentru că ei văd că acum, la ţară, nu mai e nimica sfânt. Relaţiile dintre un moşier sau o moşieriţă şi ţărani nu erau relaţii ca de la patron la salariat, ci erau relaţii familiale. Nu puteau unii fără alţii. Aceşti boieri, dacă nu erau imbecili şi ticăloşi, şi în general nu erau (dar peste tot sunt şi pecingini), ştiau să convieţuiască cu ţăranii şi spre interesul acestora, nu numai pentru propriul interes. Între ţăranii deştepţi, care nu erau puţini, şi boierii deştepţi, care erau mai puţini, dar erau şi dintr-ăştia, erau relaţii foarte bune. Cât despre problema electorală, aceasta nu i-a găsit niciodată pe poziţii diferite sau contrarii. În general, toţi ţăranii votau cu partida boierului. Nu ştiu de ce. Probabil fiindcă scontau oarecare avantaje, sau pentru că aşa li se părea mai sigur. Nu votau neapărat pentru că boierul lor era candidat, ci pur şi simplu votau la fel. Altfel votau intelectualii târgoveţi sau săteşti. Intelectualii săteşti nu au fost, cum s-a spus, luminătorii satelor, pentru că erau mai puţin culţi decât ţăranii care, analfabeţi cum erau, aveau o mare cultură orală şi un mare rafinament, în felul lor de a povesti şi în gândirea lor aforistică. Cultura nu este numai cea academică şi scriptică, ci şi aceasta. Analfabeţii fac parte dintr-un tip de cultură foarte creator, dar alfabetizaţii infatuaţi de ştiinţa lor şi crezându-se

superiori analfabeţilor tradiţionali sunt nişte semidocţi, în cel mai bun caz. Sadoveanu are, undeva, o vorbă a unui intelectual sătesc: „Ştiinţa ne dovedeşte că totul este electricitate.“ Un ţăran analfabet n-ar spune dobitocia asta. Superioritatea intelectuală a ţăranilor era dovedită de credinţa lor autentică în Dumnezeu şi de cultul morţilor, respectat cu stricteţe, uneori excesiv, transformându-se într-un fel de retorică eroică. Oricum, cultul morţilor nu poate să fie prioritar, nu poate să fie mai important decât cultul vieţii, adică cultul lui Hristos. Ţăranii aveau simţul unui rost al existenţei, al unei rânduieli, pe care o ştiau, o respectau şi în numele căreia admiteau anumite structuri sociale.

Plimbare prin conacul de la Blânzi

— *Să poposim la conacul de la Blânzi…*

— Cum ţi-am spus, fusese al lui Costache Conachi, un mare boier, important poet şi învăţat şi un om foarte fermecător, galant şi interesant, un moldovean deştept şi sfătos. Rămăsese această prezenţă a unui bătrân boier, bogat şi cărturar, care impregnase conacul, parcul şi tot ambientul cu un parfum al detaliilor de viaţă foarte rafinată, nu somptuoasă, dar largă. Evident, nu fusese acolo numai el, ci şi neamurile lui şi, mai târziu, strămoşii mei, după câştigarea conacului. Locul acela căpătase un caracter foarte voluptuos şi plin de farmec.

La intrarea dinspre curte erau acareturile, grajdurile, şurile, bucătăriile şi locuinţele personalului. Urma o grădiniţă frumoasă, între toate acestea şi terasa dinspre sufragerie, care avea un grilaj de fier şi era podită cu scândură. Ea dădea într-un fel de pavilion octogonal, cu un acoperiş în turnuri, pe unde se intra; acolo erau un fel de tablouri, de fapt ilustraţii extrase din presa de epocă, poze cu Wilhelm II, cu Bismarck, cu Vodă

Cuza şi stampe care mă amuzau foarte mult. Îmi plăcea, de pildă, să mă uit la una dintre ele, care reda vizita preşedintelui Franţei, Félix Faure, la Petersburg şi primirea pe care i-a făcut-o Ţarul. Această terasă în unghi drept avea o parte unde se aflau fotoliile de paie şi unde se stătea înainte de masă şi se luau aperitivele. Aveam nişte fotografii foarte frumoase cu bunicul, tata, mama şi un unchi de-al meu cu nevasta lui, stând acolo. Terasa dădea pe un fel de hol principal, un vestibul mare. Încă două camere de musafiri aveau ferestre care dădeau în această terasă.

Tot acolo era aşa-zisa cameră de vânătoare, unde se afla un dulap în care fuseseră cândva aşezate nişte puşti; după moartea bunicului meu, puştile lui s-au împărţit (o puşcă şi o carabină a luat Fanache, altă puşcă, un unchi etc.), aşa că acolo nu a mai rămas nici una. Dar mai erau încă nişte săbii şi nişte căşti cu chivere, într-o panoplie de pe timpul lui Vodă Cuza. Erau săbii de ulani. Regimentele de călăraşi erau împărţite în roşiori şi ulani. Tot în încăperea de vânătoare mai aveam ceva care pe mine mă fascina în mod deosebit: cataloagele pe mulţi ani ale unei întreprinderi cu variate specialităţi, care se chema Manufacture française d'armes et sicles de Saint-Étienne. În aceste albume groase găseai obiecte de pescuit, de vânătoare, unelte agricole, bibelouri de bronz pentru călimări, sau mai ştiu eu ce. Şi fiecare secţiune de obiecte avea, la început, o pagină colorată, cu o scenă de viaţă din domeniul respectiv. Mai vedeam acolo biciclete, motociclete şi automobile din anii 1910–1915; cele mai recente erau de la începutul anilor '20. Erau acolo poze cu diversele obiecte şi preţurile fiecăruia dintre ele. Puteai să le comanzi printr-o carte poştală sau printr-un formular pe care îl găseai chiar în catalog şi produsele îţi soseau cam într-o săptămână. Camera de vânătoare mai prezenta pentru mine un

punct de fascinaţie: un cap de mistreţ, făcut dintr-un material lucios şi fixat în perete.

Urma holul, în care erau nişte canapele *sécession*, cu multe colonete în spirală şi tapiserie cu diferite scene, plus o masă sculptată cu imagini mitologice şi nişte uşi-ferestre mari, care dădeau în altă terasă, cea dinspre parc, podită şi ea tot cu scânduri şi având o împrejmuire din fier. De aici, în partea stângă se deschidea o uşă spre camera turcească. Era un vechi obicei, ca într-o cameră să se adune lucrurile aduse din călătoriile în Orient. Nu erau neapărat turceşti, dar erau orientale: canapele, perne, sofale…

— *Poate o narghilea.*

— Nu lipsea. Şi acolo îţi puteai petrece foarte confortabil siesta, după-amiezele, odihnindu-te şi citind.

Paralel cu această cameră, în partea opusă, era salonul mare, care avea, simetric, pe partea dreaptă, o continuare. Numai că salonul din dreapta fusese transformat în dormitor pentru bunicii mei şi mobilat altfel. Puseseră acolo patul, un dulap foarte mare pentru haine şi diverse scrinuri, parcă în dispreţul picturii şi al ornamentaţiilor de pe plafonul fostului salon. Dormitorul dădea într-o altă încăpere, camera de toaletă, făcută tot din fostul salon; acolo erau două lavabouri mari, de palisandru, cu ligheane de porţelan şi alte ligheane şi căni, cu care se aducea apa caldă, ca să faci *tub*. Aveai o cadă circulară de zinc, în care turnai apă caldă, te săpuneai şi pe urmă îţi turnai apa, ca să te clăteşti. Treaba asta avea două sectoare, fiindcă era cam greu să-ţi torni singur apa, aşa că, de obicei, aveai un fecior care te ajuta; iar femeile, o subretă. Amuzant e că în această foarte mare încăpere de toaletă se găseau tot felul de obiecte pe care, dacă le vezi astăzi, nici nu mai ştii la ce servesc. Fel de fel de recipiente pentru turnat apa, pentru preparat apa pentru bărbierit. Nefiind apă curentă, toaleta presupunea

anumite eforturi. În fine, erau pereţi care despărţeau noile odăi, dar pictura plafonului rămăsese aceeaşi şi era secţionată. Mă distra să urmăresc, de exemplu, picioarele unui zeu, dintr-o încăpere în alta.

Mai departe, era biblioteca, a cărei uşă cu geam dădea în terasa dinspre parc. Ferestrele, foarte frumoase, dădeau tot spre parc. Acolo erau nişte cărţi extraordinare: romane de aventuri de Paul de Cock sau Octave Feuillet şi, evident, Balzac şi Dumas-fils, rafturi întregi. Erau rafturi întregi şi cu colecţii ale unor reviste din epocă: *Le Monde* şi unele nemţeşti. Îmi plăcea foarte mult colecţia revistelor nemţeşti de caricaturi, *Simplicissimus*; mă amuzau grozav caricaturile lui Bismarck, pe care eu l-am admirat foarte mult, aşa cum îl admir şi pe echivalentul lui contemporan nouă, Helmut Kohl, care a reunificat Germania pe cale paşnică şi pe care s-au găsit unii să-l critice pentru nişte prostii. Nu ştiu cum de nu s-a găsit cineva care să cârpească palme acestor imbecili.

Din bibliotecă ajungeai în pavilionul chinezesc, care era construit din lemn pictat, pe o movilă artificială. În timp, tapiseria se mai rupsese şi atârnau pe pereţi fâşii de mătase. Mă simţeam foarte bine acolo, mi se părea un loc misterios. Mă jucam mult în acest loc în care pe vremuri avuseseră loc, probabil, escapadele cuplurilor amoroase clandestine, care se refugiau din vâltoarea vreunui bal… Pe vremuri, pe la 1860-80, la ţară se dădeau baluri adevărate. Se venea la conace cu trăsurile, landourile sau cupeurile, prin noroaie, dar în frac şi rochii de seară.

— *Să ne continuăm plimbarea prin conac.*

— Îmi amintesc de holul unde se aflau un *rocking chair*, un balansoar şi fotolii şi unde stăteau, în jurul mesei: bunicul, citind o revistă care îl interesa foarte mult, *Chasses et châteaux*, în care găsea cronici mondene de pe la castelele franţuzeşti şi probleme care îi interesau pe moşieri,

legate de agricultură, de aparate mai bune pentru stropit via şi aşa mai departe; bunica mea, care citea o altă revistă, de broderie; englezoaica, citind *The Punch* şi *Journal des Demoiselles*; eu, ca şi mama când era mică, mă jucam pe sub masă şi îmi plăcea să urmăresc jocul picioarelor celor mari. De pildă, picioarele bunicului, cu ghete cu nasturi; stătea picior peste picior şi bâţâia mereu dintr-un picior. Bunica avea o fustă lungă, ciorapi negri, cu baghetă şi pantofi cu baretă. Englezoaica avea o rochie gri şi ciorapi de aceeaşi culoare. Mama avea nişte sandale, pe care le lepăda din picior. Şi eu stăteam pe sub masă şi făceam studii de psihologie, după mişcările picioarelor. Era foarte interesant şi bine că am făcut-o atunci, pentru că acum… mi-ar fi cam greu să o mai fac.

Vis-à-vis de dormitorul bunicilor, al stăpânilor, era o uşă mare, dublă, superbă, cu casete frumos lăcuite şi încrustate cu aur, care dădea în salon, adică în ce mai rămăsese din salonul mare. Pe jos era un parchet cu marchetărie. Camera era dominată de un pian mare şi frumos, Steinway, la care totdeauna, pe vremuri, se găsea cineva care să cânte, tot felul de cucoane care făceau pe cantatricele şi domni care le acompaniau. Lângă pian era un raft pentru partituri; nişte oglinzi foarte frumoase şi mari, încadrate în rame de bronz, erau vis-à-vis de ferestrele dinspre parc, care erau şi ele mari, ferestre-uşi. Între ferestre se mai afla încă o oglindă. Jocul acesta al oglinzilor crea efecte care mă impresionau. Frumoasă era şi pictura plafonului, cu scene alegorice, cu Afrodita, fauni şi alte personaje mitologice. Din acest salon, o altă uşă dădea către sala de biliard, unde mai era încă o bibliotecă plină de cărţi interesante ale epocii, plus nişte canapele şi un birou care era folosit ca atare, spre deosebire de cel din bibliotecă. Acolo erau foarte multe prospecte şi reclame ale unor firme producătoare de aparate şi maşini agricole. Ţin minte o reclamă McCormick. Mai erau şi multe

programe de la teatrele franţuzeşti dinainte de 1914, cu Sarah Bernhardt şi celelalte actriţe în vogă.

Mai departe, într-o altă încăpere, era dormitorul în care stătea, atunci când venea la Blânzi, unchiul Lulu. O încăpere frumos mobilată, din care făcea parte şi oglinda pe care am salvat-o în 1937, când am fost acolo. Am luat oglinda asta veneţiană de secol XVIII, remarcabil ornamentată, o masă în stil baroc italian de secol XVII, un birou, un scrin, un fotoliu şi un scaun nemţesc, din lemn sculptat, nu foarte comod, unul din multele comandate, pentru sufragerie, de Costache Conachi şi care au pe spetează, ca ornament, stema stilizată a Cantacuzineştilor, vulturul bicefal; motivul era acela că mama lui Conachi era Cantacuzină. Asta e tot ce mai am de acolo. În 1937 aş fi putut să iau mult mai multe, dar…

După camera lui nenea Lulu se înşirau alte camere de musafiri, pe care nu le mai ţin prea bine minte. În cealaltă latură, înspre terasa dinspre curte, erau intrarea în sufragerie, un bufet, un oficiu şi nişte toalete, la capătul coridorului, cu ferestre cu vitralii, care dădeau spre parc. Sufrageria avea şi ea două ferestre mari, care dădeau tot spre parc; pomii se apropiau de ferestre şi făceau umbră. Era foarte plăcută, vara, acea atmosferă răcoroasă, iar pomii pe care îi vedeai prin fereastră îţi creau senzaţia că te afli în pădure. Mobila era din lemn sculptat şi mai era, în această sufragerie, un tablou care îmi plăcea grozav şi pe lângă care mă jucam, stând în genunchi şi contemplându-l. Era un tablou franţuzesc alcătuit, cred, dintr-un mozaic de elemente plasate pe un fond de lemn, şi care prezenta asasinarea ducelui de Guise. Mă fascina scena aceea violentă, cu seniori cu spadele scoase. Îmi mai plăceau câteva bufete sculptate în relief, cu nişte iepuri şi sitari spânzuraţi cu capul în jos. Mai erau acolo şi nişte piese ceramice, din epoca Revoluţiei Franceze, sau

puţin după ea, din timpul lui Napoleon, care prezentau, pe fundurile farfuriilor, scene revoluţionare. Conţineau scene istorice, dar nu erau obiecte care să îşi revendice o anumită atitudine prorevoluţionară. Îmi plăceau foarte mult. Mai erau câteva obiecte care mă interesau grozav. De exemplu, un fel de presă mare în care se ţineau feţele de masă, ca să fie întotdeauna bine apretate. Se puneau pe un fel de platformă şi se presau printr-un şurub. Mie îmi plăcea chestia asta, fiindcă acolo mă jucam de-a vaporul; făceam pe timonierul. Pe urmă, mai era un vas enorm de cristal, în formă de cupă, cu frumoase ornamentaţii. Când era sezonul strugurilor, acolo se puneau. Strugurii, plutind în apa din vasul acela, aveau o prezenţă miraculoasă. Cei galbeni erau ca de aur sau ca de chihlimbar, iar cei negri aveau şi ei ceva misterios. Reprezentau, parcă, o imagine mitologică a abundenţei. Un corn al abundenţei.

La toaletă erau două încăperi, una cu fereastra spre parc, alta cu fereastra spre terasă şi o mică anticameră, unde se aflau diverse obiecte, inclusiv mobile, chiar dacă nu avea cine să stea acolo pe canapea sau pe fotolii. Dar era interesant că vasele de toaletă erau din faianţă nemţească şi scria pe ele, cu litere ornamentate, Torrent şi, dedesubt, Dresden. Pe partea inferioară a closetului erau nişte ilustraţii. Într-una dintre ele puteam vedea un vânător, cu pălărie cu pană şi pantaloni bufanţi, cu jambiere cu nasturi, care ducea, într-o tolbă, un iepure. Personajul avea şi o puşcă de vânătoare foarte lungă; eu mă aplecam acolo, ca să pun mâna pe trăgaciul puştii.

— *Conacul avea etaj?*

— Nu. Dar tavanul era înalt şi spaţiile erau foarte mari.

— *Cum erau amurgurile la Blânzi?*

— După-amiezele, spre seară, se stătea pe terasa dinspre parc. Eu mă jucam în parc sau în faţa terasei, unde se afla un mic bazin, în care nu mai

era apă, dar care îşi păstrase statuia alegorică din mijloc. Pe acolo mai erau nişte alei, care duceau la o veche intrare, în capătul celălalt al parcului, spre o derivaţie a şoselei, pe unde se putea veni, dar care nu se mai folosea. Cei mari stăteau pe şezlonguri sau pe fotolii de paie, bunica tricotând, mama lăudând amurgul înduioşător, englezoaica citind reviste englezeşti. Până când se însera, mai citeau. Între timp, cineva, în antreu, tundea fitilele la lămpi, le aprindea şi începeau să fie aduse în diverse locuri: pe terasă, în încăperi, în sufragerie. Încet-încet, începea să sporească lumina, de la lămpile cu gaz, şi era proclamat regimul nocturn, fiindcă, din cauza luminilor din casă, ţi se părea şi mai întuneric afară. Înceta după-amiaza. Atunci îşi puneau revistele şi ochelarii alături, pe masă, şi aşteptau să reia lectura la noua lumină, până când se mergea la masă. Cam pe la momentul acela, englezoaica mă lua ca să mă spăl pe mâini. Mi-l amintesc pe bunicul meu, Costică Vidraşcu, ca pe un om simpatic şi distins, cu mustăcioara lui albă şi cu eleganţa lui. Era întotdeauna binedispus şi politicos. Mai cu seamă, era foarte curtenitor şi galant cu miss Gillet. El nu vorbea englezeşte şi se înţelegeau pe franţuzeşte. Ea vorbea o franceză cu accent englezesc, de care se amuza foarte tare bunicul.

Era grav şi patetic cât de bune erau mesele

— *Şi vă aşezaţi la masă…*

— Când ne aşezam la masă, în special la prânz, bunicul îşi punea şervetul mare, de olandă, la jiletcă, se pregătea şi zicea: „*C'est le moment le plus agréable de la journée!*“ Şi, într-adevăr, aveam un bucătar franţuz mare meşter şi se mânca extraordinar. Nişte sosuri, nişte fripturi, fel de fel de rafinamente suculente de neînchipuit; bucătărie franţuzească, rusească, turcească. Bunicul avea dreptate: dejunul era, într-adevăr, momentul cel

mai plăcut al zilei, ocazia unei conversaţii foarte vioaie şi briliante, pentru că el, tatăl meu şi unchii care mai erau pe acolo erau oameni foarte spirituali. Eram foarte avid de conversaţia celor mari şi în special de cea a bunicului, care vorbea o franceză formidabilă, aşa cum nu mai vorbeşte nimeni astăzi, cu o fineţe a acusticii care aproape că nu mai există nici la Comedia Franceză.

— *Sofisticăriile culinare ale bunicilor nu trebuie desconsiderate.*

— Mare gogomănie să ridiculizezi arta culinară!

— *Contează ce mâncăm. Ne poate individualiza, dacă reuşim să ne ferim de clişee.*

— Adică nu ajunge că gândim aşa cum gândim, trebuie să mai şi mâncăm stereotipuri. Pe vremuri, aveam o artă culinară savantă şi rafinată. Erau şi nişte cărţi de bucate celebre: cea a arabului Ali-Bab sau cea a lui Brillat-Savarin. Cu amănunte precise, cu soiurile de vinuri care trebuie băute la diverse feluri. Îmi aduc aminte că, prin 1943-44, mama şi soacra mea de atunci au pregătit, acasă la soacră-mea, o ştiucă umplută, dar făcută nu în stil evreiesc, ci după o reţetă a bunicului meu, foarte complicată, cu multe amănunte. Au muncit îngrozitor de mult ca s-o pregătească şi nici nu s-au mai apucat a doua oară de aşa ceva. Dar a ieşit un lucru formidabil.

Pe timpuri, în Bucureşti erau câteva case în care se mânca cel mai bine. Una era cea a lui Catargi, care fusese mareşal al Curţii Regale, tatăl pictorului Henri Catargi. Avea un bucătar franţuz şi se mânca extraordinar la el. O altă casă era cea a bunicului meu. Se preparau mâncăruri de o complicaţie formidabilă. Nici nu putem să ne mai imaginăm acum ce gust puteau să aibă acele sosuri elaborate savant. Era o filozofie întreagă obţinerea crustei la friptura de pasăre. Friptura trebuia scoasă din cuptor la un anumit moment, bine precizat, nici prea târziu, nici prea devreme. O infimă diferenţă putea compromite totul. Acum, poate că unii râd

de toate astea, dar nici măcar nu ştiu de ce râd. De fapt, nu era nimic de râs. Era o mare bucurie, fără pic de ridicul. Era grav şi patetic cât de bune erau mesele.

— *Cu plăcerea gustului nu era de glumă. Şi noi nici măcar nu ştim ce pierdem.*

— Habar n-avem. Dar asta e bine, fiindcă, altminteri, dacă am şti, ne-am întrista. Azi nici nu mai ai cum să obţii aşa ceva. Nu mai e timp şi nu mai sunt mijloace. Chiar oamenii foarte bogaţi de astăzi nu mai sunt oamenii bogaţi şi rafinaţi de atunci. Bogaţii tranziţiei au mentalitate de oameni săraci. Nici măcar cei cu strămoşi care au avut ceva stare pe vremuri nu-şi mai pot imagina cum e să aibă o casă cu o bucătărie de care să meargă vestea. Nu au cum. Nici măcar n-au auzit ce se poate mânca la o masă bună. Mai există totuşi şi parcă încep să apară din ce în ce mai multe, restaurante şi case în care se găteşte foarte bine: lucruri gustoase şi suculente, sosuri mai subtile. Lucrurile astea s-au păstrat, în special, în această societate foarte interesantă şi remarcabilă, în toate ţările, dar la noi cu deosebire simpatică, a micii burghezii. Se râdea de ea, zicându-se că e tipică pentru lumea lui Caragiale. Nu e aşa. Caragiale a fost un geniu care şi-a inventat o lume. Mica burghezie românească era, de fapt, o societate extraordinar de inteligentă şi de rafinată. Funcţionarii, profesorii, magistraţii, ofiţerii, o elită intelectuală. Au ştiut şi au avut posibilitatea să imite marile modele.

— *Acum, ghiftuiţi, în loc de siestă, să ne încheiem plimbarea prin conac.*

— În rest, erau foarte multe încăperi în care nu ne duceam niciodată. Fuseseră întrebuinţate pe vremuri, înainte de Primul Război Mondial, când veneau mulţi musafiri şi stăteau acolo cu săptămânile. Acum, cele mai multe camere de musafiri rămâneau goale, fiindcă nu mai eram

decât noi, câte-o rudă şi cel mult un prieten mai apropiat.

— Cum arăta parcul de care aţi pomenit mai devreme?

— Era mare, dar nu foarte. Nu-şi mai imaginează lumea de azi ce parcuri mari şi frumoase erau la aceste moşii.

— Era tipul de parc englezesc?

— Mai degrabă tipul de parc rusesc, deşi avea şi o parte gen englezesc. Era un parc cu pomi mulţi, în care se auzeau ciripituri de păsări şi alte asemenea zgomote. Nu era împrejmuit cu un zid chiar acolo unde se termina vegetaţia, ci mai erau şi zone unde se vedeau un pământ mai uscat sau o poiană cu iarbă. Era o parte împrejmuită cu zidărie, dar nu asta mă frapa, ci o zonă cu foarte mulţi pomi, care mă fermeca şi unde mă plimbam sau mă jucam de-a exploratorul sau vânătorul. Aveam un extraordinar acompaniament de ciripituri. Pe unele dintre păsările care scoteau diverse sunete le recunoşteam, dar altele mi se păreau foarte misterioase.

Un Paradis al conacelor

— După aceste evocări am să intervin, puţin brutal, întrebându-vă dacă se mai poate, în vreun fel, recupera această atmosferă a moşiilor, distrusă de anii de totalitarism. Domnul Alexandru Barnoschi spunea, undeva, că o lume fără moşii este ca un Paradis fără măslini.

— Eu am fost, poate, mai pregătit decât alţii pentru această ruptură. De mic simţeam că nu mă voi mai putea bucura mult timp de minunile acelea. Că nu se mai putea. Nu ştiu ce îmi semnalase asta, dar înţelegeam că era prea frumos, prea ca într-o poveste, ca să dureze.

S-ar putea să se refacă unele domenii; unii şi le-au recăpătat deja, inclusiv câteva conace. La noi, la Blânzi, nu mai există nimic. Nici casa, nici

parcul. Absolut nimic. Oricum, stilul şi amintirile de odinioară nu se mai pot recupera. Un conac boieresc trebuie să poarte amintirile a cel puţin două-trei generaţii. Or, tocmai asta ne-au furat comuniştii: amintirile. Au dispărut şi relaţiile interumane care creau atmosfera inconfundabilă a vieţii moşiereşti. Mai sunt totuşi băieţi şi fete din bune familii, care păstrează memoria strămoşilor şi nu au mofturi şi aroganţă. De pildă, unul dintre cei mai minunaţi este arhitectul Alecu Beldiman, un om impecabil.

Dar să nu ne pierdem speranţa. Şi nici să nu ne iluzionăm. Unii ar vrea să constituie o nouă clasă latifundiară, fără legătură cu cea veche. Dar mie asta îmi cam miroase a ciocoime.

— Alte conace, alte moşii de pe timpuri vă mai amintiţi?

— Am cunoscut mai mult moşiile din Moldova. Acolo erau, de altfel, mult mai multe conace frumoase decât în Muntenia, fiindcă moldovenii erau mai ţâfnoşi şi mai boieroşi. Dar şi conacele olteneşti sunt foarte frumoase; boierii olteni sunt foarte făloşi.

În Moldova, un conac superb era la Deleni, moşia familiei Ghika-Deleni. O casă frumoasă, aproape *un château* în sensul modern al cuvântului, mare, de mare rafinament, dominând frumos locul, de pe o colină. Intrarea se făcea, cu trăsura sau maşina, printr-o alee lungă şi umbroasă, cu plopi, până la peron. Venea multă lume. Locul era întreţinut cu multă cheltuială, avea un personal stilat.

Încă mai frumos era conacul Mavrocordaţilor, foarte pretenţios ca ţinută. Seara, ei se îmbrăcau în ţinută de gală ca să stea la masă. Dacă erai invitat la cină, trebuia să porţi smoking. Dacă stăteai mai multe seri, trebuia să ai schimburi la tine, pentru că nu puteai să apari în fiecare seară cu acelaşi smoking. Lumea cam râdea de implantarea asta a sistemului englezesc în Moldova, dar eu cred că se

râdea neîntemeiat. Obligaţia de a te îmbrăca seara corect, pentru masă, e un fel de ambiţie a civilizaţiei. Mavrocordaţii erau oameni foarte inteligenţi şi subţiri. Şi nevestele lor erau interesante. Unul dintre ei era însurat cu o mexicană, Rosa de Covarubias, frumoasă şi rea de muscă. Aşa se vorbea, fiindcă la noi nu prea se respecta, în conversaţii, reputaţia doamnelor.

Pe urmă, mai mergeam la conacul familiei tatălui meu vitreg, Zarifopolii: după despărţirea de tata, mama mea s-a recăsătorit cu inginerul Alexandru Zarifopol, nepot de văr primar al criticului Paul Zarifopol şi rudă cu Spiru Haret. Conacul Zarifopol se afla la Cepleniţa, lângă Hârlău, şi îi aparţinuse lui Nestor Ureche. Era o casă enormă, impunătoare prin soliditate; partea de jos nu era locuită, păstra dalele vechi de piatră, spaţiile largi, hrubele. Aveau 40 de încăperi, din care nu foloseau decât vreo 7-8.

Şi familia Lecca avea un conac frumos. Eu am fost prieten cu Gheorghieş Lecca, un tip foarte snob, dar foarte drăguţ, inteligent şi cu o fină percepţie a sentimentelor. La Paris, era prieten cu toate marchizele, ceea ce era pentru el un agrement cu acoperire intelectuală.

Mergeam şi la Buşteni, la palatul Cantacuzinilor, construit de Nabab la Zamora, unde era arheologul George Cantacuzino, unul dintre băieţii Didinei, însurat cu o domnişoară Greceanu, bună prietenă a mamei, cu care a avut două fete, dintre care una, Ioana, care s-a măritat cu un evreu şi a plecat în Germania, a fost ştearsă din arborele genealogic. O prostie. Acest palat de la Zamora e cam prea spectaculos, dar nu urât; aveau acolo expuse toate blazoanele ramurilor familiei Cantacuzino şi ale familiilor înrudite.

Suficient de sus ca să vezi bine

— O altă experienţă pe care a pierdut-o omul contemporan este legătura cu calul. Cum se vede lumea de pe cal, domnule Alexandru Paleologu?

— Da, ăsta e un lucru important care, fără îndoială, nu mai există astăzi aproape deloc. Altădată, relaţia cu calul era obligatorie. Eu am învăţat să călăresc pe la 12-13 ani, mama învăţase mai devreme, fiindcă îi cumpăraseră un poney. Mergeam tot timpul călare; e o plăcere formidabilă. De pe cal, vezi lumea nu prea de sus, dar suficient de sus ca să o vezi bine. În galopul mic, de vânătoare, mai puţin rapid, poţi să remarci detalii extraordinare despre oameni şi despre lume, pe care altfel le ratezi. De-a călare am văzut lucruri splendide, pe care nu le vedeam când mergeam pe jos. Optica asupra lumii e alta; şi mai e ritmicitatea uneori mângâietoare şi blajină, alteori vie şi brutală a mersului calului. Se spune despre cal că nu este un animal foarte inteligent. Nu ştiu dacă e aşa, dar ştiu că e un animal care simte foarte bine despre ce este vorba. Simte ce vrei şi ce pretinzi de la el şi are ambiţia să dovedească de ce e în stare. Dar şi călăreţul trebuie să fie călăreţ, nu vreun papiţoi. Trebuie să aibă cu calul o comunicare nervoasă şi musculară.

Oricum, este o ruşine că astăzi mai nimeni nu mai ştie să meargă călare. E drept, lipsesc şi condiţiile. Nici pe vremuri nu era uşor să întreţii un cal, dar cheltuielile nu erau mortale. Acum, orice cheltuială nu că e mortală, e pur şi simplu imposibilă. Pe vremea mea, la Şosea erau două alei: cea a călăreţilor şi cea a bicicliştilor. Şi biciclismul era la mare modă şi era o mişcare elegantă: vedeai cucoane pe bicicletă, cu pălării de canotier şi pantaloni bufanţi, scurţi.

— Aţi fost cavalerist.

— Snobismul cavaleristului a existat dintotdeauna, dar fandoseala mondenă a apărut mai târziu. Şi eu am fost ofiţer de roşiori, dar de rezervă, la Regimentul 4 Roşiori „Regina Maria“

din Garda călare. În anul III de facultate, am făcut serviciul militar la Şcoala de Ofiţeri de Rezervă de la Sibiu, unde am petrecut foarte bine, împreună cu mai mulţi prieteni, alături de care stăteam într-o vilă închiriată. Acolo am făcut multă călărie, la Dumbravă. Armata nu e cea mai mare plăcere, dar are părţile ei amuzante şi te face mai om, dacă nu ai neşansa de a te întâlni cu latura inumană, bestială a lumii cazone. Pentru mine, serviciul militar a fost ca un roman cu ofiţeri aristocraţi ruşi. M-a ajutat să-l înţeleg mai bine pe Tolstoi.

De multe ori m-am gândit de ce nu m-oi fi făcut ofiţer. Mi se părea extraordinară viaţa asta. Şi să ajungi, la bătrâneţe, colonel. Nu general, colonel mi-ar fi plăcut să fiu. E o mare greşeală să crezi că militarii sunt proşti. Aproape toţi coloneii pe care i-am cunoscut erau foarte deştepţi şi subţiri. Tatăl Piei era colonel şi tare regret că nu l-am cunoscut; mai cu seamă povestirile despre el mi l-au făcut foarte apropiat.

Călăria, ca şi scrima, nu era, la început, un sport, ci exerciţiu utilitar. Calul era un mijloc de transport, iar sabia era un mijloc de apărare, deci nu putea fi vorba de exerciţii atletice sau de gimnastică. Cum era o obligaţie să ştii să înoţi, era o obligaţie să ştii să mergi pe cal şi să te aperi cu o armă, în speţă cu sabia. Arma albă a dominat timp de secole. Arma de foc a apărut mai târziu, iar pistoletul cu repetiţie şi mitraliera sunt invenţii recente. Laşitatea a început de când a apărut praful de puşcă. Laşitate este şi în vânătoare, că nu poţi să lupţi cu mistreţul cot la cot. Eu nu am făcut niciodată vânătoare şi îmi displace, mi se pare un exerciţiu foarte laş să ucizi nişte biete animale care trăiesc şi ele pe pământ, ca şi tine. A fost, ce-i drept, apanajul nobilimii, dar eu, unul, nu am gustat vânătoarea cu arme de foc. Mai mult respect am pentru vânătorile de foarte demult, care necesitau un oarecare efort şi o rezistenţă fizică mai mare şi când arma de vânătoare era săgeata;

mai brutală, mai dură, dar mai bărbătească şi mai onorabilă.

Dar la noi la ţară erau foarte multe prepeliţe şi îmi amintesc cu plăcere de sezonul de vânătoare, de la sfârşitul verii şi începutul toamnei. Îmi plăcea foarte mult să-i văd pe unchii mei şi pe tatăl meu vitreg cum îşi aranjau armele de vânătoare, cum le curăţau, cum umpleau cartuşele cu alice. Mirosea foarte frumos. Îmi plăceau cartoanele de la cartuşe, colorate în galben, albastru, roşu, negru şi îmi plăcea cum luceau interioarele celor două ţevi, frumuseţea asta a preciziei lucii. Se lăudau oamenii cu puştile lor grozave, Holland, englezeşti, franţuzeşti sau belgiene.

— *À-propos de armele albe, dumneavoastră aţi mai apucat vreun duel?*

— Da, dar nu cu săbii, ci cu pistoale. Duelurile s-au practicat, la noi, până în 1946. Oficial, erau interzise şi până atunci, dar se practicau, de către oamenii mai de soi, care nu puteau fi împiedicaţi. De pildă, Niculae Filipescu era un duelgiu şi un scandalagiu notoriu.

Ultimul duel din Bucureşti a avut loc între amicul meu, Dinu Sighireanu, şi altcineva, pe o chestie de… nevastă. Dinu era un băiat simpatic şi avea mare căutare. Era un fel de amant general. Soţul cucoanei în cauză era hotărât să-l omoare, dar şi Sighireanu trăgea bine, aşa că a putut evita chestia asta. În tot cazul, duelurile erau ceva scandalos, deşi erau semnul unei lumi care ştia să-şi ţină rangul. Niciodată un boier nu ar fi provocat sau nu s-ar fi lăsat provocat de cineva care nu aparţinea categoriei lui. Putea să-i tragă şi palme un mojic, tot nu s-ar fi duelat cu el.

— *Dar morbul curselor de cai l-aţi avut?*

— Nu am avut niciodată această pasiune, pe care cei mai mulţi dintre apropiaţii mei o aveau, inclusiv mama. Dar mergeam la curse cu plăcere. Şi Argetoianu spune, în memoriile lui, că a călărit toată viaţa, ca moşier, că era vicepreşedinte la

Jockey-Club, dar că nu se pricepea la curse şi nici nu-l interesau.

— Cursele erau şi – sau mai ales – evenimente mondene.

— Da. În special marile curse, Derby-ul, Premiul Jockey-Club sau Premiul Regal, la care era obligatoriu să te duci în jachetă şi cu joben. Aveam, la Băneasa, un hipodrom splendid, unul dintre cele mai frumoase din lume, frumos construit, cu multe locuri de agrement, şi care aducea venituri bune Jockey-Clubului. Mi-aduc aminte că râdeam de bietul prinţ-general de cavalerie, Gheorghe Moruzi, un personaj celebru, pe vremea tinereţii mele. Eram şi înrudit cu el, printr-un frate al mamei. Purta monoclu şi era un tip foarte ţâfnos. Câteodată avea şi haz, dar nu era o mare minte. Mi l-a destituit complet din orice fel de consideraţie faptul că a lăsat, cu limbă de moarte, să fie incinerat şi cenuşa să-i fie răspândită pe câmpul de curse de la Băneasa. Adică unde e acum Casa Scânteii! Pe cenuşa lui stă monstruozitatea aia, şi a meritat-o, pentru aşa o tâmpenie. Un gest prostesc, plătit la preţul cuvenit.

Jockey-Club şi alte „cuiburi de burghezo-moşieri“

— Să ne oprim, puţin, asupra Jockey-Clubului şi a altor cluburi elegante ale elitei interbelice.

— În primul rând, Jockey-Clubul, care era, pentru mine, o foarte veche ambianţă. Primul contact l-am avut, când eram mic, cu ocazia unui bal la care m-au luat cu ei părinţii, cu Jockey-Clubul din Iaşi, primul înfiinţat la noi; o primă etapă a lui a fost în timpul domniei lui Vodă Grigore Alexandru Ghica. El avea un fiu, cuplat cu o domnişoară de la un local de petrecere, Château aux fleurs, şi care a pus bazele unui aşa-zis Jockey-Club, care a dispărut şi a fost reînfiinţat în 1875, când s-a fondat şi clubul din Bucureşti. Cele

două cluburi aveau legături strânse între ele şi, în general, cine era membru la Iaşi era membru de drept şi la Bucureşti. Dar un membru ilustru, Ghiţă Mârzescu, om politic cu oarecare faimă, trişa la cărţi, aşa că regulamentul s-a modificat, pentru a nu mai permite acest acces de drept şi pentru ca fiecare să candideze la clubul în care voia să fie membru, indiferent dacă mai era membru şi la altul. Respectivul cartofor nu a mai candidat la Bucureşti, dar a rămas membru la Iaşi, fiindcă nu aveau cum să-l dea afară.

Bunicul meu matern, Vidraşcu, şi alte rude ale noastre, erau membri acolo.

— *Cine făcea parte din Jockey-Club?*

— Elita aristocratică şi intelectuală a ţării, aproape toţi artiştii şi cărturarii mai de seamă şi care aveau şi o naştere care să îi apropie de profilul clubului. Dar originea boierească nu era obligatorie. Au fost membri şi Take Ionescu, şi Toma Ionescu, chirurgul, şi George Enescu. Pe urmă, pictorul Pallady, avocatul Emil Ottulescu, bătrânul Danielopolu, profesor de drept. Clubul reunea, efectiv, o elită. Era un lucru civilizat şi demn. Existau şi membri străini, diplomaţi care erau invitaţi permanenţi sau chiar membri aleşi. În istoria clubului au existat şi câteva momente mai penibile. De pildă, în perioada Primului Război Mondial. Nicu Filipescu, vicepreşedintele clubului, care militase pentru intrarea în război alături de Antantă, şi-a trimis fiicele, una măritată cu profesorul Matei Cantacuzino, de la Iaşi, şi cealaltă cu un Beller, şi nora, soţia lui Grigore Filipescu, în afara ţării. Şi au fost foarte sever puricate la vama nemţească, le-au umblat prin geamantane, ceea ce Filipescu a considerat a fi o mare mârlănie. Într-o zi, l-a întâlnit la club pe ministrul Germaniei, von dem Bussche, şi a început să-l apostrofeze şi să-l bruscheze; i-a dat şi un picior în fund, ceea ce a provocat un scandal uriaş în societate.

— Dumneavoastră când aţi devenit membru?

— Membru deveneai prin scrutin; te propunea cineva, doi naşi, membri cu oarecare autoritate şi prestigiu, şi trebuia să ai voturi suficiente. Sistemul era că un vot contra anulează şase voturi pentru. Aşa că se întâmpla să se şi pice. Au fost şi cabale, când s-a votat contra cuiva. Un caz senzaţional din epoca în care eram deja şi eu membru a fost căderea fraţilor Brâncoveanu. Unul dintre naşii lor, prinţul Vladimir Mavrocordat, nu s-a ostenit să îi prezinte personal, ci a pus doar un afiş prin care îşi ruga colegii să îi voteze pe principii Constantin, Mihai şi George Basarab-Brâncoveanu. Acest gest al lui Mavrocordat a fost perceput ca unul lipsit de politeţe şi de eleganţă şi i-a costat pe acei băieţi foarte drăguţi, subţiri şi modeşti. Numai cel mare, Costi, a fost admis, cu multe voturi contra, ceilalţi fiind picaţi. Drept care tatăl lor nu a mai dat, o vreme, pe la club.

Eu am intrat în 1946, la 27 de ani, cu doar şase voturi contra. Aveam deja un început de carieră, ca ataşat de legaţie, aveam armata făcută şi eram căsătorit. Mai cu seamă vara era plăcut acolo, fiindcă puteai să stai la masă pe terasa clubului, în care dădeai din str. Nicolae Golescu. Se putea mânca foarte bine şi nu scump, lucruri cuviincioase de casă bună. Un obişnuit al locului era bătrânul diplomat adus de la pensie, secretar-general la Ministerul de Externe, aşadar superior al meu, Coti Zănescu, un om de o mare distincţie fizică, de o remarcabilă eleganţă vestimentară, foarte inteligent şi plăcut taclagiu. Venea seara şi stătea cu mine, cu Vlad Skeletti, cu un Rosetti care a murit, mai târziu, prin Franţa. Beam vinişor cu toţii; şi Zănescu bea, nu glumă. O libaţie nedrămuită, dar care nu ducea la îmbătare, ci doar la euforie. Îmi amintesc cu nespusă plăcere taclalele lungi de pe terasă sau din sufrageria mare a clubului. Seri frumoase, cu multe sticle de vin bun de Drăgăşani, Valea Călugărească sau Cotnari.

Jockey-Clubul a existat până în ianuarie 1948, după plecarea regelui Mihai, când a fost desfiinţat, cu mari articole în ziare despre desfiinţarea „cuibului de burghezo-moşieri“ şi publicându-se şi lista celor care aveau locuri rezervate pe numele lor, pentru paltoane. Mare crimă era asta, să ai loc rezervat. Câteva zile a ţinut suita de articole cretine din presa „democrată“.

— *Am înţeles că nu eraţi un împătimit, dar din când în când mai pariaţi la cursele de cai.*

— Din când în când. O dată, pe când nu eram încă membru, ci doar fiu de membru, având dreptul să stau în tribuna clubului, am avut ocazia să-l văd pe regele George al Greciei, care locuia atunci la Bucureşti, împreună cu regina Elisabeta, sora lui Carol II. Regele George era un tip foarte drăguţ şi modest. Nu mai era atunci nici rege, nu era nici bogătaş. Avea doar o casă frumoasă, care acum este complet integrată în clădirea mare a BCR. M-am dus să pariez la ghişeul clubului şi l-am văzut venind pe George al Greciei, ca să parieze şi el; era elegant, purta un costum de caşá gri la două rânduri şi o pălărie tot gri, cu bordură de mătase şi monoclu atârnat cu şnur, peste reverele hainei. Evident că i-am cedat locul, dar el a refuzat, cu mare eleganţă. Am pariat pe un cal care nu avea şanse, fiindcă îmi plăcuse fasonul lui. Nu mă pricepeam la chestiile cu cântarul, dar pariam pe caii care mi se părea că arată a învingători. Regele a pariat şi el, tot un pol, pe acelaşi cal, care s-a nimerit să câştige cursa. Şi, cum avea o cotă grozavă, am câştigat o sumă bunicică, câteva sute de lei. M-am întâlnit încă o dată cu regele Greciei, la ridicarea câştigurilor, şi ne-am felicitat. Ţin minte zâmbetul lui complice. Nu l-am mai revăzut niciodată, dar i-am păstrat o frumoasă amintire acestui rege cu o natură atât de politicoasă, colegială şi modestă.

— *Adică regală.*

— Regală prin excelenţă.

— Şi Automobil-Clubul avea un cu totul alt profil decât astăzi.

— Aveam o rudă, Pascal Vidraşcu, însurat cu Lilica Panopol. Ei aveau un apartament închiriat pe Ştirbei-Vodă şi Pascal juca cărţi la Automobil-Club, care era aproape de locuinţa lui şi unde se juca mai tare decât la Jockey-Club. Avea o anumită constanţă de cartofor, era specialist în baccara şi belote şi trăia din expediente; mai făcea câte-o intermediere, câte-un samsarlâc. Era extraordinar de arătos, cu o barbă albă, superbă, foarte elegant, strălucit în conversaţie şi posesorul unei franceze foarte subtile. Nevastă-sa era fudulă, dar el încerca să o tempereze cu vorbe de spirit şi se iscau mici conflicte între ei. Pascal era foarte amuzant, avea anumite concluzii nimerite la povestirile altora.

— La Clubul Tinerimii cum era?

— În primul rând, să nu lăsăm numele să ne înşele: nu era vorba de un club de tineret. Dar oamenii de acolo se credeau tineri şi chiar erau. Era un club bun în Bucureşti, adăpostit de o casă foarte frumoasă, de la balconul căreia am văzut, când eram mic, nişte defilări importante, inclusiv pe regina Maria în uniformă de colonel, o frumuseţe, şi pe mareşalul Averescu. Deşi nu era foarte select, ca Jockey-Clubul, Clubul Tinerimii avea şi el membri de mâna-ntâi, printre care şi pictorul Andreescu. Locul era foarte confortabil, se preta la şuete şi mese bune. Se juca bridge, se făcea scrimă. Acolo am făcut şi eu mulţi ani scrimă, cu un maestru, căpitanul Pănescu.

— Jocul de cărţi v-a atras?

— Niciodată. Nici măcar bridge-ul, care era considerat obligatoriu.

— Mai era şi Clubul Agricol.

— Era situat între Piaţa Lahovary şi Grădina Icoanei, pe strada Eremia Grigorescu; de fapt, într-o intrare care dădea în strada asta, într-o casă frumoasă. Am avut şi eu carte de frecventare, dar

nu m-am dus niciodată. Prestigiul acestui club a crescut mai mult spre sfârşitul epocii dinaintea instalării definitive a comuniştilor. Pe urmă, cluburile au fost desfiinţate.

— Şi au înflorit cluburile… muncitoreşti.

Aţi făcut parte şi dintr-un altfel de club, din Francmasonerie.

— Ştiam că Mozart şi Goethe fuseseră francmasoni, ceea ce era o foarte bună recomandare. Ca să nu mai vorbim de elita noastră paşoptistă şi de scriitori ca Sadoveanu, care au fost legaţi de masonerie. Am intrat prin 1945, asumând ritualul ridicul de primire şi râzând încontinuu. Acum, masoneria a ajuns o caraghioşenie, fenomenul e consumat. În Franţa, după ce n-am mai fost ambasador, mi s-a propus să fiu Mare Maestru al celor trei loji româneşti aflate sub obedienţa Marii Loji Naţionale Franceze, şi în cadrul cărora aveam câţiva prieteni simpatici. Într-o după-amiază, ducându-mă la sediul din Neuilly, am ajuns cu întârziere, am intrat şi m-am apropiat de uşă, gândindu-mă cum ar fi să mi se ceară să intru cu paşi rituali, aşa cum se obişnuieşte uneori. Or, eu habar n-aveam să mai fac paşii şi, brusc, mi-a pierit cheful să mă mai duc. Am plecat şi nu m-am mai dus niciodată. Să treci prin masonerie nu e infamant, dar să rămâi numai la asta nu e cel mai inteligent lucru.

Cine fuge de frivolitate ajunge la prostie

— Când eraţi mic, aţi avut guvernantă.

— Era în casă guvernanta englezoaică a mamei, care a stat la noi şi a murit când aveam eu 20 de ani, în 1939. Dar sigur că ea nu mai era guvernantă; mai dădea doar lecţii de engleză şi mie nu mi-a mai aplicat metodele pe care le folosise cu mama; se îmblânzise, cu vârsta. Rămăsese prietenă cu bunica mea şi stăteau împreună. Mama, când s-a măritat cu tata, a ieşit de sub tutela guvernantei.

Dar e interesant că, până în anul când s-a căsătorit, la peste 20 de ani, fusese supusă aceleiaşi discipline şi severităţi ca şi când ar fi fost de 14 ani. În 1916, când l-a cunoscut pe tata şi cerea să se plimbe cu el prin oraş, nu putea să o facă decât împreună cu guvernanta. Nu se cădea să fie văzută singură, cu un băiat, în oraş. Guvernanta mergea cu ei, se oprea pe o bancă, citea reviste englezeşti şi îi lăsa pe ei să se plimbe, să se sărute, treaba lor. Era o bună regie şi o bună punere în pagină, corectă şi decentă, a unui viitor mariaj. Spre sfârşitul războiului, tata era la Botoşani, căpitan de rezervă, şi acolo a avut loc căsătoria lui cu mama, care era o tânără foarte frumoasă şi bogată. Şi a fost acolo unul care a vrut să-i conteste tatei dreptul la mâna ei, dar care s-a retras imediat, când a aflat că tata putea să stingă lumânarea cu pistolul.

Eu am avut o guvernantă austriacă, de pe la doi până la opt ani. Prima mea limbă învăţată a fost germana; a doua, engleza. Despre franceză nu mai vorbesc, pentru că plutea în casă şi am prins-o fără vreun efort. Din cauza asta, eu nici nu mă pot exprima bine decât recurgând la franceză. Ca să vorbesc în românească pură, trebuie să fac un efort, fiindcă franceza vine pe cale firească. Acest lucru nu mai e posibil astăzi, şi pentru că nu mai e posibil, nici nu mai e natural. Franceza rămâne doar un mod de a-ţi marca nesolidaritatea cu contemporanii.

Guvernanta mea era o femeie cumsecade, dar m-a învăţat o limbă germană proastă, fiindcă era austriacă de origine cehă. Am vorbit o nemţească proastă, cu accent austriac, popular şi, mai târziu, când l-am auzit pe tata vorbind o germană curată, care suna frumos, m-am inhibat şi nu am mai vorbit nemţeşte. Guvernanta a fost angajată la noi până când s-a născut fratele meu mai mic. Ţineam foarte mult la ea. Era o femeie care avea un fel de deficienţă a vorbirii, destul de simplă, catolică

habotnică, de care eu mă ataşasem foarte mult, dar despre care nu pot să spun că a fost chiar ce ar fi trebuit pentru educaţia unui băiat. Şi nu mi-a folosit pentru cultura mea germană. Când am ajuns, mai târziu, să citesc literatură germană, nu mai vorbeam limba. Oricum, eu ţineam foarte mult la această guvernantă şi când a plecat am fost foarte trist. Amuzant e că eram odată la capela Pitar-Moş şi, atunci, germanofonia mea s-a manifestat. Văzându-l pe regele Ferdinand, care avea urechile decolate, am spus cu glas tare, în tăcerea bisericii, pe nemţeşte: „*Was für Ohren der König hat!*“ („Ce urechi are regele!“). Guvernanta m-a strâns de mână, pentru că făcusem o gafă, şi mă aşteptam să păţesc cine ştie ce; poate că aveau să mă spânzure pentru că l-am ofensat pe rege. În schimb, el s-a întors şi mi-a zâmbit. Am fost atât de impresionat de mărinimia lui, că nu s-a supărat şi nu m-a pedepsit, încât la sfârşitul slujbei, când se îndrepta spre maşină, i-am ieşit în faţă şi am strigat, de data asta pe româneşte: „Trăiască regele!“ Ferdinand m-a luat în braţe şi m-a pupat. Mirosea foarte bine, a tutun englezesc (fuma pipă) şi a colónie. De atunci am devenit monarhist.

— *O întâlnire esenţială în destinul domniei voastre a fost cea cu Alice Voinescu.*

— Când am cunoscut-o aveam 5 ani şi ea avea peste 30. Într-adevăr, Alice Voinescu a fost pentru mine cineva care a avut un rol enorm în formaţia mea şi ca copil, şi ca adolescent, şi ca om mare. Am avut un dialog perpetuu cu ea. Era o femeie extraordinară. Mai întâi, era cea mai veche prietenă a tatei, o persoană care se credea ea însăşi urâtă şi pe care lumea o considera la fel, pentru că avea tenul cam imperfect, dar avea o figură distinsă, inteligentă, chiar dacă nu de o mare frumuseţe; o femeie cu un corp de o graţie extraordinară, nişte proporţii ale membrelor şi ale mişcărilor de o mare feminitate şi foarte graţioase. Eu îi spuneam totdeauna: „Tante Alice, ce

frumoasă eşti!“ Şi ea îmi răspundea: „Nu fi obraznic!“ Dar, după mine, era într-adevăr o femeie foarte frumoasă. Avea această inteligenţă vie şi perpetuu atentă, nepedantă, deşi era o conferenţiară formidabilă şi prietenă cu mari scriitori francezi, pe care îi întâlnea în fiecare vară, în Franţa, la abaţia Pontigny, unde erau nişte colocvii internaţionale la care participau marile figuri ale Europei. Ea nu avea nici un fel de pedanterie, nici un fel de pretenţie de dominaţie sau de importanţă. Era o femeie foarte feminină, a cărei principală treabă era să fie îndrăgostită la nebunie de bărbatul ei, Stello Voinescu, o secătură fermecătoare, un chefliu şi un simpatic, deştept şi strălucit şuetar. Îi făcea multe zile fripte, dar obsesia ei era iubirea pentru acest om. Restul… erau lucruri interesante. Pentru ea, viaţa fără cultură nu era viaţă. Conferinţele ei dovedeau o enormă lectură, conversaţia cu ea era extraordinară. Nu făcea însă pe femeia savantă, era o bună gospodină şi nu-i cădea nasul să facă şi lucrurile ei femeieşti; şi nu se jena să mărturisească ignoranţe, chiar crase şi chiar în domeniul ei, filozofia. I se părea că, dacă nu ştia, era normal să spună „nu ştiu“, ceea ce este foarte rar la intelectuali. De fapt, ea era o foarte mare inteligenţă, dar nu era o intelectuală. Îmi povestea cineva că Alice şi Stello i-au invitat într-o seară, la masă, pe Lili (căreia Alice îi fusese profesoară la Conservator) şi Nicu Carandino. După o masă foarte plăcută, s-au separat ei doi şi ele două, ca să stea de vorbă; iar Stello i-a spus lui Nicu Carandino: „Despre ce crezi tu că vorbesc ele acum? Despre ciorapi şi despre o pedichiuristă bună.“ Foarte interesantă conversaţie! Doar nu era să vorbească despre Kant. Altă dată, eram la Fundaţiile Carol, la o conferinţă a ei despre Descartes. Stello stătea într-o lojă şi se făcea că doarme; nu aveau deloc, nici Alice şi nici el, vanităţi savante.

De la ea am învăţat multe lucruri despre Goethe sau despre Shakespeare, încă înainte de a-i citi. Încă de când eram mic îmi dădea cărţi în ediţii frumoase, foarte reuşite şi ilustrate bine. Mi-a dat, de pildă, două volume italieneşti cu operele complete ale lui Dante, *Divina comedie* şi *Opere minore*, pe care le-am citit după mult timp, peste vreo 20 de ani, după ce citisem traducerea lui Coşbuc (nu apăruse încă extraordinara versiune a Etei Boeriu). Dar ştiam că le am acolo; aveam la îndemână cărţi franţuzeşti, nemţeşti şi englezeşti cu marile opere ale lumii, pe care mi le făcuse ea cadou cu diferite ocazii şi pe care le citeam când dădea Dumnezeu şi când aveam timp de ele. Această femeie venea des pe la noi, poate chiar mai des decât mergeam eu la ea. Stăteam la mese, la ceaiuri, cu prieteni, cu lume inteligentă, prieteni de-ai tatălui sau de-ai mamei mele. Părinţii mei s-au despărţit la un moment dat şi eu nu am mai stat cu amândoi, ci cu fiecare, pe rând. Însă nu a fost un şoc prea mare, pentru că ei au rămas în bune relaţii şi grupurile lor nu erau complet separate. Pentru mine, Alice Voinescu a fost o interlocutoare şi o persoană apropiată, căreia îi făceam toate confidenţele şi cu care puteam să vorbesc orişice, cele mai frivole lucruri, cele mai aparent mărunte, infime sau cele mai profunde, mai tensionate, mai dramatice. Şi tatăl meu a fost un interlocutor faţă de care aveam o mare libertate de comunicare, dar fiind tatăl meu aveam, aşa cum ai întotdeauna faţă de taţi, anumite reţineri, nu vorbeam chiar despre orice, mă jenam să-i spun anumite lucruri. Faţă de Alice nu mă jenam de nimic. Cu ea puteai să vorbeşti chiar despre *ori-şi-ce*, lucruri destul de dificil de mărturisit şi de reprodus. Cu ea puteai să discuţi cu toată seriozitatea şi cu toată buna dispoziţie. Această persoană a fost pentru mine o garanţie, o siguranţă şi un izvor de înţelegere şi de inteligenţă, care nu sunt chiar acelaşi lucru, deşi sunt foarte apropiate.

— Aţi pomenit de lucrurile frivole pe care le discutaţi cu Alice Voinescu. Sunt mulţi cei care desconsideră frivolitatea. Nu sunteţi unul dintre aceştia.

— Nu numai că nu o desconsider, dar sunt convins că acela care fuge de frivolitate ajunge la prostie. Frivolitatea este modul inteligent de a lua viaţa uşor. Nu permanent, dar deseori. Dacă iei totul în serios, te cuprinde plictiseala şi nu te mai interesează nimic. Or, cine este inteligent ştie ce să ia în uşor. Dar, atenţie, nu toţi petrecăreţii de profesie sunt şi frivoli. Aş spune chiar că cei mai mulţi dintre ei nu sunt.

Să ştii că frivolitatea are enorme deschideri către lucruri profunde şi pasionante. De pildă, ce e mai frivol decât să dansezi la un bal, cu o tânără fată frumoasă? Lucru frivol şi în acelaşi timp unul dintre marile momente ale vieţii şi ale literaturii. Cred că nu există pasaj mai pasionant şi mai hotărâtor în literatură decât acela în care Kitty dansează la balul la care se întâmplă ca Vronsky s-o cunoască pe Anna Karenina şi deci să nu continue logodna cu ea. Dansul lui Kitty, cum se mişcă ea, descrierea gleznelor ei, şi a fustei care pluteşte şi descoperă ciorapul verde, este ceva de un dramatism, de o frumuseţe şi de o importanţă covârşitoare, deşi aparent ceva frivol. Ea e disperată şi dansează cu atât mai frumos, tocmai din cauza asta.

Am avut complexul copilului protejat

— Clasele primare le-aţi făcut la şcoala Mântuleasa.

— Da. Începând cu clasa a III-a, fiindcă primii doi ani i-am făcut acasă, cu o profesoară. Mântuleasa era şcoala la care învăţase, înainte, şi Mircea Eliade şi era foarte aproape de casa noastră. Există şi acum, într-o clădire veche, cu clasele, cancelaria şi curtea. Director era un domn

Ştefănescu, simpatic şi distins, care era şi institutor la clasa mea. Tatăl meu era parlamentar, iar casa noastră, care era foarte aproape, era mare şi frumoasă de tot. Din cauza asta, eu eram scutit de toate pedepsele corporale, care erau foarte aspre şi pe care le îndurau ceilalţi băieţi. Lucrul acesta mă frapa şi mi se părea îngrozitor. Mi-a fost o foarte mare ruşine. Mama mea le avusese, ca fetiţă, acasă, iar eu nu am fost pedepsit deloc, nici măcar la şcoală, deşi ceilalţi băieţi erau trataţi foarte brutal. Din cauza asta, eu am suferit de ruşinea de a fi scutit. Aş fi dorit să fiu şi eu tratat la fel, să nu mă deosebesc de ceilalţi, să nu am sentimentul unei inegalităţi nedrepte. Aceasta a fost o adevărată obsesie, cât a durat şcoala primară.

— Poate de aici să vină şi o anumită atracţie pentru ideile de stânga, pe care aţi avut-o în adolescenţă?

— Se poate. E greu de spus. Atracţia pentru social-democraţie a venit mai târziu, din lecturile franţuzeşti şi ruseşti. Social-democraţia era, pe vremea aceea, o ispită intelectuală pentru oamenii tineri. Acum cred, sau sper, că nu mai este. Atunci era încă atrăgătoare, pentru că social-democraţia nu se instalase serios decât în Rusia şi lumea nu era prea informată în legătură cu acea formă a social-democraţiei numită bolşevism. Noi cunoşteam variantele englezeşti şi germane, care erau cu totul altceva. Totuşi, eu am avut impresia că socialismul ar fi putut satisface o nevoie de echitate socială. Sigur că aveam să mă lecuiesc.

În tot cazul, cruzimea cu care erau pedepsiţi colegii mei de şcoală m-a îngrozit şi mi se părea absolut scandalos că eu eram scutit. Mult timp mi-a rămas această senzaţie, că este inadmisibil să te bucuri de o astfel de imunitate. Dacă există o regulă, nu trebuie să fii exceptat de la ea. Eu am avut complexul copilului protejat.

Din şcoală, mi-l amintesc pe acel domn Ştefănescu. Din când în când, venea să-i ţină locul

un nepot de-al lui, mai tânăr, şi el tot un băiat subţire şi distins, dar rău. Amândoi se purtau rău, brutal şi crud cu băieţii. Un alt profesor, Bibicescu, spre deosebire de ceilalţi doi, oameni distinşi şi pe care, în general, îi auzeam vorbind între ei franţuzeşte, era un fel de beţivan, foarte rău şi brutal. Am rămas cu sentimentul că şcoala primară de stat era un loc unde se exercita un soi de sadism asupra copiilor. Acum, cred că s-au mai schimbat lucrurile. Am auzit chiar de cazuri în care profesorii au fost bătuţi de elevi…

Elitele de la „Spiru Haret“

— Cu totul alta a fost, cred, atmosfera de liceu, la „Spiru Haret“.

— Examen de admitere în liceu am dat în 1930, la puţin timp după revenirea lui Carol II pe Tron. Ţin minte că am intrat primul pe listă, ceea ce mi s-a părut foarte jenant. La liceu am avut sentimentul că profesorii erau nişte domni care impuneau, inclusiv prin aspectul lor exterior, aproape toţi fiind eleganţi şi distinşi. Unii, care erau mai puţin pedanţi, se distingeau însă prin alte calităţi, fie didactice, fie ştiinţifice. „Spiru Haret“ era un liceu destul de nou, de elită, cu copii de oameni bogaţi, de miniştri, politicieni, mari doctori, mari avocaţi, moşieri, copii care ştiau cel puţin o limbă străină, dacă nu două, de acasă, vorbite fluent, care aveau acasă biblioteci şi aveau, astfel, uşurinţa de a-şi însuşi o anumită cultură pe care alţi copii o asimilează mai greu, pentru că nu au de unde şi trebuie să facă eforturi enorme. Pe mine chiar mă nemulţumeau nedreptăţile astea: lucruri pe care eu le-am avut de la început, fără eforturi, cărţi, limbi străine, lecturi, erau lucruri pentru care alţii erau nevoiţi să facă mari eforturi. Poate că mulţi nu au reuşit să-şi facă un program intelectual, din cauza lipsei mijloacelor şi, deşi au avut însuşiri superioare alor mele, nu au avut parte

să şi le poată dezvolta. Aici revin iarăşi la problema echităţii sociale, care m-a preocupat, o vreme, destul de mult. Unii dintre băieţii cu posibilităţi erau destul de deştepţi, dar nu aveau o vocaţie deosebită pentru ceva. Făceau faţă la studii, la o slujbă, dar atât. Unii ar fi ajuns avocaţi buni, poate. În generaţia noastră însă, nu s-a mai putut. În 1948 s-a făcut o mare epurare în barouri şi nu mai puteai să pledezi decât cel mult în cauze penale sau în mărunţişuri. Marii avocaţi se ocupau, înainte, de patrimonii, moşteniri, testamente, contracte complicate, drept comercial, care toate au dispărut complet în timpul comuniştilor. Avocatura a fost o meserie extraordinar de pasionantă şi de vie mental, care a dispărut sub comunism. Acum încep să reapară; sunt, pare-se, câţiva avocaţi buni. Noi, românii, am avut o tradiţie juridică extraordinară, ca şi italienii, ca şi francezii. Profesia de avocat era foarte importantă şi cu mare autoritate în societate.

— *La liceu aţi purtat uniformă?*

— Aveam o uniformă kaki pe care o detestam, şi tocmai de aceea o purtam mototolită şi pătată de cerneală. Aveam şi şapcă, cu banderolă de culoarea oficială a liceului, movul. Abia la Premilitară mi-am făcut o uniformă elegantă, pe care o purtam rar, dar pe care o preferam celei de liceu.

— *Vorbeaţi de acei băieţi de bani gata care nu aveau neapărat o vocaţie. Spuneaţi totuşi, altă dată, că era benefică existenţa acelor mediocri educaţi şi manieraţi, care ştiau două limbi străine şi erau în stare să întoarcă filele unei partituri muzicale. Ei făceau ca nivelul mediei societăţii să fie mult mai ridicat decât astăzi.*

— Multă vreme i-am dispreţuit pe aceşti mediocri, până mi-am dat seama ce reprezintă. Oamenii mediocri de o bună condiţie materială şi socială, care ştiu o limbă-două corect şi fluent, care ştiu să întoarcă paginile unei partituri, atunci când o cucoană cântă la pian, care ştiu să facă

conversaţie în societate şi întreţin climatul de bună conduită, politeţe şi rafinament, constituie temelia pe care se desfăşoară o societate civilizată şi aleasă. Fără ei, nici ceilalţi nu mai sunt plasaţi cum trebuie.

— *Dar tot dintre mediocri se nasc şi sceleraţii cu pretenţii de stăpâni absoluţi. Hitler şi Mussolini erau şi ei nişte mediocri.*

— Da, dar aceste bestii apar dintr-un alt tip de mediocri. Nu dintre mediocrii cu un nivel cât de cât ridicat al condiţiei sociomateriale, ca să vorbim în termeni barbari, ci mai degrabă din zone *lumpen*.

Este cert că există o mediocritate necesară, pe care nu trebuie s-o dispreţuim. Sunt oameni mediocri, dar totuşi inteligenţi la nivelul lor. Nu toţi mediocrii sunt idioţi, că ar fi cea mai rea dintre lumi. Dar evident că mediocritatea îţi dă sentimentul că nu poţi să mergi departe, la prea multe subtilităţi şi profunzimi, sau la prea multe dezbateri de ordin sufletesc, mai subtile şi mai vii. Mi-am pus mereu întrebarea: oare oamenii mediocri sunt o piedică în calea unui mai fecund schimb de gânduri şi de comportamente? Până la urmă, cred că nu. Ei reprezintă, aşa cum spuneam, temelia unei societăţi serioase şi solide: profesioniştii. Sigur totuşi că un părinte mediocru care are un copil mai strălucit riscă să comită gafe mari, nepricepând ce e cu copilul ăla al lui. Dar sunt şi cazuri în care îşi dă seama şi poate să zică aşa: „Ei, copilul meu e mai grozav decât mine!“

— *Să revenim la profesorii de la liceu.*

— Directorul liceului era profesorul de matematică, Dimitrie Focşa, pe care eu nu l-am avut profesor, dar îl ştiam ca director. Era un bărbat de o mare distincţie, un domn venit de pe la Iaşi, un boier. Profesor de ştiinţe naturale era Zottu, care purta blană de nutrie şi melon, avea o mustăcioară, era un personagiu şi inteligent, şi amuzant, care impunea foarte mare respect.

Profesor de istorie era Moisil, un savant, tatăl lui Grigore Moisil. El avea barbişon şi mergea foarte încet, fără grabă; avea o alură de principe italian din timpul Renaşterii. Şi în epoca aceea se spunea că profesorii de liceu ar fi fost prost plătiţi, din care cauză ar fi avut o situaţie socială inferioară. Nu ştiu dacă era adevărat, poate că unii o duceau destul de greu. Dar profesorii noştri stăteau în case frumoase, aveau persoane de serviciu, erau unii dintre ei şi autori de manuale, aveau patru luni pe an concediu, pe care mulţi le petreceau în străinătate. În fine, aveau un mod de viaţă boieresc.

— *Oricum, un statut incomparabil mai bun decât cel al profesorilor de acum.*

— Incomparabil. Şi erau foarte respectaţi. E drept că şi ştiau să-şi merite respectul şi să şi-l impună. Erau oameni eleganţi, de mare fineţe, şi impecabil educaţi. Reprezentau nişte adevărate modele umane, superbe exemple de comportament şi de stil de existenţă. Am avut o mare admiraţie pentru majoritatea profesorilor mei din liceu. Chiar cei pe care nu îi aveam în admiraţie, din cauza unor defecte personale, nu erau mai prejos. De exemplu, aveam un profesor de franceză care era un om singuratic şi cam bolnăvicios, antipatic şi care te urmărea pe stradă, să nu fii îmbrăcat în civil. Însă şi el era un domn cultivat, chit că era nesuferit şi cam maniac. Mai avea şi o boală de piele, că din când în când, în loc să aibă o cămaşă pe sub haină, avea o bluză de pijama şi cravata prinsă la pijama. Stătea pe str. Regală, într-o clădire unde erau stabilimente de prostituţie. Cam în mediul ăsta trăia. Dar era meloman şi îl întâlneam mereu la concerte şi la operă. Pe vremea aceea se venea seara la operă în smoking, iar el, săracul, iarna, venea în smoking, dar îşi mai punea şi un pulover pe sub haină, ca să nu-i fie frig.

Era o epocă în care profesorii de liceu erau o categorie de oameni respectaţi şi respectabili, care

trăiau cumsecade.

— *De care dintre colegii de şcoală vă amintiţi?*

— Cu unii dintre ei am rămas în legătură şi mai târziu. Era unul, Petrică Dănilă, un grăsan simpatic, băiatul unui doctor care stătea pe Calea Moşilor. M-am întâlnit şi mai târziu cu el, când ajunsese medic. Când era mic, era cam caraghios. Se făcuse cercetaş, era dârz şi spunea poezii patriotice cu mult patos. Eu râdeam de el din cauza asta. Mai târziu, era un om simpatic şi inteligent, dar a murit tânăr. Odată, l-am văzut la un bar, unde dansa foarte frumos, cu dezinvoltură şi cu graţie, chiar dacă tot grăsuţ rămăsese.

Am mai fost prieten cu unul, Manolică Goldstein, un evreu al cărui tată era director la o bancă şi avea o casă foarte frumoasă pe str. Mântuleasa, colţ cu Calea Călăraşilor. Trăiau foarte bine şi luxos. Eram foarte prieten cu el, venea des pe la mine. Mai târziu, a plecat în Anglia şi ne-am revăzut la Bucureşti, când a mai venit el prin ţară. Un alt prieten a fost tot evreu, Gerber, fiul unui arhitect, care învăţa foarte bine şi cu care am fost coleg şi în şcoala primară şi la liceu. Eu am fost, toată viaţa, foarte filosemit. Am cunoscut nenumăraţi evrei absolut remarcabili, inteligenţi, simpatici, curajoşi şi cumsecade; şi care ştiau să râdă de propriile lor defecte. Am crezut, chiar, multă vreme, că evreii sunt, în mod congenital, inteligenţi. Nu e chiar aşa. Cei mai mulţi dintre ei sunt foarte inteligenţi, dar sunt şi unii proşti cu ghiotura, cei care sunt subjugaţi de setea de putere şi care pot avea o oarecare *dăşteptăciune*, dar atât. Eu am avut foarte mulţi prieteni evrei îngroziţi de faptul că antisemitismul nu poate dispărea complet şi din cauză că unii dintre evrei îl provoacă. Au o tradiţie greu comparabilă cu a altora şi ar trebui să se dezbare de vanitate, dar şi de complexe. Altfel, există pericolul ca acest centru de răspundere să fie din nou considerat vinovat de tot răul din lume. În clipa când se acreditează o idee stupidă ca aceea că

tot răul vine de la evrei, se declanşează răul general.

Am o mare admiraţie pentru Mihail Sebastian, mai ales pentru *Cum am devenit huligan*, care e o capodoperă, şi pentru admiraţia şi iubirea care l-a legat de Nae Ionescu. Se face o mare confuzie: Nae Ionescu nu a fost antisemit. Altfel, cum l-ar fi adus la *Cuvântul* pe Sebastian şi cum l-ar fi trimis şi la Paris, ca să-şi dea doctoratul în Drept? Iar Sebastian era pasionat de Nae Ionescu. Aşa cum, poate, Socrate este o creaţie a lui Platon, şi Nae Ionescu este creaţia lui Mihail Sebastian, prea l-a reuşit bine pe Ghiţă Blidaru, care rămâne imaginea definitivă a lui Nae, mai presus chiar de propriile manifestări intelectuale ale acestuia. Aderenţa lui Nae la legionarism a fost provocată de frivolitate şi de râca pe care o avea cu Carol II, a cărui eminenţă cenuşie şi-a dorit să fie, dar nu a prea putut. Cu toată ruptura ulterioară dintre Nae şi Sebastian, această prietenie mi se pare un exemplu sublim de umanitate. Şi mai ales plânsul sfâşietor al lui Sebastian, la moartea lui Nae. Oamenii ăştia s-au admirat şi s-au iubit extraordinar de mult. După mine, ei sunt cuplul cel mai interesant din istoria literaturii române. Subiectul pe care l-am abordat acum este unul foarte delicat. Eu, unul, nu pot să admit excluderea unor oameni pe motive rasiale. Pe de altă parte, nu pot accepta un anumit tip de poliţie a gândirii care are destul credit acum. Nu poţi să critici un evreu sau să-ţi exprimi o părere puţin mai nuanţată, că eşti acuzat de antisemitism. Periculos lucru, pentru că îndepărtează oamenii oneşti şi dă apă la moară tocmai susţinătorilor de aberaţii antisemite. Cu nimic nu e mai… pozitivă această discriminare pozitivă.

Alţi prieteni din perioada liceului au fost: viitorul medic Chiriceanu, pe care aveam să-l revăd la Paris (el locuia în Germania), pe când eram ambasador, ca francmasoni, la întâlnirile masonice. Cu Dan Amedeu Lăzărescu am fost

coleg şi prieten, dar nu am prea gândit la fel; am avut de multe ori aceleaşi poziţii, dar nu şi aceleaşi păreri. Mai era Luca Georgescu, viitor medic al tatălui meu. Mergeam des pe la ei şi îmi plăcea să fac conversaţie cu Luca, om inteligent. Tatăl său era colonel în retragere şi invalid, deştept şi cultivat. Mama lui provenea dintr-o familie grecească, de oameni subţiri. Am fost prieteni; atât cât am apucat să fim…

Un alt coleg de liceu a fost Roger Bolomey, care stătea tot pe Armenească, într-o casă mare şi frumoasă. Era un băiat bogat, cu moşie şi parale foarte multe şi care trăia pe picior mare, era frumuşel şi drăguţ. Mai târziu, a devenit şi un om foarte inteligent. Înainte fusese un băiat simpatic, de bani gata, cu care petreceam împreună, mergeam la dame şi mâncam la Capşa, dar nu avusese preocupări intelectuale. Şi s-a însurat cu o fată mai deşteaptă decât el şi foarte drăguţă. El începuse să facă avocatură şi era secretar la un avocat mai mare. În timpul ăsta, ea mergea la Yacht-Club şi a avut o aventură cu un bărbat nu frumos, dar cu maşină frumoasă, un BMW formidabil, şi îngrijit, fiindcă avea timp şi parale; tipul ăla de om care strică menajurile la oameni. Şi s-a întâmplat ceva foarte interesant. Roger, în loc să se supere ca un cocoş şi să-şi aroge autoritatea de soţ care are drepturi, şi-a dat seama că ceva nu e în regulă, şi-a închipuit că e vina lui, că nu fusese destul de atent cu nevasta şi s-a apucat să o recucerească, să o seducă din nou, mizând şi pe trecut, bineînţeles, şi a reuşit. Au avut şi un copil, care acum este mare arhitect. Cu ocazia acestei întâmplări, o mare inteligenţă latentă s-a declanşat în el, a priceput foarte profund situaţia cu nevastă-sa, a priceput ce trebuie să faci în viaţă, a început să citească literatură legată de viaţa umană şi bărbătească şi a devenit, târziu, un om de o mare cultură şi inteligenţă. La bătrâneţe, avea o mustăcioară albă, un păr blond şi o distincţie care

îl făcea să semene cu un colonel al armatei coloniale britanice din India. Iată un om de o distincţie, de o inteligenţă, o graţie şi o boierie extraordinare, care s-au declanşat exact într-o criză sentimentală, când şi-a dat seama că greşise, că nu fusese destul de atent cu nevasta lui.

— *Riscăm deci atunci când judecăm în pripă gradul de inteligenţă al cuiva. Putem avea întotdeauna surprize.*

— M-am gândit de multe ori la asta. Nu trebuie să ne grăbim când spunem despre cineva că nu e destul de inteligent. Poate că este, dar nu s-a produs încă declicul, momentul care să declanşeze în el mecanismul uman şi normal pentru viaţa lui, nu aşa, doar ca să facă pe şuetarul deştept. Omul e o fiinţă dobitocească, înfumurată, stupidă şi rea. Dar răutatea nu e integrală. În orice om rău se poate deştepta, la un moment dat, un om cumsecade şi inteligent. Nu toţi proştii sunt chiar proşti şi foarte mulţi deştepţi sunt foarte proşti.

Cultura este o treabă de toate zilele, plăcută şi obişnuită

— *În timpul liceului, aţi fost şi redactor la* Vlăstarul*, revistă care a lansat atâtea nume mari ale culturii române.*

— Da, în clasele a VII-a şi a VIII-a am făcut parte din colegiul redacţional. Am publicat acolo câteva articole care mi-au adus atunci o anumită notorietate în corpul profesoral. Nu le-am mai recitit şi evit să o fac. Am găsit, într-o zi, un număr din *Vlăstarul* şi am evitat să-l citesc.

— *Care au fost, care sunt lecturile dumneavoastră… de căpătâi?*

— Dintre lecturile din prima adolescenţă, două au fost hotărâtoare pentru mine. Pe la vreo 14 ani l-am citit pe *Candide* al lui Voltaire, într-o singură zi, şi mi s-a părut o chestie formidabilă: hazul, scrisul electric, ascuţimea şi acuitatea observaţiei,

acumularea de nenorociri considerate sub aspectul lor comic, teatrul bun, societatea, lumea, catastrofele umane, falimentul optimismului în faţa realităţilor m-au fascinat. Puţin după asta, am dat de Montaigne, din care tata avea două ediţii, una mai veche şi una mai nouă. La început, mi s-a părut mai greu, avea o limbă franceză mai veche, dar încetul cu încetul, am început să-l gust. Îmi plăcea personajul, citisem despre el, văzusem portrete ale lui, tata îmi vorbise mult despre el, mă pasiona şi voiam să-l citesc. Încet-încet, am început să gust această limbă veche, plină de suculenţă. Montaigne a devenit unul dintre autorii fundamentali între opţiunile mele profunde. Pe Montaigne îl dispreţuiesc filozofii care nu înţeleg că este omul cel mai uman, ca atare cel mai inteligent. Nu ai cum să fii inteligent dacă nu eşti uman; dar foarte prost poţi fi, chiar fiind uman. Trebuie să duci umanul până la acele consecinţe ale inteligenţei absolute, aşa cum a făcut Montaigne.

Pe urmă, Caragiale, în faţa căruia mă mir întotdeauna de ce poate să dea geniul literar şi la ce nebunie de inteligenţă şi de haz poate să ducă genialitatea unui scriitor. Şi ce valoare enormă are râsul. Alţi autori esenţiali sunt Shakespeare, Balzac (în tinereţe, eram foarte mândru că aveam o ediţie completă Balzac, în *Pléiade*, şi în fiecare an citeam o serie de romane, ca întăritor; dar în 1949 i-am vândut această ediţie lui Radu Beligan, în ideea că după ce o să scăpăm de bolşevici o s-o cumpăr din nou), Dostoievski, care împinge luciditatea până la consecinţele ei absolute, Tolstoi, Cervantes, Racine, Molière, Goethe, aproape tot, dacă se poate, deşi uneori e plicticos, dacă nu ai urechea exersată, Dante, Flaubert, Dickens, Proust, Laurence Sterne, cu al său *Tristram Shandy*, Goldoni ş.a.m.d.

— *Cum v-aţi înţeles cu Don Quijote?*

— Îmi place foarte mult Cervantes, care e tipul scriitorului simpatic, cumsecade şi cu adevărat genial, unul dintre cei câţiva mari autori comici, foarte puţini, printre care eu îl includ şi pe Caragiale. Sunt foarte mari şi destul de puţini şi marii autori tragici, dar cred că marii autori comici sunt mai geniali, pentru că lucrează cu un material mai puţin respectat, îşi asumă din capul locului o glorie contestabilă de către proşti. Iar Quijote parcă e mai ceva decât autorul lui. Nu e un trăsnit, ci un om inteligent, simpatic şi plin de un bun-simţ formidabil. Nebunul de Quijote e mult mai puţin nebun decât noi. Este un personaj foarte respectabil; problema e că noi nu suntem capabili de respect.

— *Quijote se joacă cu el, cu celelalte personaje, cu cititorul şi, cred, şi cu autorul cărţii.*

— Fără îndoială. Cervantes s-a jucat cu însăşi soarta lui, intrând în cel mai riscant joc.

— *A jucat totul pe o carte. Chiar pe o carte!*

— Chiar aşa. Şi se pare că a câştigat. Şi am câştigat şi noi.

— *Cum explicaţi prezenţa lui Sancho Panza?*

— Omul înţelept şi inteligent are nevoie de un replicant fidel care este, nu rareori, la fel de inteligent. Sancho află că limitele lui nu sunt limite.

— *O mare iubire a dumneavoastră este Sadoveanu, despre care aţi şi scris o carte.*

— La Sadoveanu am ajuns mai târziu şi mi-am dat seama că nu poate fi gustat estetic, dacă îl iei numai ca pe un scriitor pitoresc, care scrie în „limba frumoasă a poporului“. De fapt, el are o limbă proprie, foarte adecvată necesităţilor lui literare, dar care nu s-a vorbit vreodată. Ca dovadă, oricine scrie ca Sadoveanu îşi dezvăluie numaidecât calitatea de papagal. Aflu cu plăcere că interpretarea mea asupra *Baltagului* este în manuale şi se predă în şcoli, dar mi-e teamă că puţini dintre cei care predau au şi înţeles ce a vrut

să spună Sadoveanu, care va continua să fie marcat de anumite clişee şi platitudini cu care este asociat. Ideea că cineva este „Ceahlăul“ sau „Luceafărul“ literaturii româneşti este aşa de cretină, încât nu ai nimic de făcut decât să râzi, dar nu cu prea multă poftă, fiindcă e plicticos.

— *Bineînţeles, nu trebuie să uităm, dintre lecturi, Biblia.*

— Biblia este esenţială. Puţini oameni sunt familiarizaţi cu Biblia. Eu nu mă număr printre ei, spre deosebire de soţia mea. Eu deschid Biblia şi citesc pasaje, la întâmplare, cum se nimereşte. Tot de la soţia mea am căpătat o profundă superstiţie: în noaptea dintre ani şi la momente de cumpănă deschizi Biblia la întâmplare şi citeşti, începând din stânga sus. Absolut totdeauna dau de ceva viu, care se potriveşte ori cu o frământare sau o necesitate personală, ori cu o problemă mare a actualităţii. O fi o superstiţie bătrânească, dar în cazul meu a funcţionat.

— *Este determinant cât de mult citim şi felul în care ne organizăm lecturile?*

— Oricât de uriaş de mult ai citi, tot eşti foarte departe de tot. Nici nu poţi avea habar de ce poate fi totul. Cunosc mulţi oameni care au citit biblioteci întregi, în mai multe limbi, au umblat cu tot felul de fişe şi sunt totuşi iremediabil nişte inculţi. Am impresia că incultura e o stare congenitală. Dacă ai o înclinaţie spre cultură, ajung şi zece cărţi bune, citite şi înţelese bine. Sigur că acelea zece pot şi trebuie să fie mult mai multe; dar, repet, înţelese cum trebuie. Nu am nici o metodă de lectură; metoda e folositoare doar pentru lucrurile frivole, pe care eu le stimez, de altfel, foarte mult. Sunt însă convins că pentru lucrurile profunde şi serioase nu e nevoie de aşa ceva. Ele se impun irezistibil, dacă eşti inteligent. Dacă nu, nici o metodă nu-ţi foloseşte, e degeaba. Ideea de cultură de performanţă e aberantă. Competiţia nu are ce căuta în cultură; ar însemna

să aduci cronica sportivă în viaţa inteligenţei. Pe mine nu mă interesează decât cultura de substanţă. Nu fac mare caz de omul care a citit foarte mult, ci de cel care a citit foarte bine şi a înţeles. Mai cu seamă, cultura este o treabă de toate zilele, plăcută şi obişnuită. De altfel, numai proştii au boala performanţei. Omul deştept se mulţumeşte cu ce a reuşit şi gata.

— *Acum, spre ce lecturi vă îndreptaţi?*

— Toată viaţa, principala mea preocupare şi plăcere a fost să citesc. Vine însă o vreme când nu mai ai chef. Poate să apară o carte cât de pasionantă, nu mă interesează, fiindcă de acum încolo nu mai am ce face cu ea; nici în tinereţe nu citeam chiar ca să fac impresie, dar nu ignoram acest efect. Acum citesc numai ce-mi provoacă plăcere şi mai recitesc ce mi-a plăcut cândva; dar nici asta prea mult. *Război şi pace*, cartea care mi-a plăcut cel mai mult, am citit-o de 14 ori şi am scris, undeva, că nu vreau să mor până nu o citesc pentru a 15-a oară. Şi nu apuc, deşi ar cam fi cazul să nu mai amân prea mult. Apropiindu-te de sfârşit, nu mai ai nevoie să afli, de exemplu, date senzaţionale despre viitorul ţării, pentru că tu nu mai poţi să contribui cu nimic la el. Nu mai are nici o importanţă dacă l-ai citit sau nu pe Kant. Şi nici Balzac nu mai am răbdare să citesc, ca în tinereţe, şi să îl urmăresc în suitele lui fascinante de amănunte, care mă fermecau altădată.

În ultimul timp, recitesc mai mult cărţile pe care le-am scris.

— *Şi vă plac?*

— Păi, îmi plac fiindcă le-am scris pe gustul meu.

Prostia e diabolică, niciodată inteligenţa

— *Cum explicaţi alergia la Caragiale?*

— Prin imbecilitate.

— Este învinuit de toate relele prezente în societatea românească.

— Cei care cred aşa ceva sunt infailibil imbecili. Adică, ăsta ne-a învăţat să fim mai deştepţi, dar noi suportăm greu chestia asta! Nu ne place inteligenţa. Mulţi români nu au curajul să vadă în Caragiale ceea ce este, un mare geniu, şi au boala sublimismului. Eu nu admir în primul rând sublimul, ci priza corectă la real. Sublimul practicat deliberat e abject. Sublimismul ca meserie e o pungăşie. Cele mai multe lucruri cu adevărat sublime sunt aparent mărunte, insignifiante.

— Ne speriem de moarte când cineva ne aşază o oglindă în faţă. Să fie de vină numai oglinda?

— În general, remarcă tu, cu atenţie, un lucru: dacă cineva vorbeşte, într-o adunare, despre prostie, chiar fără să dea nume, cel puţin doi-trei oameni se supără. Proştii au sentimentul că pericolul vine de la deştepţi şi că un deştept este duşmanul. Se spune despre cineva: „Cu atât mai periculos dacă e inteligent!“ Zic eu: cu atât mai periculos dacă e prost!

— Răutatea vine din prostie.

— Sigur că da. Se mai vehiculează foarte des şi alt nonsens: inteligenţa diabolică. Prostia e diabolică, niciodată inteligenţa. Nu poate fi bun decât un om inteligent. E imposibil ca un prost să fie bun. Nu are cum, fiindcă e meschin, egolatru şi nu se gândeşte niciodată la sufletul şi la bucuria altuia.

În legătură cu Caragiale, românii se împart în două categorii: cei cărora le place, care se simt acolo, într-adevăr, într-un loc al inteligenţei şi al realităţii, şi moftangiii, moftologii, serioşii, gravii, posacii, care cred că I.L. Caragiale ne-a făcut să fim cum suntem, că a exaltat lichelismul, că n-are nimica sfânt. Im-be-cili! Nu putem să le spunem de la obraz: „Sunteţi imbecili!“ Dar noi ştim că sunt. Observ totuşi, cu speranţă, un progres la

generaţiile tinere, în a-l considera pe Caragiale un geniu cel puţin egal cu Eminescu. De fapt, e o mare prostie să alegi între ei: Eminescu *sau* Caragiale. Corect este: Eminescu *şi* Caragiale, care este un mare geniu – nu mă sfiesc s-o spun – al lumii; el mă apără, de el mă sprijin la greu. Caragiale este abisal, îţi lasă impresia că atinge limitele extreme ale existenţei. E uluitor.

— *Cum ne apărăm de proşti?*

— Dacă poţi să-i eviţi, nu e rău, dar nu prea se poate, că sunt prea mulţi. Nu trebuie nici să-i ofensezi. Faţă de imbecili, trebuie să ai o politică de foarte mare prudenţă şi dibăcie.

— *În acest caz, poate fi politeţea o armă?*

— Poate fi, dar o armă cu două tăişuri. Cu proştii, dacă eşti prea politicos, rişti să creadă că le eşti dator cu ceva şi că îţi recunoşti inferioritatea.

— *Poţi să ai câştig de cauză răspunzând la rău cu bine?*

— Depinde. Dacă cel care ţi-a făcut rău are în el o cât de infimă fibră morală, poate că îşi dă seama. Dar, de regulă, nu se întâmplă aşa. Dacă dobitocul care ţi-a făcut rău vede că îl tratezi cu bine, zice că eşti un fraier. E bine să nu-l zdrobeşti pe tâmpit şi pe ticălos, pentru că e o activitate inutilă. Pierzi timp, te enervezi şi stârneşti contra ta nişte stihii care nu te doboară, dar îţi creează mari neplăceri. Câteodată se întâmplă să te şi doboare. În orice caz, este nedemn să duci o astfel de luptă. Şi, pe urmă, eu nu cred că proştii sunt majoritari, deşi actualmente anumite fenomene s-ar putea să te conducă la o concluzie contrară.

Viaţa cărţilor

— *Alte lecturi fundamentale?*

— Au mai jucat un rol oarecare şi alte lecturi. Pe la 15-16 ani am citit romanul lui Stere, *În preajma revoluţiei*. M-a frapat, fiindcă citisem şi autori ruşi care exprimaseră anterior preocupările acelor tineri

ruşi pentru schimbări sociale şi revoluţie. În literatura rusă am intrat bine şi, în afară de această linie ideologică şi revoluţionară, am picat mai cu seamă pe marea literatură aristocratică rusă, reprezentată de Tolstoi şi Dostoievski. *Război şi pace*, *Anna Karenina*, *Demonii*, *Idiotul*. Un mare rol l-au avut şi lectura lui Balzac şi a lui Flaubert. Balzac este, într-adevăr, o cură de forţă, o imagine a creativităţii puternice, de neuitat. Un autor care îţi dă sentimentul de genialitate continuă, care a murit tânăr şi a lăsat o operă uriaşă, urmărindu-şi personajele până la epuizarea totală a virtualităţilor acestora. Chiar şi pe Valéry, despre care am scris câteva… gânduri răutăcioase, îl consider un mare spirit.

— *Pentru a fi înţeleasă cum se cuvine,* Comedia umană *trebuie citită integral?*

— Eu cred că da. Sau, cel puţin, cât mai aproape de integralitate, cât mai mult posibil. Este de o mare varietate şi ai sentimentul că are un registru fabulos şi o dominaţie asupra unei mase umane enorme. E o societate întreagă, cu toate articulaţiile ei. O demiurgie nemaipomenită.

— *Contează în ce limbi citim?*

— În general, e preferabil, în măsura posibilului, să-i citeşti pe marii poeţi în limbile lor. Puţini sunt traduşi foarte bine. Spre exemplu, Shakespeare în limba germană e impecabil redat. Au reuşit să reproducă sunetul.

— *Am avut întotdeauna impresia că fiecare carte are o viaţă proprie, independentă de cititor şi chiar de scriitor.*

— În mod evident, cărţile – citite sau nu – au vieţile lor. O carte necitită care te-a acompaniat toată viaţa din bibliotecă are o influenţă imperceptibilă. Se produce un fel de osmoză: cartea mişcă ceva în capul tău, dar poate că şi capul tău creează în cartea respectivă lucruri pe care o să le găseşti. Până la urmă, familiaritatea cu o carte, chiar şi numai ca obiect fizic, ajunge să

fasoneze ceva în gândirea ta. O carte necitită e mai bine să o ai în casă, decât să nu o ai. De aceea, eu nu accept barbaria incomodă a lecturii pe ecranul computerului, care e viciantă, penibilă şi diminuantă. Îl paralizează pe cel în cauză şi îi stereotipizează gândirea în funcţie de cerinţele mecanismului electronic.

— *Pasiunea pentru cărţi naşte manii. Eu, unul, nu las pe nimeni să se apropie de biblioteca mea.*

— Foarte bine faci. Oamenii se poartă fără delicateţe şi mârşav cu cărţile. Şi mai e şi altceva: iau cartea din bibliotecă şi pe urmă o pun brambura, în altă parte. Curat sacrilegiu. A pune lucrul înapoi de unde l-ai luat este cel mai elementar semn de bună-creştere.

— *Oamenii mai trebuie şi ei puşi, din când în când, la locul lor?*

— E esenţial, dar cred că am pierdut arta asta. Habar n-avem să mai aşezăm oamenii la locurile lor. Şi asta ne costă, nu e nevoie de argumentaţii complicate pentru a o dovedi. E suficient să ieşi pe stradă sau să deschizi televizorul.

Mozart, Mozart, Mozart…

— *Sunteţi un iubitor de muzică.*

— Sunt destul de neînzestrat pentru muzică; la fel erau mama şi tata. În materie de descifrare a partiturilor sunt chiar un sălbatic. Dar tatăl meu a avut o discotecă foarte bună, pe vremea aceea era printre cele mai bune din Bucureşti şi eu am auzit foarte multă muzică, de mic: Beethoven, valsurile lui Strauss, care îmi plăceau foarte mult, Bach, Mozart, Mozart, Mozart… Iar tatăl meu făcea ceea ce ştia că făcuse tatăl lui Montaigne. El nu avusese gramofon, dar avea, ca orice nobil, o mică orchestră personală care cânta binişor, şi copilul Michel de Montaigne era trezit dimineaţa cu muzică bună. Lucrul ăsta îi oferea un alt fel de dispoziţie, de tonus. Altfel te comporţi în viaţă,

dacă eşti obişnuit să te trezeşti cu muzică. Iar tata îmi punea, de obicei, plăci cu muzică de Mozart sau Schubert. Foarte bine mi-a prins chestia asta. Şi mai târziu, îmi puneam în timp ce lucram o muzică pe care puteam să nu o ascult cu foarte mare atenţie. Nu-mi puneam Mozart, pentru că îl ascultam. Sau Bach, care e un autentic credincios şi un autentic artist. Ce poţi să fii mai mult decât atât? Nici vorbă la el de originalitate, acea vorbă goală pe care o folosesc cei care vor să ascundă în spatele ei lipsa de substanţă. Bach a fost un geniu al muzicii, şi nu un constipat îmbâcsit şi grav, cum îl privesc unii dintre aşa-zişii bachieni. Când îi vezi cu ce mutre scârbite ascultă muzica dumnezeiască a lui Bach, cu mişcările ei fluide şi minuţioase, îţi vine să le tragi palme. Profunzimea nu înseamnă tâmpenie şi băţoşenie; ea se află, de fapt, în urechile ascultătorului creator şi entuziast. Ascultătorul, ca şi cititorul, trebuie să fie şi creator.

Ceea ce detest este dispreţul sau stima pe categorii. Calitatea trebuie să primeze. De aceea, eu ador valsurile geniale ale lui Strauss. De ce ar fi inferior un „simplu“ vals genial unei simfonii? Foarte bune de ascultat sunt şi uverturile lui Verdi, care, fie că le asculţi, fie că nu, îţi dau un tonus excelent.

— *Aţi mers, în tinereţe, la operă?*

— Chiar foarte mult, fiindcă tata era membru în Consiliul de Administraţie al Operei şi avea două locuri permanente. Am ascultat voci mari ale epocii. Maria Snejina era extraordinară în *Carmen*, avea un temperament, o graţie şi un farmec tulburătoare. Pe Edgar Istrati l-am văzut tot în *Carmen*, în toreador. Grozav! Pe Valentina Creţoiu o admiram foarte mult, era o cântăreaţă foarte bună. L-am apucat şi pe bătrânul Niculescu-Basu'. În ultimul timp, nu prea m-am mai dus. Am fost acum ceva vreme să văd un *Faust* românesc cântat în limba franceză. Vocile bune, dar o punere în scenă aberantă, a unui regizor care a vrut să facă

pe grozavul. De fapt, lumea nu prea pricepe ce este *Faust*. Nu e o poveste de eternă tinereţe, este o chestie alchimică. Fiecare are despre această lucrare o viziune proprie, evident eronată. Alchimia nu este o pre-chimie, cum cred semidocţii, ci o ştiinţă a transmutaţiei interioare. Piatra filozofală este declanşarea în tine a unui proces de ameliorare prin asceză, prin inteligenţă şi prin sacrificiu, prin a-ţi impune ţie anumite rigori. De fapt, ce înseamnă sacrificiul? A face sacrul.

— *Probabil că şi de la teatru eraţi nelipsit.*

— Noi am avut un teatru excelent, pentru câteva tipuri de repertoriu. Caragiale era foarte bine jucat şi era priceput perfect de actorii şi regizorii români. Cei care au vrut să aducă elemente inovatoare de obicei au greşit. Am avut foarte buni actori; e adevărat că nu toţi puteau să joace absolut orice rol. Tatălui meu i s-a propus, odată, să devină directorul Teatrului Naţional. Şi el a spus: „Da, accept, dar cu o condiţie. Un an închid teatrul, timp în care actorii vor fi educaţi să vorbească normal. Asta înseamnă să fie trimişi în străinătate, să meargă pe la teatrele din alte părţi, să vadă cum se joacă acolo şi să-şi reformeze bunul-gust şi buna ţinută a actorului.“ Sigur că nu i s-a acceptat condiţia şi nu a mai făcut treaba asta. Dar e adevărat că erau unii actori insuficient educaţi. Mult s-a chinuit Alice Voinescu la buna educaţie a fetelor, ca să devină actriţe de calitate, să nu fie ţopârlance, ci doamne sau femei normale şi chiar mahalagioaice, la nevoie, dar să nu fie ţopârlance şi cocoşneţe idioate. Că sunt şi erau şi din astea. Dar s-a întâmplat ce s-a întâmplat şi chiar în timpul comuniştilor, ca reacţie la regim, s-au produs o ameliorare şi o rafinare a spiritului şi a comportamentului actorului. S-au făcut ei mai subţiri, au învăţat. Au văzut că nu merge cu ţopârlănia. Trebuie să fii domn ca să fii un bun actor şi avem astăzi câteva exemplare de domni în

teatrul românesc, cum ar fi Radu Beligan, Ion Lucian, Ştefan Iordache, Victor Rebengiuc sau Ştefan Radof.

Lumea de pe stradă, cucoanele, birjele

— Cum arăta Bucureştiul pe care l-aţi prins în tinereţe?

— Era frumos, domnule. Lumea de pe stradă, cucoanele, birjele, maşinile. Lumea era frumoasă. Şi la Şosea, şi pe Calea Victoriei erau marile restaurante. Apoi erau grădinile de vară, cu mititei şi pui fripţi; pe Calea Călăraşilor era una, Boşculescu, unde se mâncau pui fripţi şi cârnaţi. Era o lume binedispusă, voluptuoasă şi oamenii din toate clasele sociale erau prezentabili. De pildă, erau meseriaşii care ştiau bine o meserie. Asta era elita meseriaşilor. În afară de lumea bună a Bucureştilor, erau aceşti oameni din clasa de mijloc, oameni cu parale, care ştiau ce e viaţa şi care aveau respectul valorii. Ştiau, de exemplu, că nu are rost să te răţoieşti la un om cu studii superioare, pentru că te pui într-o postură idioată. Oamenii ăştia respectau cultura şi anumite valori evidente, care îi legitimau, de fapt, şi pe ei. Comuniştii, în schimb, au construit blocuri şi au adus de la ţară oameni care nu au mai rămas nici ţărani şi nu au devenit nici orăşeni, rămânând fără nici un fel de rădăcină, oameni care nu mai au frica lui Dumnezeu şi nu mai respectă nimic. Au fost transformaţi, de această mutare forţată, în mârlani şi ţopârlani. *Le lavage du cerveau* a dat roade.

— În genere, ne-am obişnuit să asociem mârlănia balcanismului. Dumneavoastră aţi apărat însă întotdeauna esenţele balcanice.

— E o dovadă de incultură să condamni otova balcanismul. Acesta e un cuvânt folosit, în general, pentru a desemna o realitate nu prea fericită, pe care noi o cunoaştem. Zicem noi că suntem

balcanici fiindcă suntem murdari, neserioşi, superficiali, barbari. Un caraghios scria că trebuie să ne lepădăm de balcanism şi să ne luăm ca model Elveţia. Auzi, Elveţia!

— *Comparând, desigur simplist, moştenirea adusă lumii de Italia cea veşnic măcinată de conflicte sângeroase cu cea adusă de paşnica Elveţie, avem comorile Renaşterii faţă în faţă cu… ceasul cu cuc.*

— Da, de 500 de ani elveţienii trăiesc în pace, linişte şi prostie. Românul şi-a făcut un ideal din curăţenie, care, sigur, nu e de dispreţuit, e chiar de dorit. Dar nu trebuie să plecăm de la ideea că murdăria ne e nouă endemică şi fatală. Multe oraşe mari din Europa au fost murdare, la un moment dat. Murdăria nu e o fatalitate şi se poate eradica prin acţiune umană deliberată. Dar una sunt străzile curate şi alta e o gândire genială. Eu dau mereu exemplul celor doi mari balcanici ai noştri, Ion Ghica şi I.L. Caragiale, între care s-a petrecut scena aceea extraordinară, când Ghica, prinţul, bogătaşul, scriitorul genial, directorul Teatrului Naţional, îi zice lui Caragiale: „*Sortez, monsieur!*“ Iar Caragiale are insolenţa magnifică de a-i răspunde: „*Vieux coquin!*“ Această înfruntare a celor mai balcanici şi mai deştepţi români, înrudiţi şi ca artă literară, această libertate şi demnitate de a se sictiri reciproc mi se pare fundamentală. Balcanismul e suprema civilizaţie, care porneşte de la Socrate, Platon şi Aristotel. Balcanicul modern era un perfect francofon, un tip informat şi occidentalizat. Eu sunt foarte mândru că-mi pot revendica statutul de balcanic. Europa este o creaţie a balcanismului. Iar comedia este creaţia balcanicului Aristofan. Pe urmă, balcanismul se confundă cu una dintre cele două aripi ale creştinismului: ortodoxia. Cei care strâmbă din nas la barbariile balcanice ar trebui să se gândească la anul 1204. Oare balcanicii au fost barbarii?

— Să depănăm puţin povestea caselor vechi din Bucureşti.

— Am văzut, la viaţa mea, multe case frumoase şi mobilate cu gust. De la case somptuoase la casele-vagon, care erau pline de farmec şi care au adăpostit oameni foarte inteligenţi. E clar că opţiunile oamenilor pentru felul în care locuiesc s-au schimbat şi prin calitate, dar şi prin modalitate. Idealul general a ajuns să fie apartamentul de bloc, cu spaţii mici şi plafon jos. Eu însumi m-am mutat, o perioadă, din casa asta, care era plină cu chiriaşi, într-un apartament din Drumul Taberei, unde eram vecin cu simpatica, inteligenta şi foarte talentata scriitoare Gabriela Melinescu. Acolo am fost foarte fericit, alături de Pia şi de Toader, care abia se născuse, chiar dacă exigenţele de locuire coborâseră sub minimul normal. Dacă mi s-ar fi arătat apartamentul acela când eram puşti, aş fi fost convins că n-aş putea niciodată locui într-un astfel de loc. Uite că s-a putut şi am fost fericit şi liber.

Ce mai avem acum din vechiul Bucureşti sunt vestigii, şi nu toate foarte reuşite. Casa Vernescu nu-mi place. Are o scară mârlănească, de marmură şi plasată stupid. Şi casa Lăscăruş Catargi, în care e Uniunea Scriitorilor, îmi displace, dar nu foarte rău, fiindcă are un interior plăcut. Totuşi, are un fel de afectaţie dezagreabilă. Nici Palatul Cantacuzino, cu leii lui, nu-mi place mai mult, dar are măcar o pretenţie de palat princiar, pe care şi-o onorează. Îmi plăceau mult alte case, mai puţin cunoscute, cum era aceea a unui domn Ştefănescu, din zona Popa Soare. Superbă casă, în gen de *hôtel particulier* din timpul lui Napoleon III. Nici nu ştiu când a dispărut; într-o bună zi, am descoperit că nu mai există. Dintre cele care mai există, frumos mi se pare Palatul Ştirbei, în care nu am mai intrat din 1943, când încă locuiau acolo Ştirbeii şi Negroponte.

Iubesc mult Bucureştiul şi cred că merită mai mult. Poate că se vor aşeza lucrurile şi aici, într-o bună zi, chiar dacă o oarecare lipsă de stabilitate e de neînlăturat. Bucureştiul e aşezat pe un sol mobil. Chiar la mine pe stradă apar gropi aşa, din senin. Totuşi, eu nu cred ca alţii, că ar fi fost mai bine să mutăm capitala în Ardeal. Oraşul ăsta are farmec. Chiar după dărâmarea unei mulţimi de case frumoase, a multor lucruri de preţ, are un tezaur de frumuseţe care aşteaptă să fie descoperit şi protejat, pentru că dacă nu se va stopa sălbăticia demolării de case vechi, nu vom mai avea ce descoperi.

— În ce sezon vă plac mai mult Bucureştii?

— Mie, în general, îmi place soarele. Iar la Bucureşti, în mod special, îmi displace când plouă şi când bate vântul. La Paris sau la Braşov e foarte agreabil când plouă; pe când la Bucureşti plouă scârbos. Cel mai mult îmi place Bucureştiul în zilele de octombrie, care e luna cea mai frumoasă a anului, cu o lumină inconfundabilă.

— Înseamnă că preferaţi ca lumea să vă ureze, în loc de „o zi bună“, expresie pe care o detestaţi, „o zi de octombrie“...

— Da, mi-aş dori să am cât mai multe zile de octombrie. E un mister de ce unele zile ni se par mai bune decât altele. Oricum, sunt convins că dacă am şti sigur ce şi când e mai frumos, am rata şansa frumuseţii.

— O problemă gravă a Bucureştilor este, cred, şi aceea că nu prea mai are bucureşteni. Oamenii nu sunt cu adevărat legaţi de locul în care stau, ceea ce naşte dezinteresul, lipsa civismului.

— Actualii locuitori ai oraşului care să aibă strămoşi bucureşteni în secolul al XIX-lea, sau măcar la începutul celui de-al XX-lea, sunt foarte puţini. Strămoşii mei erau aici în secolul al XVIII-lea.

— Ce localuri elegante ale perioadei interbelice vă amintiţi? Probabil că, în primul rând, răspunde la apel Capşa.

— Cel mai mult am fost la Capşa, Continental şi Athénée Palace. La cafeneaua Capşa am fost când eram adolescent, împreună cu tata. I-am cunoscut acolo pe bătrânul Alexandru Cazaban, pe Al. T. Stamatiad, pe Ion Barbu, care scria la o masă. Mai bine l-am cunoscut pe Ion Barbu mai târziu, după ce am scris ceva despre el. L-am găsit foarte şarmant şi politicos. Mi-a dat atunci o traducere pe care o făcuse la *Richard III* de Shakespeare şi care mie nu prea mi-a plăcut, aşa că i-am restituit-o, după un timp, fără nici un comentariu. Din ziua aia, Barbu mi-a răspuns la salut cu multă răceală şi nu mai stătea la conversaţie. Vanitatea lui literară m-a anulat, fiindcă nu i-am lăudat traducerea. Nu ştiu, poate avea dreptate. Mai era unul, Iancu Vulturescu, cu lavalieră, care îşi făcea veacul la Capşa. Era foarte la modă, în epocă, ratarea. Nu exista chestie mai *chic* decât să fii un mare ratat. Ei, Vulturescu ăsta chiar era un ratat autentic.

— Ce provoacă ratarea?

— Intuiţia incertă, incapacitatea de a face alegerile corecte. Dar sigur că mulţi dintre rataţii ăştia aveau discipoli.

La Capşa nu intra chiar oricine. Ţin minte că în faţa geamului dinspre Calea Victoriei stăteau aşa-numiţii „boemi“, care aşteptau să vină cineva care să îi invite la o cafea, pentru că ei nu aveau cu ce să şi-o plătească şi erau mândri de asta. Unii dintre ei erau poeţi talentaţi; de exemplu, Arthur Enăşescu, dintr-o bună familie din Botoşani, dar boem. Mai era unul, Palanca, nume vestit în poemele altor boemi. Ăştia mă cam dezgustau, cu lăbărţarea lor.

În tinereţea mea, şi chiar mai târziu, când mergeai la Capşa sau la Continental, cam ştiai pe cine întâlneşti. Aveai cel puţin vreo zece inşi de

salutat, poate vreo doi-trei pe la ale căror mese să te duci. După decembrie 1947, aspectul societăţii s-a modificat de la o zi la alta, s-a schimbat macazul într-o manieră demoniacă. Nu mai vedeai aceiaşi oameni, foarte puţini mai purtau pălărie sau mănuşi, pentru că riscau să fie bătuţi pe stradă; venise şapca la putere. Îmi aduc aminte sinistrele luări de cuvânt din primele zile de „putere muncitorească“. Pe urmă, au apărut nişte oameni, nici cu şapcă, nici cu pălărie, nu rău îmbrăcaţi, dar necunoscuţi. Eram, într-o seară, la Capşa, împreună cu nevasta mea de atunci, şi nu mai cunoşteam pe nimeni. Nu pot să spun că erau nişte oameni respingători, dar era clar că nu aveau ce căuta acolo. Marius, şeful de sală, ne-a surprins privirile şi s-a uitat complice la noi, dând din umeri. Eram singurii de acolo care ne mai recunoşteam. Pe urmă, s-a refăcut puţin atmosfera, au început să vină oameni suportabili şi chiar acceptabili, cum era Taşcu Gheorghiu. Cu timpul, a început să nu-mi mai facă plăcere să merg nicăieri. Mutrele nu îmi mai erau necunoscute; mai grav, ajunsesem să le cunosc şi nu-mi spuneau nimic. Erau *oameni noi*. Acum, Capşa e frumos restaurată, dar e mereu goală. Nu mai ai de ce să intri; nu mai găseşti nici o figură cunoscută.

— *Ce alte personaje întâlneaţi la Capşa, pe timpuri?*

— Actorul Ion Iancovescu, pentru mine nenea Iancovescu, fiindcă era bun prieten al părinţilor mei. Ne vedeam mereu la Capşa. Mai era şi Radu Cioculescu.

— *Cum se mânca la Capşa?*

— Excelent. Erau doi *chefs*, unul român şi altul francez, mari maeştri.

— *Aveaţi vreun chelner favorit?*

— La braseria Capşa servea unul, Ambrozie, care fusese fecior la Iaşi, la bunicul meu; ştia să se mişte şi purta bine fracul, ştia să se exprime şi să propună foarte ispititor. Iar ispita se confirma.

Când mergeam şi era acolo, nu comandam nimic; ne aducea el ce ştia că e mai bun.

— *Să mai intrăm şi în alte localuri.*

— Constat că foarte multe localuri ale epocii nu le-am frecventat. Mă duceam des la Melody, care se afla lângă clădirea ARO, şi întâlneam diverşi şmecheri noctambuli, cu care făceam şuete idioate, la 2 noaptea, într-un subsol şi beam whisky fără să-mi placă. Printre cei mai petrecăreţi era un băiat deştept şi simpatic, coleg cu mine la liceu, fiul lui Richard Franasovici. Avea mulţi bani pe mână şi foarte multe lichele pozau în amici ai lui, pentru a petrece nopţile prin localuri, pe banii ministrului. Şi orice beţie se termina, invariabil, cu mergere la dame. E bine să ai şi experienţa nopţilor pierdute prin localuri, dar trebuie să te fereşti ca asta să devină o rutină, un lucru permanent, pentru că e distrugător. Eu, unul, am avut norocul să-mi fie foarte bine acasă. Fără asta, viaţa e mult mai greu de trăit.

Alt local foarte bun şi unde se şi mânca foarte bine erau, la Şosea, Colonadele.

— *Aţi fost un obişnuit al balurilor. Care erau regulile fără de care nu se putea supravieţui în societatea elegantă?*

— În primul rând, trebuia să te îmbraci corect. Să ştii că la frac nu se poartă decât papion alb, iar la smoking, negru. Pentru asta, sigur că trebuia să ai şi un trai larg.

— *Lipsa stabilităţii materiale împiedică reconstituirea unei sociabilităţi aristocratice. Foştii proprietari încearcă să îşi recupereze bunurile furate de comunişti, dar de prea multe ori moştenitorii legitimi sunt deposedaţi încă o dată, de către profitorii care stăpânesc secretele murdare ale birocraţiei şi hăţişului judiciar.*

— E un lucru de care nu vreau să conving pe nimeni, pentru că prefer ca oamenii să nu creadă ca mine, dar nu sunt prea convins de eternitatea şi sacralitatea proprietăţii. Moşia cutare îţi aparţine

de 2000, de 4000 de ani. Ei, dar de şi mai multe milenii a fost a nimănui. Nu se poate stabili o proprietate sacră nici după douăzeci de mii de milioane de ani…

— *Există, totuşi, un instinct al proprietăţii.*

— Care se leagă, la origini, de proprietatea mobiliară. Omul era proprietar pe obiectul cu care vâna. El îl făcuse, era al lui şi se servea de el.

— *Simţul de proprietate se extinde, uneori, şi asupra oamenilor. Şi nu mă refer aici la sclavie.*

— Numai atunci este adevărat sentimentul de proprietate, când se extinde asupra oamenilor. Un om care iubeşte se socoteşte proprietar al persoanei iubite. Dacă nu e aşa, înseamnă că nu iubeşte.

— *Ce se face, însă, „proprietarul“, dacă „proprietatea“ are altă părere?*

— Rabdă! Nu are altă ieşire decât să rabde şi să nu se miorlăie. Aşa e normal, frumos şi elegant. După mine, ineleganţa e un păcat major; iar omul diz-graţios e aflat în afara harului, Dumnezeu nu îi mai zâmbeşte.

— *Există o limită a răbdării?*

— Nu cred. Există, poate, o repetare, pentru că asta e soluţia firească. N-ai ce-i face, nu te poate apăra nici o lege de asta. Acum, din cauza abundenţei de drepturi, s-a ajuns la următoarea obsesie: aceea de a nu discrimina. Există chiar fundaţii împotriva discriminării. Desigur, şi acum drepturi au numai unii. Am văzut la televizor o emisiune despre ce se întâmplă cu fătul în momentul chiuretajului, ce crimă îngrozitoare, ce masacru, ce sălbăticie este uciderea pruncului nenăscut. Se consideră că e natural şi firesc să-i fie acordată femeii această libertate. Dar unde este respectarea drepturilor fătului, în momentul odios în care i se rupe capul, în timp ce el încearcă să se apere aşa cum poate, acolo, înăuntrul mamei lui? Trăim într-o perioadă care acceptă ca raţională şi benefică o crimă abominabilă.

Dar să mă întorc la discriminare. Îmi aduc aminte că, în tinereţea mea, în cărţile de psihologie şi de logică una dintre însuşirile hotărâtoare ale inteligenţei era discriminarea, capacitatea de a disocia, de a nu confunda lucrurile unele cu altele. Epoca cea mai fecundă în materie de critică literară a fost secolul al XIX-lea, secolul pozitivist şi discriminatoriu.

Critica nu e altceva decât discriminare. Dacă nu discrimină, nu mai deosebim nimic. După mine, cel mai subtil critic român şi nu numai, mai subtil decât Thibaudet, este Ibrăileanu, om format la toate plictiselile alea pozitiviste şi evoluţioniste de secol XIX. Dar el ştia perfect să discearnă un lucru de altul. A discerne era un lucru obligatoriu şi o principală virtute a inteligenţei. A nu avea discernământ însemna a fi dobitoc. Or, acum ni se recomandă să nu discrimină, adică să nu avem discernământ. Dobitocia a devenit, pare-se, o supremă virtute. Încă din tinereţe am fost martorul elogierii imbecililor şi pitecantropilor. Era un alt fel de a nu… discrimina. În speţă, hitlerismul, care e o pitecantropofilie: „Energie! Sănătate!“ Care energie, care sănătate? Numai aceea a muşchilor, pe care să ţi-i exersezi ca un dobitoc? Omul nu se poate căli deliberat, ci numai prin acceptarea inteligentă a inconvenientelor existenţei. Călirea cu program e o pă-călire. Am văzut oameni foarte inteligenţi care-l aprobau pe Hitler, pentru că era energic. Şi poate că aveau dreptate, pe detaliu. E adevărat, detaliile nu trebuie niciodată omise, dar adeziuni nu se pot face doar pe baza detaliilor. Pe atunci, democraţii – ca să le zic aşa – erau cei care considerau obligatorie discriminarea, fina disociere între lucruri.

— À-propos de Ibrăileanu discriminatorul; tot el a scris şi un roman de un extraordinar rafinament.

— S-au mirat oamenii cum de înapoiatul ăla de provincial a putut să scrie un roman aşa de fin. Păi

tocmai de-aia, fiindcă era îmbâcsit de teorii împuţite, dar corecte. Fiindcă discrimina! Acum, trebuie să tratăm totul otova. Rahat egal cu miere; şi, până la urmă, rămânem numai cu rahatul. Pe Ibrăileanu, întâmplarea face că l-am cunoscut, când eram mic, pe la 8-9 ani; prima dată când l-am văzut, eram pe stradă cu mama. Şi văd că un domn cu barbă, îmbrăcat într-o manta cu pelerină, îi adresează un salut superb, la care ea i-a răspuns foarte respectuos. M-au frapat gestul atât de reverenţios al lui Ibrăileanu şi respectul pe care i l-a arătat mama. Mi-am dat atunci seama că acest om avea simţul profund al politeţii.

Paradisul şi democraţia

— *Reluând discuţia despre discriminare: nici aceasta nu trebuie să fie otova, pentru că şi aşa riscăm să ajungem la… pitecantropofilie.*

— Sigur, discriminarea presupune fineţe şi precizie. Fără astea, se poate face prosteşte, adică tocmai aşa cum o fac mulţi dintre cei care luptă astăzi contra discriminării. Se doreşte, acum, instaurarea democraţiei în Irak şi în Afghanistan. Mitul democraţiei se leagă de mitul nediscriminării. Eu, unul, sunt convins că, dacă există Împărăţia lui Dumnezeu, nici un pic de democraţie nu e acolo.

— *În Paradis nu se fac alegeri?*

— Nu prea cred. Electoralismul e tot o consecinţă a nediscriminării. Sigur, şi votul e un tip de discriminare, dar unul nu foarte inteligent. E o tâmpenie să-ţi iroseşti viaţa cu patimile electorale. Eu am oroare de electoralism. Îi tot auzi pe câte unii zicând: „Ei, chestia asta nu e bună, din punct de vedere electoral.“ Şi ce dacă? Acum, electoralismul a luat o amploare înspăimântătoare. Fiecare an este, în cel mai bun caz, pre sau postelectoral.

Când eram mic, prin 1932, am fost dus, împreună cu alţi copii de vârsta mea, la moşie, în timpul unor alegeri pentru Senat, ca să vedem cum se votează. Şi am şi votat, voturile noastre fiind validate, chiar dacă nu aveam vârsta necesară.

— *Să înţeleg că aţi fost părtaş la o… fraudă electorală?*

— Cam aşa ceva. Oricum, ăsta n-ar fi chiar aspectul cel mai dezagreabil al democraţiei. Mai grav este că, de multe ori, democraţia are oroare de constatarea unor realităţi şi calităţi umane. Nu este admisă diferenţa de calitate, ceea ce este o dobitocie atât de uriaşă, încât nu cred că are egal. Din exces de democraţie, unii au ajuns să îi deteste până şi pe oamenii frumoşi, ceea ce e chiar culmea.

— *Fatalmente, ajungem la veşnica problemă. Criticăm democraţia, dar avem altceva mai bun cu care să o înlocuim?*

— Nici nu trebuie să te gândeşti la a pune ceva în loc, pentru că e evident că ceva mai bun nu există. Poate doar Dumnezeu să pună altceva în loc, o invenţie mai deşteaptă. Oamenii din ziua de azi, spre deosebire de locuitorii altor epoci, nu mai fac deloc credit lui Dumnezeu. Se consideră cu mult mai deştepţi decât El, iar Dumnezeu, dacă există cumva, e cu siguranţă prost. Or, eu sunt sigur că există, fiindcă nu se poate să existe oameni deştepţi într-o lume pe care nu a creat-o cineva cu o supremă inteligenţă… Nu trebuie să cedăm tentaţiei de a construi sisteme care să asigure o funcţionare matematică vieţii sociale.

— *Am pornit de la saloane şi baluri.*

— Ce sunt saloanele şi viaţa mondenă, strălucirea societăţilor foarte rafinate, în care funcţionează impecabil snobismul, fără de care societăţile alese nici nu ar putea exista, decât forme de discriminare? Viaţa mondenă aduce o punere în ordine a lumii, o anumită coerenţă şi consecvenţă în gesturi şi o estetică a existenţei.

Cutare a asimilat mai bine comportarea distinsă şi boierească, altul e mai deştept, altul e mai fermecător… Discriminări, nu? Sunt acceptabili şi oameni cu grave defecte, dar care au calităţi care le pun în umbră. Pe ce se bazau criteriile elitare ale societăţii aristocrate? Pe nimic altceva decât pe discriminare! Sigur, nu se fac discriminări de tipul: „Personajul ăla mi-e antipatic şi e prost-crescut, deci trebuie ucis!“ Ferească Dumnezeu!

— *De ucis, nu-l ucidem, dar putem măcar să nu-l mai primim la noi, la ceai.*

— Sigur. De-aia e bine să fii tolerant şi uman, dar nu excesiv de agreabil cu persoane de tipul ăsta, pentru că rişti să te năpădească. Dacă pe toţi proştii îi consideri fraţi, te sufocă şi rişti, până la urmă, să te şi molipseşti. Pentru că prostia e, categoric, o maladie foarte molipsitoare.

— *Există vaccinuri împotriva prostiei?*

— Poate că da. Spre exemplu, anumite lecturi. Eu am remarcat asta când eram adolescent, pe la 14-15 ani, şi am citit *Pentru arta literară* a lui Paul Zarifopol şi *Oceanografia* lui Eliade, care mi s-au părut cele mai inteligente lucruri pe care le citisem până atunci, şi aşa le consider şi azi. Nu sunt destul de poliglot, dar din limbile pe care le ştiu bine sau pasabil, astea două cărţi mi se par cele mai tranşante, cele mai tăios inteligente. Sigur că fiecare poate să aibă alte exemple de genul acesta. Toată viaţa l-am citit cu mare atenţie pe La Rochefoucauld, care este un antidot extraordinar contra prostiei, tocmai fiindcă acceptă şi prostia ca pe o realitate. Acesta e primul pas: trebuie să accepţi prostia ca pe o realitate şi să-i faci fenomenologia. Oamenii care se încăpăţânează să nu facă discriminări, în sensul de a nu „înjosi“ un alt om spunând despre el că e prost, nu mai pot face judecăţi, nu mai pot observa diferenţele.

Frumuseţea omului vine numai din privire

— La fel e şi cu frumuseţea?

— Am avut multă vreme sentimentul, când eram mai tânăr, matur sau chiar bătrân, că există femei frumoase. Acuma spun că nu există. Există graţia, delicateţea, feminitatea, însuşirile făcute să ispitească părţile cele mai bune ale bărbaţilor, dar şi pe cele mai grobiene, mai porceşti, cum ar fi vanităţile şi ambiţiile.

— Femeia ca medalie.

— Da. Adică oamenii ăia care nu au criterii vii, ci exterioare, şi care presupun că nimeni nu intuieşte eşecurile lor ca bărbaţi. Care sunt mândri nu că fac dragoste cu o femeie superbă, ci că sunt văzuţi cu ea. Un om care are criterii exterioare dă multe chixuri în materie de sexualitate, pentru că se raportează la ceva nepotrivit.

— Şi în materia asta, nepotrivirea e fatală.

— Fatală! Abia în momentul în care am ajuns la concluzia asta, putem vorbi de saloane.

— Ce vă face, totuşi, să spuneţi că nu există femei frumoase?

— Un eveniment care a făcut dată în viaţa mea, fără să aibă vreo relevanţă pentru alţii. Mergeam cu troleibuzul, care s-a oprit la stop, la Universitate. Am văzut, atunci, traversând strada, o florăreasă care bălăbănea în mână un coş gol. Era grăsană, dar avea o privire extraordinară, de o tandreţe, de o penetraţie şi o inteligenţă minunate. În fond, frumuseţea omului vine numai din privire. Numai acolo se poate vedea ce se întâmplă cu adevărat valoros şi puternic într-un om, bunătatea, inteligenţa, dreptatea lui. Odată ce-ai perceput o atare privire, nu mai poţi să treci peste asta.

— Dar dacă nu vedem, de fapt, decât lucrurile pe care vrem să le vedem, care ne-am dori să existe?

— Se poate şi asta, dacă omul e total incapabil să se dezimplice, dacă are o judecată pragmatică şi interesată, care îi perturbă atenţia. Dacă îţi merge mintea numai la ceva, nu poţi să ai decât un

discernământ limitat şi – mă repet – nediscriminatoriu. Dacă nu percepi decât ce ai poftă, atunci ai o problemă.

Seriozitatea este estetica mediocrităţii

— Acum, să ne vedem de balurile noastre…

— Lumea asta strălucită a saloanelor, a ceaiurilor, a conversaţiilor şi întâlnirilor la restaurantele confortabile, fie ele luxoase sau intime, care reunesc nişte elite, ţine de o percepţie specializată, bazată pe preferinţe. E aici o problemă foarte importantă. Sunt foarte mulţi oameni care se tem de frivolitate ca dracul de tămâie şi sunt „serioşi“. Seriozitatea este estetica mediocrităţii, iar „serioşii“ sunt, după mine, nenorocirea lumii, oamenii care distrug şansele mari ale miracolului, frumuseţii şi genialităţii, pentru că ei se ghidează exclusiv după probabilităţi şi după ceea ce este în mod notoriu şi unanim acceptat drept profitabil. Or, profitabilul nu este, de cele mai multe ori, lucrul unanim acceptat, ci tocmai acela numai de tine însuţi acceptat. Aia-mi place mie la o femeie, la un prieten, la o mâncare, la un salon, şi cu asta, basta! Cutare amănunt pe care, slavă Domnului, nu-l pot proclama ca regulă generală. Este un îndemn care mă irită grozav: „Hai să fim serioşi!“ Serios, vrei să fim serioşi? Cum e aia? Dumneata chiar eşti serios când recomanzi asta? E un lucru de o mare obrăznicie, înseamnă să vrei să reduci totul la o formulă care prezintă încredere. N-am poftă de această încredere!

Evident că în societate erau preferaţi oamenii foarte bine-crescuţi, cultivaţi, care ştiau să stea ca lumea la masă, care ştiau să vorbească o limbă, două, trei într-un mod negrotesc. O gafă de franceză te compromitea pe vecie; astăzi, nimeni nu se compromite dacă vorbeşte englezeşte prost. Limba engleză e limba lui Shakespeare, pe care

astăzi aproape nimeni n-o mai ştie, n-o mai pretinde şi n-o mai aşteaptă. Limba aceea a cărei superbitate era dată tocmai de faptul că era încărcată, până la refuz, de franţuzisme. Multă lume spune că nu agreează limba franceză, pentru că e prea raţionalistă, şi că o preferă pe cea engleză pentru că e mai sentimentală. Nu e adevărat. Sentimentale sunt toate limbile mari, fiindcă cele mai importante lucruri din viaţa omului sunt sentimentele, iubirea. Dar contează şi felul în care le manevrezi, cu ce criterii şi prin ce acţiuni le discriminezi. Ăsta e punctul de pornire corect: dacă nu eşti bine asimilat, nu te mai băga, sau fii mai prudent. Şi, mai ales, nu accepta culturile „tolerante“. Ai ambiţia de a fi acceptat de „intoleranţi“.

Saloanele, în afară de rafinamentul, luxul, eleganţa pe care le presupun, mai presupun şi nişte cazuistici şi discriminări extraordinar de intratabile, mergând la foarte subtile şi fine amănunte ineludabile. Trebuie să fim conştienţi că lucrurile fine nu sunt imperceptibile decât pentru imbecili. Şi tocmai de aceea, cei mai imbecili oameni sunt cei care fug de frivolitate. Frivol nu e ceea ce este neserios şi trebuie dat deoparte, ci ceea ce este obligatoriu unei civilizaţii rafinate. Asta înseamnă rafinat: selectat la nuanţă şi la detaliu. Frivolitatea fasonează societatea şi face posibile acele locuri în care convorbirea este strălucitoare şi unde oamenii sunt eleganţi, graţioşi şi naturali. Subliniez: şi naturali. A fi elegant şi natural, în acelaşi timp, nu e chiar o chestie simplă. Trebuie să ajungi la un mare grad de dezinhibare şi spontaneitate, fără să abandonezi caracterul ceremonios al împrejurării în care te afli. Să nu fii nici ţeapăn, nici ţoapă. Trebuie să fim atenţi la ce este natură şi ce e cultură în comportarea omului în societate. De aceea există, să nu ne fie cu supărare, culturi majore şi dominante; de asta anumite literaturi fac mai mult decât armatele cele mai

imbatabile; din cauza asta sunt trei mari literaturi pe planetă: franceză, anglo-saxonă şi rusă. Marea literatură realistă de secol XIX: cei trei francezi mari, Balzac, cu uriaşa lui forţă de creaţie, Stendhal şi Flaubert, care a scris mai puţine romane, dar extraordinare, plus Maupassant şi Zola; apoi Dickens şi marii ruşi. A, sigur că nu m-aş putea lipsi nici de literatura germană, de farmecul şi puterea lui Goethe de a înţelege marile semnificaţii, freamăte şi simptome decelabile în lume; fiindcă era extraordinar de inteligent.

— *Goethe mai era şi frivol, pe deasupra.*

— Tocmai din cauza asta era frivol. Puţini oameni inteligenţi sunt şi frivoli şi ăia sunt cei mai mari. Dacă Goethe n-ar fi fost şi frivol, n-ar fi rămas decât un oarecare poet german, stimabil şi învăţat la şcoală. Atât. Dar fiind frivol, e uman, creator şi îndrăzneţ. Goethe înţelege viaţa, fericirea şi nefericirea, bazându-se pe realităţi, fără să „coboare“ spre… înălţimile conceptuale seci şi vagi. Mulţi goetheeni n-au priceput că, atunci când Goethe spune ceva foarte „serios“, nu e chiar aşa serios. A avea o fiolă cu neseriozitate din care să picuri când trebuie este cel mai salutar lucru din lume; pentru că seriozitatea infectează şi paralizează tot ce atinge.

— *Circulăm aici pe două planuri ale cuvintelor „serios“ şi „neserios“.*

— Da. Am oroare de oamenii neserioşi, pentru că nu sunt niciodată serioşi în lucrurile neserioase. Lucrurile neserioase trebuie luate foarte în serios. Aici e problema. Sigur că aplecarea spre „seriozitate“ ţine şi de temperament. Dar am cunoscut oameni care îşi cunoşteau temperamentul şi ştiau cât de caraghioase comportări le impune. Ăştia erau oamenii foarte deştepţi.

„Metoda Paleologu“

— Spuneaţi, odată, că frivolitatea e singura care merită să fie practicată cu metodă. Cum ar arăta o „metodă Paleologu“ de frivolizare?

— E nevoie de o metodă foarte riguroasă şi cred că unica metodă eficientă de frivolizare ne-o oferă lumea mondenă de tip proustian sau *à la* La Rochefoucauld sau *à la* Saint-Simon, unde omul acceptă o prostie argumentată, favorabilă unor preferinţe snoabe sau viscerale şi unde apare dobitocul care nu percepe nuanţa: „Nu domnule, asta nu-i adevărat!“ Îi spun eu: o fi fals şi ştiu că e aşa, dar văd şi că e bun. Or, dacă e bun nu e chiar fals… Eu cred că şi Dumnezeu este frivol. Altfel, de ce ar mai fi creat lumea? Mi-e teamă că acum m-am cam pus rău cu teologii.

În literatură se rezolvă lucrurile. Nu poţi să ai o opinie hotărâtă şi profundă, perfect dirimantă, hotărâtoare şi instauratoare, decât prin frivolitate. Adică, să nu ne gândim la nimic serios. Să ne gândim la ceea ce ne place. Şi dacă ne place cu adevărat, dacă avem motive profunde să ne placă, trebuie să ştim să afirmăm lucrul ăsta. De pildă, mie-mi place la nebunie literatura rusă, şi societatea pe care această literatură o implică şi o revelă. Două probe sunt hotărâtoare în literatură: puterea de a face plauzibil femininul şi balurile. Marii scriitori ruşi trec bine ambele probe. A crea o Anna Karenina sau o Nataşa, adică femei de care te-ai putea îndrăgosti şi de care chiar te îndrăgosteşti, e un lucru colosal. Eu, unul, m-am amorezat definitiv de Anna Karenina, de la bun început. Nu există altă femeie în literatura lumii pe care să poţi s-o iubeşti mai mult, cu toate că-ţi dai seama că face o nebunie şi că are o moarte trivială, ignobilă pentru o doamnă. Tolstoi crea nişte fete şi femei minunate, pentru că era genial, şi datorită lor i se pot trece cu vederea pisălogelile teoretice plicticoase. Mai mare scriitor decât Tolstoi, eu nu cred să existe.

Mulţi îi confundă încă pe ruşi fie cu sovietismul, fie cu un anumit populism prostesc, cu dementa ideologică exprimată în limbajul marxist, cel mai tâmpit şi nefuncţional care a existat vreodată. Dar cum pot eu să fiu aşa de sălbatic şi de insensibil, încât să resping o cultură care a dat un roman cum este *Război şi pace*, care începe cu un dialog într-o franceză perfectă, pe probleme de mare frivolitate (franceza nefiind nicidecum un exotism; rusismul ajunge să pară exotic, de franţuzită ce era elita rusă). O societate în care se pune problema reuşitei unui bal cu atâta seriozitate, cu atâta metodă, este cu adevărat o mare lume, o mare civilizaţie. Eu am avut norocul să cunosc, în România, în perioada interbelică, şi la Paris, mai târziu, membri şi descendenţi ai acestei lumi incomparabile: de exemplu, doamna Krupenski, născută principesă Mescerski, foarte deşteaptă şi fermecătoare. Am fost şi în Rusia, mi-a plăcut enorm şi trebuie să spun că nu am prea întâlnit *rusnacul*, ci am văzut femei graţioase, chiar dacă erau îmbrăcate sărăcăcios sau chiar umilitor, şi bărbaţi frumoşi, cu profiluri virile şi dominatoare, cu voci grave, superbe şi, în acelaşi timp, zâmbitori şi sceptici. Şi răbdători. Pentru că fiinţele puternice şi irezistibile sunt întotdeauna tolerante, răbdătoare şi înţelegătoare. Privesc defectele celorlalţi cu înţelegere, fără să se scârbească. E drept, sunt defecte respingătoare: a nu te spăla, a puţi, a fi obraznic sau mojic. Dar nu trebuie niciodată să respingi categoria, pentru că în felul ăsta anulezi tocmai diferenţele de care un om inteligent are absolută nevoie. Fără Tolstoi, Dostoievski, Gogol, Turgheniev, Puşkin şi Cehov nu poţi fi european. Europa fără Rusia e o Europă ratată. Formula lui de Gaulle este corectă: Europa se întinde între Atlantic şi Urali. Ceea ce ne transformă pe noi, prin plasare, în… occidentali.

Societatea aleasă trebuie să fie şi avută

— Acceptând că mai există încă oameni de soiul celor din saloanele strălucite de altădată, ei nu mai pot practica frivolitatea cu metodă, din simplul motiv că nu mai există mediul în care ar putea-o face şi că, în general, nici nu mai au mijloacele materiale indispensabile unei minime participări mondene.

— Sigur că fără o oarecare largheţe materială nu se poate. În tinereţea mea, exista categoria marelui proprietar, chiar dacă cu moşii din ce în ce mai mici; totuşi, resturile acelea erau suficiente pentru a asigura o viaţă confortabilă unor oameni care ştiau ce e aia. Pentru că nu e suficient să ai bani, ca să trăieşti confortabil. Nicidecum.

S-ar putea să existe ceva, un soi de mobil nu foarte clar formulat, de a înlocui temeiul unei societăţi cu un altul. Este posibil şi chiar probabil ca un astfel de mobil să existe şi acum, dar poate nu am eu luciditatea să-l discern. Ceea ce constat acum e că agregarea unei „lumi bune“ este imposibilă, fiindcă nu mai există baza socială. Neagu Djuvara scrie, în *Amintiri din pribegie*, o carte excelentă, despre şocul pe care l-a avut, la întoarcerea după zeci de ani în ţară, intrând într-un local aparent select, cu preţuri foarte mari, cu serviciu foarte bun, dar populat cu nişte consumatori… Totuşi, cred că dacă nu aceşti proaspăt îmbogăţiţi, atunci cel puţin urmaşii lor vor fi convertibili la civilizaţie. Se întâmplă, de multe ori, ca urmaşii celor care iau puterea prin diferite procedee, mai mult sau mai puţin onorabile, să se şlefuiască şi să înceapă să reconstituie o societate. Totuşi, un anumit tip de *high-life* nu se mai poate reface, chiar cu purtătorii unor nume convenabile. Şi avem aici exemplul Jockey-Clubului de care am vorbit, care s-a reconstituit la iniţiativa regretatului Manole Filitti, dar care nu mai are, la ora actuală, nici un fel de influenţă, chiar dacă membrii lui sunt oameni

foarte bine, plini de farmec şi pe care e o plăcere să-i vezi. Dar cum se poate concepe un astfel de club, în absenţa clasei sociale care să-i corespundă şi a unui hipodrom? Dacă-ţi lipsesc elementele fundamentale prin care să te poţi fasona, e imposibil să supravieţuieşti ca model. Tu poţi să ai fason, dar nu te mai poţi fasona şi nu mai poţi fasona generaţia următoare. Nu poate exista o societate aleasă, formată din oameni total săraci, chiar dacă distinşi, luaţi fiecare. Societatea aleasă trebuie să fie şi avută. Acum, lumea aleasă nu mai e avută, iar lumea avută nu promite să devină distinsă. Revoluţia bolşevică a adus răsturnări radicale de valori şi de criterii. Folosesc cuvântul *revoluţie*, căruia nu îi acord nici o conotaţie pozitivă; este un cuvânt insuportabil şi odios, care totdeauna a însemnat injustiţie, porcărie, tâmpenie şi obrăznicie. Dar lucrurile trec. Revoluţionarul moare cu sine însuşi.

Este absolut necesar să existe o categorie dominantă. Dar dominantă prin calităţi. Nu poţi să fii dominant prin cretinii, beţivii, toxicomanii, leneşii sau inculţii tăi, ci numai prin oamenii inteligenţi, talentaţi, culţi.

— Nu se impune însă uneori şi dominaţia celor dintâi?

— Fără îndoială că se întâmplă şi asta, dar virusul puternic este cel al calităţilor stimulatoare şi critice, capabile, adică, de criterii şi de discriminare.

— Când aţi intrat dumneavoastră în lumea frivolităţii?

— De când m-am născut! Zic asta pentru că nu ştiu cât de uşoară era într-adevăr viaţa, dar mie aşa mi se părea. Tata nu a moştenit o avere care să-i permită întreţinerea unui anumit standard de viaţă. Dar a fost un mare avocat şi câştiga foarte bine. Îi plăcea mult meseria lui. O făcea cu foarte multă ştiinţă şi avea rezultate strălucite. După limbajul comun, pe care eu îl resping, asta presupunea, din

partea lui, multă muncă. Nu era muncă! A lucrat enorm, i-au plăcut ştiinţa şi cartea, se pasiona de cauzele mai interesante şi asta îi oferea lui, ca şi multor confraţi de-ai lui, acea extraordinară fineţe şi precizie a judecăţii, de unde şi cultura aferentă. Sigur că şi în cele mai subtile şi profunde activităţi apar incomodităţi şi inconveniente, dar nici o clipă nu îi lipsea plăcerea din ceea ce făcea. În clipa în care apare lipsa de plăcere, ceva e putred.

Un vis albastru şi blond

— Încă înainte de a participa efectiv la baluri, aţi crescut înconjurat de atmosfera saloanelor.

— Când eram foarte mic, am fost la câteva baluri. Unul dintre ele a fost, când aveam 6 sau 7 ani, la Jockey- Clubul din Iaşi. Veneam de la o nuntă, aceea la care m-am bătut cu vărul meu, Vlad Skeletti. Mergeam într-un cupeu cu felinarele aprinse şi, în drum spre casă, ne-am oprit la club. Mama în rochie de seară, tata în frac. Ţin minte că m-au frapat frumuseţea scării monumentale de lemn, a interiorului, cu oglinzile acelea mari şi valeţii cu ciorapi de mătase şi *escarpins* cu buclă, care ţineau tăvile cu şampanie. Cât de distinşi erau valeţii! De fapt, pentru valet distincţia e o însuşire cel puţin la fel de importantă ca pentru stăpân. Acolo l-am văzut pentru prima dată în frac pe un domn care venea des la noi acasă, Georges Racoviţă, mare beţivan de altfel. Mi-a plăcut foarte mult eleganţa lui. Şi el m-a apucat de mână şi m-a ridicat. Eu am avut o durere îngrozitoare, am ţipat şi toate cucoanele au sărit asupra lui, admonestându-l pentru… barbaria pe care o comisese. Mi-a plăcut râsul jenat cu care a parat criticile.

Alt bal a fost la ţară. Noi, copiii, fuseserăm culcaţi deja. Şi îmi amintesc de o prezenţă extraordinară. O doamnă tânără, blondă, într-o rochie albastră, mirosind extraordinar, a venit la

patul meu, a îngenuncheat acolo şi m-a mângâiat de noapte bună. M-a sărutat, învăluindu-mă în parfumul ei superb, în tandreţea ei şi a plecat. Nici până astăzi nu am reuşit să aflu cine era, dar am rămas pe viaţă marcat de acest moment. De ceea ce pot însemna graţia şi farmecul, prezenţa încântătoare a unei femei care se uită la tine cu tandreţe şi care te dezmiardă…

— *Vorbeaţi de parfumul superb care v-a învăluit. Iată un aspect al civilizaţiei. Ce important e ca lumea să miroasă frumos!*

— Acum se cumpără produse în serie. Pe vremuri, se comandau anumite lucruri verificate, inconfundabile, dar compatibile între ele. Pentru bărbaţi, era preferată lavanda sau aroma de patchouli. Oricum, se putea şti a ce miroase, puteai conta pe mirosuri. În anii ’30, luam lavandă Yardley impecabilă, de la Beckmann, unde găseai cele mai bune lucruri de toaletă şi marochinărie. După război, parcă şi mărfurile prestigioase au reapărut diluate, aşa că e greu să mai ştii în ce proporţie trebuie folosite. Ori e prea tare, ori nu se simte.

— *De la ce alte magazine vă făceaţi cumpărăturile, în epoca interbelică?*

— Erau multe locuri unde se găseau lucruri bune. De pildă, băcănia „Dragomir Niculescu“, la Bucureşti, de unde luam stridii, şi cea a fraţilor Smirnoff, de la Iaşi; sau cea a lui Erbakoff. Erau şi croitori foarte buni, cu şcoală la Viena sau Paris. Bijuterii, covoare, mobile, bibelouri se cumpărau de la Jaburoff.

— *Aţi purtat bijuterii?*

— În epoca tinereţii mele, un ac de cravată, de exemplu, mai ales dacă era somptuos, mai degrabă te ridiculiza. Pe urmă, prea multe inele la un bărbat nu fac impresie bună. Eu am avut două inele: unul de aur, o *chevalière* cu lucrătură veneţiană de secol XVIII şi cu stemă, moştenit de la străbunicul meu şi primit de mine când am împlinit 18 ani; mi-a

fost furat, de către un locotenent-major de securitate, când am fost arestat. Celălalt inel e foarte frumos, cu un superb rubin oval.

— *Alte baluri de care vă amintiţi?*

— Un moment important a fost când am pus prima dată smokingul, pe când eram încă elev de liceu: la o masă foarte agreabilă, unde a venit şi un prinţ francez, simpatic şi bun şuetar.

Fracul a trebuit să-l port, pentru prima oară, la nunta surorii unui prieten de-al meu, Manica Bolomey, când am fost cavaler de onoare. M-a dus tata la un foarte bun croitor, Gică Cristescu, şi mi-a făcut un frac foarte frumos. Papionul învăţasem deja să mi-l fac. Am luat-o de acasă pe domnişoara de onoare cu care am mers, i-am dat flori şi am mers la biserica Sfântul Spiridon şi, pe urmă, la bunica miresei, care avea o casă superbă, pe Rahovei, cu multe saloane rococo. Am petrecut foarte bine, până dimineaţa, mai ales că noi, cavalerii de onoare, am fost foarte lăudaţi pentru buna comportare pe care am avut-o.

După asta, a început viaţa mondenă. E greu să mai deosebesc un bal de altul. Oricum, nu trecea săptămână fără să port, măcar o dată, fracul şi frumosul ceas de buzunar, din aur, cu patru capace. Îmi amintesc de un bal la care am fost cu prima mea soţie, Irina Don. Eram tineri, foarte frumoşi amândoi şi făceam impresie când apăream împreună. A fost o serată la Simina Mezincescu, într-o casă frumoasă şi mare în zona Dealului Mitropoliei. Alte serate la care petreceam foarte bine se ţineau la o prietenă a mea, Lulu Miclescu, într-o casă mare, cu două nivele. Două baluri anuale erau foarte importante: balul Jockey-Clubului şi balul Automobil-Clubului, la care eu nu am fost niciodată, fiindcă n-am avut chef.

Am pomenit de primul meu mariaj, făcut la tinereţe (poate prea la tinereţe: eu aveam 23 de ani şi ea 20). N-a ţinut şi, până la urmă, am divorţat, chiar dacă eu dezaprob cu încrâncenare divorţul.

Oamenii ar face mai bine să analizeze mai mult, înainte de a lua decizia căsătoriei, şi să se bazeze pe motive reale, nu pe conjuncturi. Trebuie să te potriveşti sufleteşte şi trupeşte cu celălalt. Cu prima mea soţie mă potriveam, eram frumoşi amândoi şi noi credeam că ne iubeam foarte mult. De fapt, acum ştiu asta, omul foarte tânăr nu poate iubi cu adevărat. Este victima unor mari asalturi ale ambiţiilor amoroase, dar nu este destul de chibzuit şi lucid. În general, mai ales bărbaţii sunt foarte superficiali şi îşi închipuie că ceea ce este acum va fi şi peste, să zicem, şase ani. Nu e deloc aşa.

— *Dar poate avea legătură dragostea adevărată cu această chibzuială de care vorbiţi?*

— Da. Marea dragoste duce, ea însăşi, la chibzuială.

— *Ce s-a întâmplat cu prima dumneavoastră soţie?*

— S-a recăsătorit cu un evreu foarte simpatic şi deştept, Naumescu, campion de ping-pong. Au avut un menaj foarte bun şi au un băiat.

Prânzuri, sieste, ceaiuri şi stoluri de râsete

— *Cum era o masă bună?*

— În primul rând, multe dintre casele care primeau aveau personal alcătuit din domni pricepuţi şi ceremonioşi. Admiram ce bine ştiau să ţină tăvile, ca să poţi să te serveşti. Veneau întâi aperitivele, simple, dar bune: tartine cu icre negre şi şampanie. Pe urmă, am apucat să văd băuturile tari servite ca aperitive, ceea ce mi se pare greşit, fiindcă îţi anesteziezi papilele gustative şi nu mai poţi savura felurile de mâncare. La început, eşti mai timid, îţi iei mâncăruri uşor de pus în farfurie şi de mâncat. Pe urmă, constaţi că nu ţi-a ajuns şi începi să te dai pe brazdă, să-ţi dai seama că e păcat să nu iei ce e mai bun şi că merită să te osteneşti, ca să mănânci agreabil şi îndestulător.

Plăcerea mare a dineurilor ca lumea era că toţi cei prezenţi mâncau cu poftă şi le ajungea. Fripturi de mistreţ şi mai ştiu eu ce.

— *La ceaiuri cum era?*

— Erau, de obicei, câteva mese pe care se aflau servicii chinezeşti de ceai, de care aveam oroare, şi, la ora 5.00 sau 6.00 după-amiaza, se aduna lumea şi bea ceai, după siestă, în general un *mélange* care se instaurase, acea Earl Grey mixture, de la mărcile Jackson, Lipton sau Harrod's, împreună cu dulceţuri, fursecuri şi prăjituri de casă sau comandate de la Capşa. Pe vremea aceea, se mai şi dejuna şi lumea îşi făcea siesta. Acum, cunosc oameni care sar invariabil peste masa de prânz şi peste siestă, ceea ce mi se pare o barbarie; ar trebui să existe ore la care să nu existi decât pentru intimi. Sunt anumite ore între care un om onest nu trebuie să fie accesibil.

La ceaiuri nu putea fi multă lume, pentru că se căuta realizarea unei conversaţii agreabile şi unitare, spre deosebire de mesele mari, unde se vorbea în grupuri. Existau oameni care erau căutaţi special, pentru că erau amuzanţi şi întreţineau atmosfera. Auzeai stoluri de râsete după o aceeaşi voce a unui om de spirit. În genul ăsta au fost tatăl meu şi doi prieteni de-ai lui, Lulu Sfetea, avocat care se ocupa de afaceri, şi doctorul obstetrician Olaru. Alţi oameni de spirit foarte amuzanţi erau Păstorel Teodoreanu, Mihail Jora, Emanoil Ciomac, Puiu Suchianu, Mişu Ralea, unul dintre cei mai agreabili oameni pe care i-am întâlnit. Totuşi, parcă la mesele mari erau invitaţi membrii mai prestigioşi ai protipendadei, care, fatalmente, erau şi mai în vârstă, şi mai puţin strălucitţi şi spumoşi. La ceaiuri era conversaţia mai vioaie. Odată cu dispariţia ceaiurilor, a dispărut şi arta conversaţiei. Toţi stau, acum, la mese ca nişte mofluzi.

— *Cu dansul cum vă înţelegeaţi?*

— Eu aveam senzaţia că dansam destul de corect, ritmic, şi îmi plăcea, fiindcă îţi îngăduia să ai aerul că eşti galant, chiar dacă n-aveai *aucune visée sur la personne*. Dar eram un dansator mediocru. Erau alţii formidabili: de exemplu, Răzvan Ionescu, unul dintre băieţii lui Nae Ionescu, care dansa vals extraordinar de graţios, sau un prieten al meu, coleg de liceu, Dinu Manoil.

Galeria cu portrete de epocă

— V-aş ruga să încercaţi să mai desprindeţi, din noianul de personaje care compuneau lumea bună a tinereţii dumneavoastră, alte câteva figuri.

— Mi-a rămas în amintire o familie strălucită, cea a Ghiculeştilor. Era acel celebru Matila C. Ghyka, un om extraordinar. Tatăl lui era ofiţerul Matila Costiescu. Mama lui era Maria Ghyka, una dintre cele două fiice ale beizadelei Costache Ghyka, cu Ecaterina (Catiţa) Balş, al cărei neam e mai vechi decât cel al Ghiculeştilor. Catiţa a divorţat, la un moment dat, de beizadea şi s-a recăsătorit cu un domn Leon Gheoca, om distins, din buna societate din Iaşi, Botoşani şi Bucureşti. I se spunea prinţul Leon Ghika-Dumbrăveni, deşi nu avea documente care să probeze pretenţiile sale princiare. Verişoara mea, descendentă a Anei Ghyka, sora Mariei şi măritată Caligari, a avut în casă testamentul Catiţei Balş. Aşadar, Maria şi Ana erau nepoatele ultimului domnitor al Moldovei. Din a doua căsătorie, Catiţa a mai avut trei copii: Leon, Theodor şi Natalia. Toţi cinci se chemau, laolaltă, prinţi şi principese Ghyka; doar că fiicele lui Costache Ghyka erau chiar prinţese autentice, pe când ceilalţi proveneau dintr-o ramură mai greu atestabilă a familiei. Leon Ghika-Dumbrăveni, fiul Catiţei, era cam ţăcănit, dar arătos, cu nişte mustăţi impunătoare, foarte inteligent şi un adevărat *grand seigneur*. Era foarte generos, făcea cadouri somptuoase, avea un fel de a se comporta cu mare

anvergură şi prestanţă. La ţară, la moşia Dumbrăveni, unde el îşi construise un alt conac, peste şosea, vis-a-vis de vechiul conac Balş, se ducea cu maşina lui marca Voisin, cu motor de avion, în care se punea ulei de ricin, motorul producând un fum gros, cu miros foarte greţos. Avea un şofer polonez, Kazimir, cu mare prestanţă, adevărat şofer pentru prinţi. Când venea maşina asta, se auzea de departe. Şi atunci, prinţesele, surorile lui, Ana, Maria şi Natalia, se aliniau pe terasă; el cobora din maşină, într-un macfarlan gri în carouri, cu pelerină, cu o geantă agăţată de gât şi cu monoclu atârnat de şnur, şi le pupa pe rând, dintr-o singură mişcare: „*Dieu vous garde, Dieu vous garde, Dieu vous garde!*“ Ele primeau respectuoase această binecuvântare a fratelui şi îl recunoşteau ca pe un adevărat şef al familiei, ceea ce el nu era propriu-zis, dar se impunea prin bogăţie, prin traiul foarte luxos şi boieresc şi prin purtarea lui de mare senior; era fălos şi spectaculos. Chiar şi regele Carol I îi spunea întotdeauna „prinţule“; ştia povestea familiei, ştia că problema prinţiei lui era netranşabilă, dar îl respecta şi se adresa, pe corespondenţă, Alteţei Sale Serenissime Principele Leon Ghika-Dumbrăveni. A murit prin anii ’30.

Ana Ghyka a avut doi băieţi şi două fete, pe care i-am cunoscut, unul dintre ei fiind unchiul meu, Sandel Caligari, tatăl verişoarei mele, Ionica. O soră a lui se chema Madelon sau Madeleine şi a fost măritată, prima oară, cu un unchi al meu, văr cu mama, Hippolyte Mârzescu, frate cu ministrul liberal George Mârzescu, şi a doua oară cu un alt personaj notabil, Iancu Păucescu, adept al politicii lui Goga şi a lui A. C. Cuza. Dar aşa, politică boierească, de salon.

Aşadar, Maria Ghyka, măritată cu acel domn Costiescu, l-a avut pe Matila Costiescu Ghyka. Lui nu i-a plăcut să-l cheme Costiescu, şi a semnat Matila C. Ghyka. Interesant este că Matila a fost

adoptat de un unchi al lui, prinţul Grigore Ghyka, păstrătorul sabiei lui Vodă Grigore Ghyka.

Altă familie cu pondere era cea a Sturdzeştilor (se scrie corect numai cu *dz*). Costăchel Sturdza, bun prieten cu tata, avea mai mulţi fraţi. Unul dintre ei, Emil, era pasionat de elicopter şi tata îi dădea bani pentru experimentele lui aviatice, pentru că era amorezat de nevastă-sa, Magda, născută Diamandi, o splendoare de femeie, cu ochi violeţi; cred că ăsta a fost unul dintre motivele despărţirii părinţilor mei. Mama rămăsese cu un fel de ranchiună pentru Magda Sturdza; când aveam eu vreo 15-16 ani, eram cu mama pe Calea Victoriei şi, în dreptul lui Dragomir, ne-am întâlnit cu o doamnă de a cărei frumuseţe am fost fascinat, nimeni alta decât Magda. Au stat de vorbă şi după ce ne-am despărţit, mama mi-a spus: „Asta e Magda Sturdza, care i-o plăcut aşa de mult lui *papa*; dar, într-adevăr, îi frumuşâcă şî dişteaptă.“ Am o scrisoare foarte frumoasă din 1934, a lui tata, către Magda, scrisă în franţuzeşte. Îi spunea tata acolo că aranjase cu un avocat divorţul ei de Emil Sturdza. Rezultă, din această scrisoare, că între ei a fost toată viaţa o mare iubire.

Tot din seria asta de fraţi Sturdzeşti făcea parte şi Mihai, care era diplomat şi era însurat cu o Mavrocordat. A fost foarte fanatic legionar şi ministru de Externe în timpul guvernării legionare, dar un om foarte spiritual. Despre Zoe sau Zozo Mavrocordat, nevastă-sa, scrie Martha Bibescu că era o nebună şi o criminală, care plănuia, la o ceaşcă de ceai, asasinatele care urmau să se producă, ceea ce evident că nu se întâmpla.

— *Martha Bibescu a avut probleme serioase cu legionarii.*

— Da. Ea a fost prietenă (şi, uneori, nu numai prietenă) cu multe personalităţi ale timpului, printre care şi regele Alfons XIII al Spaniei, prinţul de Beauvau şi alţii. Era prietenă cu Churchill şi cu lordul Londonderry.

— *Aţi cunoscut-o?*

— Târziu, când nu mai era de mult frumoasă. În tinereţe, fusese de o mare frumuseţe. Rivaliza cu regina Maria şi se spunea că ar fi avut o simpatie sau chiar un sentiment mai durabil faţă de regele Ferdinand şi portretul pe care ea i-l face regelui este extraordinar. Se mai spunea, într-un mod exagerat, şi că Ferdinand nu ar fi fost tatăl tuturor copiilor reginei Maria. Sigur ca fiu al lui era considerat doar Carol II. Despre Nicolae se credea că ar fi fost fiul marelui duce Boris. Iar despre Ileana, care a fost foarte frumoasă şi pe care eu am văzut-o la Bucureşti, la o serată a Valentinei Creţoiu şi a lui Şerban Tassian, prin anii ’40, se spunea că era fiica prinţului Barbu Ştirbei. Ferdinand era un personaj extraordinar, care citea curent în greceşte şi latineşte, ştia şi ebraica, era un savant botanist. Un om de o mare fineţe şi inteligenţă. Nu i-a plăcut deloc meseria de rege, dar a făcut-o bine. Regina Maria a fost o femeie de o frumuseţe extraordinară şi de o remarcabilă inteligenţă. Vorbea impecabil franceza, fără accentul caraghios pe care îl au, de obicei, englezii.

Foarte interesante sunt relatările Marthei Bibescu despre discuţiile pe care le avea cu prietena ei, ţăranca Anica. Ţăranca era o femeie foarte frumoasă, iar bărbatul ei era bănuitor şi brutal; o bătea şi ei i se părea firesc, fiindcă era muierea lui. Martha, la rândul ei, îi povestea că păţea şi ea la fel cu Valentin al ei, lucru pe care nu-l putea spune la altă lume, fiindcă n-ar fi fost crezută. Îşi povesteau una alteia despre bătăile pe care le mâncau de la bărbaţii lor, părându-le că e firesc. Mai povesteşte Martha, în alt loc, despre *le malheur d’être princesse.* Fiind la ţară, se ducea pe malul râului, se uita la femeile care spălau rufe bălăcindu-se cu picioarele în apă şi tare şi-ar fi dorit să fie şi ea ca ele. Dar nu se putea, fiindcă era prinţesă şi trebuia să respecte un cod abstract şi

imaginar, care îi era impus. Acesta era cazul multor cucoane din societate, chiar dacă nu erau, ca Martha, foarte mari scriitoare.

— *Să continuăm încercarea de repertoriu al înaltei societăţi.*

— Fiindcă am vorbit despre aristocraţi, nu se poate să nu-l evoc şi pe Mateiu Caragiale, care toată viaţa asta şi-a dorit să fie. L-am cunoscut la un *réveillon*, unde erau mulţi diplomaţi. Mateiu era singurul care nu era în ţinuta cuvenită, în frac, ci în haine de zi bleu-gri, pentru că venise acolo în mod cu totul inopinat. Mie mi-a zis aşa: „Îi vezi pe ăştia? Cică sunt miniştri, parcă n-ar fi tot tejghetari.“ Mateiu avea multe patimi puerile: una dintre ele era cea a decoraţiilor, pe care o avea şi Carol II, care nu avea însă gust în materie şi crea decoraţii foarte urâte.

Îmi amintesc şi de Radu Budişteanu, un jurist remarcabil, distins şi spiritual. L-am văzut însă, la plajă, într-o postură ridiculă: dădea unor cucoane citate din Platon, pe greceşte. Erau corecte, dar nu şi nimerite. Un prieten al meu şi rudă cu el mi-a spus, mai târziu, când eram secretar literar la Teatrul Nottara, că Radu Budişteanu scrisese două comedii politice foarte reuşite şi că ar vrea să ne întâlnim într-o seară, ca să ni le citească. Am ieşit la o terasă, am mâncat salată de vinete, băutura a fost bună, pusă la rece cum trebuie, foarte plăcut. Dar piesele au fost incredibil de proaste. Cum se poate ca un om inteligent, aşa cum era acest Budişteanu, să nu-şi dea seama că „opera“ lui e o tâmpenie? Nici acum nu realizez cum de e posibil aşa ceva: un om inteligent care să scrie foarte prost.

— *Dar invers se poate? Un prost care să scrie bine?*

— Nu prea cred. Totuşi, nu exclud virtualităţile de genialitate ale imbecililor. Poate că, la un moment dat, orice om, indiferent de gradul lui de

inteligenţă, poate să apară ca o fiinţă a lui Dumnezeu.

Un alt specimen interesant era Gheorghe Jurgea-Negrileşti, pe care l-am întâlnit mai mult la Iaşi. Povestea lucruri foarte amuzante, inventate sau nu, cu un uşor cinism şi avea un aer că relata cu o oarecare candoare, nesesizând poanta cam trasă de păr; tonul lui era, în general, puţin mirat. Iar franceza lui era superbă. Ce mai, era un om talentat. Şi tot la Iaşi am întâlnit şi membri ai familiei Roznovanu, care erau foarte filoruşi.

Am fost foarte legat şi de mulţi membri ai familiei Miclescu, un neam de bărbaţi inteligenţi, frumoşi, distinşi, cu alură aristocratică şi amuzanţi; iar femeile erau frumoase, atrăgătoare şi foarte feminine.

L-am întâlnit de câteva ori şi pe prinţul Bâzu Cantacuzino, un bărbat foarte frumos, cu o stea a lui, distins şi foarte sigur pe el, care mie mi-era puţin antipatic. Era prea sigur pe el. Îmi amintesc o scenă de prin 1946-47. Eram la Şosea, la o grădină de vară, Chateaubriand, cu nevasta mea de atunci şi nişte prieteni. La o altă masă, foarte aproape de platoul de dans, stătea un prieten, Nică Suţu, băiat simpatic şi deştept, dar nu o frumuseţe, şi care era cu o tipă reuşită; el era foarte mândru că l-am văzut cu ea. Şi apare Bâzu. Se opreşte puţin în uşa localului; Suţu îl strigă şi Bâzu se duce la masa lui. După un timp, o invită pe prietena lui Nică la dans, stă cu ea o vreme şi pe urmă pleacă cu ea, fără măcar să mai treacă pe la masa lui Suţu. Nu mi-a plăcut gestul ăsta.

— *Multe dintre numele pe care le-aţi pomenit sunt dispărute. Comunismul a reuşit să spulbere onomastica românească.*

— Multe dintre numele boiereşti s-au stins cu desăvârşire. Dar observ că până şi omniprezenţii -*escu* au fost împuţinaţi de comunism. Ionescu şi Popescu sunt nume onorabile, burgheze. Acum trăim, însă, într-o lume a ridicului onomastic.

Suntem înconjuraţi de-alde Moacă, Tărâţă, Cosporoiu. Dar să nu absolutizăm chestia cu numele. Există şi familii vechi şi oameni foarte bine, cu nume mai puţin distinse şi care râd ei înşişi de aceste nepotriviri. Dacă ne gândim numai la vechea familie Bou.

Dreapta adevărată nu cade niciodată în extremă

— Ce impresie v-a făcut regele Carol II?

— Carol II a instalat un regim autoritar, nu dictatorial. Lumea confundă lucrurile. Acela a fost un regim autoritar necesar, fiindcă nu se mai putea altfel, şi s-a bazat pe un primat al elitelor pe care le selecţiona regele, pricepându-se foarte bine la cernerea valorilor individuale. Nu puteai, când presiunea hitleristă era cum era asupra noastră, să continui ca francezii, care au mâncat bătaie în ’40, în mod lamentabil, din cauză că au fost la putere cei din Frontul Popular, care nu votau proiecte militare, fiindcă erau pacifişti.

— Mama dumneavoastră a făcut parte chiar din „birjărie“, grupul de prieteni ai lui Carol II, pe care, de altfel, l-aţi cunoscut personal.

— Mama a petrecut mult în grupul lui de prieteni, la Peleş. Din „birjărie“ mai făceau parte Grigore Gafencu, Alexandru Băicoianu, jurist, Lulu Lambrino şi cei doi fraţi Rosetti-Bălănescu, oameni deştepţi şi agreabili, dintre care Ionică a ajuns profesor de drept civil. Lulu Lambrino şi-a văzut perspectivele politice spulberate de căsătoria lui Carol cu Zizi, sora lui, care, de altfel, nici nu era foarte reuşită. Eram cu mama pe Calea Victoriei, prin ’30 şi ceva, şi ne-am întâlnit, am stat de vorbă, ea avea un băiat cam de vârsta mea, Carol-Mircea, inteligent, dar care nu-şi putea găsi rostul nicăieri. Lulu a rămas director-general la Ford România, cu un salariu mare, dar atât. Mai erau Grigore Romalo, Puiu Filitti, care a fost

aghiotant al regelui Carol, Ion Pillat şi alţii. Păstrez, de la mama, un port-ţigaret din argint, cu semnăturile fiecăruia; fiecare membru avea câte unul.

Eu l-am văzut pe Carol II de mai multe ori, însă doar o dată mai de aproape. Sigur că avea defecte mari, dar nu era chiar aşa cum l-au diabolizat unii gogomani. Circulă mult şi o altă prostie, aceea că ar fi fost priapic. Priapismul e o boală rară, penibilă şi nu e nici o bucurie să suferi de ea; dar Carol II i-a fost fidel, aproape întreaga viaţă, unei aceleiaşi femei, Elena Lupescu. Era un om foarte inteligent, unul dintre cei mai deştepţi români ai epocii, moştenise inteligenţa regelui Ferdinand, şi avea o mare intuiţie şi atenţie faţă de inteligenţă, dovadă că a atras membri ai Partidului Naţional Ţărănesc, care a avut între 1927 şi 1933 o elită intelectuală remarcabilă, adică Grigore Gafencu, Petre Andrei, Mihai Ralea, Eugen Crăciun, mulţi. În afară de asta, noi nu mai aveam nici o garanţie din Occident. Franţa nu ne mai putea garanta poziţia în faţa agresiunii vizibile şi din ce în ce mai apropiate a germanilor; nici englezii, care erau angajaţi în alte probleme. Ce era să facă regele? Să continue cu democraţia şi să permită oricui să dea o lovitură de stat?

— *În primul rând, legionarilor. Cum v-aţi raportat la Mişcarea Legionară?*

— Cu Mişcarea Legionară e altă poveste. A fost un fenomen care corespundea cu multe altele similare din Europa: Italia, Spania, Belgia etc. Pe tot continentul, după Pacea de la Versailles, s-a manifestat o vizibilă dezamăgire faţă de parlamentarismul liberal, faţă de politicianismul şi gargara democrate. A înflorit demagogia şi au apărut peste tot extremele, dintre care cea mai dinamică a fost extrema dreaptă. Aşa a ajuns, spre exemplu, la putere, Mussolini. Până când a făcut prostiile cu Abisinia şi Axa Roma–Berlin, el a fost

foarte bine văzut, fiindcă făcuse ordine într-o societate anarhică.

— *Totuşi, aşa-zisa extremă dreaptă îşi are şi ea rădăcinile tot în stânga populistă.*

— Extrema dreaptă porneşte de la stânga. Dreapta adevărată nu cade niciodată în extremă. Una este autoritatea şi alta este extremismul. Orice dictatură de extremă dreaptă are origini de stânga. Dreapta nu poate aluneca la extremă, pentru că are anumite idei raţionale, pragmatice şi liberale.

— *Legionarismul a atras, se ştie, foarte mari inteligenţe.*

— Eu am fost, pe vremea aceea, unul dintre puţinii oameni de vârsta mea care au fost foarte contra lor, fiindcă nu-mi plăceau iraţionalismul şi sfinţismul: „Mi-e dragă moartea pentru Căpitan!“ Ba mie mi-era mai dragă viaţa. Şi eram dezgustat şi de mania românofilă, de lăudarea ipocrită a virtuţilor patriotice, chiar dacă românii mi-au fost întotdeauna simpatici. Dacismul însă, şi afirmaţia că toate încep cu noi şi că ne aflăm în centrul universului sunt de o stupiditate şi de o indecenţă revoltătoare. Oricum, ce e interesant e că nici noi nu prea credem laudele pe care le producem despre noi înşine, nici măcar atunci când sunt întemeiate; avem o solidă cultură a negaţiei, care e sănătoasă. Se pare, totuşi, că avem o nevoie permanentă de a ne scuza sau de a ne lăuda ca români, ceea ce nu e chiar normal. Oricum, discuţiile pe astfel de teme sunt întotdeauna prea generale, alunecoase şi nu ţin cont suficient de individualităţi.

Eu aveam foarte mulţi prieteni printre legionari şi ştiu că foarte mulţi erau băieţi deştepţi şi cultivaţi, de bună-credinţă şi de bună calitate. Cei pe care i-am cunoscut eu. Totuşi, linia politică a fost dictată de imbecili. Erau articole sforăitoare, prost scrise. Chiar şi Eliade a scris articole proaste, tâmpite, de o gargară patriotardă. Dar a scris şi un articol foarte frumos în *Revista Fundaţiilor Regale*, prin 1938, care se numea „Un amănunt din

Parsifal“: era o zonă afectată de un morb distructiv, cădeau păsările moarte din pomi, mureau cavalerii imediat după ce îl salutau pe rege, totul era în dezagregare, până a venit un cavaler mai prostuţ, mai simpluţ şi mai sărăcuţ, care avea o mamă nu prea doamnă de societate, călărind pe un cal ca Rocinante, şi care a venit acolo şi, în loc să dea bineţe şi să facă reverenţe, a întrebat: „Unde e Graalul?“ Şi în clipa aia, totul s-a remediat, fiindcă pusese întrebarea esenţială şi nu mai umblase cu mofturi. Ăsta era un articol prolegionar: adică ei, legionarii, erau cei care întrebau unde e Graalul. Un articol splendid, pe care eu l-am perceput nu ca pe un articol prolegionar, ci ca pe un fragment din preocupările ulterioare ale lui Eliade. Creştineşte vorbind, legionarismul a fost o cumplită erezie.

Odată, eram pe Calea Victoriei, în Piaţa Teatrului, veneam de la masă, de undeva, eram îmbrăcat într-un costum elegant, *bleu marine* şi am dat de o demonstraţie legionară, unde oamenii erau îngenuncheaţi. Mie nu-mi displace ideea de îngenunchere, pentru că e un gest graţios şi cavaleresc. Dar ca să îngenunchez pe stradă fiindcă aşa zice nu-ştiu-cine, mi s-a părut o prostie. Mai ales că… mi-aş fi stricat şi dunga de la pantaloni. Aşa că am rămas în picioare şi mi-am continuat drumul, fără să mă grăbesc. Am avut senzaţia că eram vizat de toată lumea şi, după ce am depăşit momentul şi am scăpat, am avut o senzaţie foarte proastă.

Legionarismul a fost demonizat. În istoria noastră contemporană au fost demonizaţi doi poli: legionarismul şi Carol II. Or, nu se poate face istoria unei societăţi dacă sunt diabolizate elemente importante din cadrul ei. Şi Carol II, şi legionarismul constituie elemente hotărâtoare pentru devenirea societăţii româneşti dintre cele două războaie. Nici mie nu mi-au plăcut legionarii, din cauza violenţei şi din cauza limbajului mistico-

fanfaron. Dar nu toţi erau aşa. Mulţi dintre ei erau oameni foarte bine. Dacă încercăm să tratăm fenomenele istorice de pe poziţii pro sau contra, nu putem pricepe nimic.

La Providenţă trebuie noi să umblăm

— În istoriografie, patima are ce căuta?

— Nu-şi are locul. Există, este o forţă dinamică, dar nu trebuie să fie prioritară. Tata avea o vorbă: „Istoria se repetă fiindcă nu se citeşte.“ Eu îi admir pe oamenii care cunosc istoria, care ştiu despre ce e vorba în ceea ce s-a trăit şi se trăieşte. Dar trebuie să ne ferim de a face din istorie un soi de teodicee, o viziune finalistă asupra lumii şi de a vedea ţelurile istoriei în ţelurile ideologiilor. A aservi un sens şi o finalitate unei idei este o aberaţie criminală. La Providenţă, la Dumnezeu în lume trebuie noi să umblăm; ea aduce ordine în lume, această forţă irezistibilă care are întotdeauna dreptate, este arbitrară şi criteriile ei nu seamănă cu ale noastre. Dacă judecăm Providenţa cu criteriile noastre mundane înseamnă că suntem imbecili. Cred că semnele Providenţei pot fi percepute, dar nu după un canon. Şi nici scrierea valabilă a istoriei nu se poate face după un canon. De aceea, eu îl admir pe Lucian Boia, pe care mulţi imbecili îl acuză că demitizează istoria naţională. „La noi, zeflemeaua a distrus mitul“, zic proştii, uitând că românii cei mai inteligenţi au fost junimiştii, în mijlocul cărora zeflemeaua era la ea acasă. De fapt, la români zeflemeaua a fost întotdeauna o soluţie filozofică superioară.

— Ce părere aveţi de faptul că, în 1940, am cedat teritorii vaste fără să tragem vreun foc de armă? Poate ar fi fost mai bine să rezistăm, ca polonezii. Am fi rămas măcar cu gloria.

— Carol a fost pentru respingerea ultimatumului şi pentru rezistenţă. Şi Iorga a fost pentru rezistenţă. Dacă rezistam, sigur că am fi fost bătuţi

repede şi ocupaţi, dar poate că, ulterior, am fi avut un alt fel de autoritate. E greu de spus. Cred că în război aproape nimic nu este ruşinos. În materia asta, sunt lucruri irezistibile. Nu poţi cere unei naţiuni şi unei armate să reziste în condiţiile unei totale lipse de dotaţie, fără să aibă minimalele condiţii care să-i garanteze o şansă, măcar una la mie. Nici pace ruşinoasă nu există, ci numai pace penibilă. Văd acum mulţi idealişti care vor să împiedice cu desăvârşire războaiele. Nu se poate. Războiul face parte din condiţia fundamentală a lumii şi condiţiile lui sunt inevitabile. Sigur că tehnica avansată intimidează, amână, dar nu elimină războiul. Din păcate, în ultima perioadă nu se mai respectă regulile de onoare ale războiului. Înainte vreme, te înfruntai în câmp deschis cu o armată adversă şi civilii erau mai puţin afectaţi. Pentru civilizaţia umană, a fost un dezastru invenţia motorului cu explozie. Cu asta a început şantajul neruşinat al ţărilor producătoare de petrol şi bombardarea oraşelor. Armatele se văd în posesia mijloacelor celor mai laşe de a extermina populaţii întregi. E oribil. Şi în timpul copilăriei mele, omul cel mai glorios era considerat a fi Edison, fiindcă inventase nenumărate lucruri care, de fapt, sunt inutile şi fără de care s-a trăit mii de ani foarte bine, chiar mai bine decât acum. În schimb, invenţiile au dat naştere la tot felul de dobitocii: invidie, poftă, emulaţie prostească. Ce mare lucru a făcut Edison? În loc să citească marile capodopere, în loc să vadă frumuseţea lumii, el a făcut invenţii. Nu mi se pare ceva prea inteligent. Oricum, progresul tehnic nu este nelimitat şi va duce, probabil, la o catastrofă de natură să ne facă să o luăm de la zero. Eu, când am auzit de bomba atomică, m-am îngrozit. Omul a ajuns să stăpânească secrete care nu îi sunt îngăduite. Omul crede că totul i se cuvine, datorită geniului său inventiv. Geniul său inventiv este tâmpenie. În loc să scriem opere ca Tacit, Horaţiu,

Democrit, Platon, Goethe, fără nici un progres tehnic, noi inventăm internetul, care, chiar dacă este folositor ca sursă de informare, ne rupe de carte. Nici informaţia prea multă nu e bună. Se spune că un om informat face cât doi. Eu zic că unul prea informat este egal cu zero. Mă agasează perpetuarea unor obsesii stupide şi răsuflate, care erau la modă în copilăria mea şi care nu au dispărut încă. Îmi aduc aminte de reviste ca *Science et vie*, care erau pline de vaticinaţii despre cum o să fie viaţa în anul 2000: că o să zburăm cu rachetele până la marginile Universului şi că o să ne îmbrăcăm în fier. Acum, se anunţă că în curând vom descifra secretele Universului; iar când eram ambasador la Paris, am văzut un afiş imens pe care scria „*L'avenir est déjà là*“ şi care îţi arăta un om de metal, care apasă pe nişte butoane. Uite că am depăşit anul 2000 şi, slavă Domnului, nu suntem din metal, ne dor toate alea şi nici nu mi se pare că am fi cucerit Universul. E drept, mai văd oameni cu mintea de metal; dar ăştia au existat întotdeauna şi nu e nevoie de futurologie ca să le ghicim perpetuarea. Ideea că ştiinţa ne va dezlega toate tainele e o dobitocie absolută şi iremediabilă. Ar trebui să învăţăm a da mai puţină importanţă lucrurilor pe care le ştim (sau ni se pare că le ştim).

— *Ce părere aveţi de o altă obsesie ştiinţifico-fantastică, aceea a extratereştrilor?*

— Drept să-ţi spun, nu prea cred că în Universul ăsta imens suntem chiar aşa de singuri. Asta nu înseamnă că mi-aş dori să cunosc nişte vieţuitoare de pe alte planete, care să nu arate ca oamenii.

— *Ce v-aţi face dacă un extraterestru verde şi gelatinos ar ateriza la dumneavoastră acasă şi v-ar întrerupe siesta?*

— Poate că pentru aşa ceva e bine să ai un pistol prin casă. Dar cred că o armă mult mai eficace ar fi râsul. Aş râde de el de m-aş prăpădi: „Ce penibil arăţi, măi băiete!“

— Războiul a fost anunţat de sosirea refugiaţilor polonezi.

— Mie mi-a fost cam ruşine. Noi am fost lăudaţi la nivel oficial, pentru primirea lor. E adevărat că au fost foarte bine primiţi în societate. Numai că românii au cam profitat de starea lor materială precară şi le-au cumpărat, la preţuri de nimic, maşinile, ceasurile de aur, bijuteriile. Mi-a fost o mare ruşine, pentru că unii români nu s-au purtat corect. Era interesant acest refugiu polonez: o societate întreagă, în special oficialităţile şi nobilimea. Pe vremea aceea, nu aveam mare simpatie pentru polonezi; o am mai mult acum, datorită cinematografului polonez şi lui *Solidarnosç*. În general, erau oameni distinşi şi delicaţi, dar aveau nişte pretenţii protocolare exagerate şi improprii, mai ales că nemţii pândeau orice greşeală a noastră, atât de mult fiind interesaţi de petrol. Cele mai distinse şi mai inteligente erau bătrânele doamne poloneze; ele pricepeau cel mai bine drama care se petrecea. Fetele tinere aveau părul aproape incolor şi erau cam sălcii, dar drăguţe. Ceea ce mă irita era politica nechibzuită a polonezilor. Nu puteai să fii arogant şi agresiv şi cu ruşii, şi cu nemţii.

— A rămas în istorie celebrul atac al cavaleriei împotriva tancurilor germane.

— Asta a fost o prostie, dar mie îmi place. Nu dau două parale pe retorica voiniciei, pe cântecele ostăşeşti; dau însă doi bani (numai doi, dar de aur) pe vitejie. Noi credem, în general, despre curaj, că este utopic şi nerăsplătitor. Nu e adevărat, are efecte salvatoare aproape întotdeauna. Lumea îşi va aminti de eroismul polonezilor, chiar dacă zâmbind.

— Pentru că au fost stăpânii lumii. Dumneavoastră v-aţi simţit, vreodată, „stăpânul lumii“?

— Poate în tinereţe şi chiar şi mai târziu, fiindcă eram un bărbat foarte frumos, lucru care, de altfel,

m-a incomodat. Mi se pare o indiscreţie să faci apel la lucrurile astea. Ca tânăr, îmi atrăgeam succese pe care nu le doream şi pe care nu le duceam până la capăt, mai ales că aveam o legătură cu o femeie blestemată, o prostituată dintr-un bordel de pe str. Speranţei, dar deşteaptă, simpatică şi posesoare a unei extraordinare genialităţi pornografice. Avea o inventivitate erotică nemaipomenită şi nu mai aveam nevoie de altceva.

În general, am fost ferit de aventuri prin faptul că mai tot timpul eram îndrăgostit. Eu nu pot disocia sexualitatea de afectivitate. Mi se pare o barbarie.

— Există un talent al îndrăgostirii?

— Indiscutabil. Dacă te îndrăgosteşti fără competenţă, eşti pierdut.

Dar stăpân al lumii poţi fi dacă eşti liber şi dacă nu eşti aservit unor mofturi. Unele dintre cele mai importante surse de fericire şi de libertate în viaţă sunt aceste două sentimente: acela că eşti stăpân şi acela că nu eşti.

— Prin război cum aţi trecut?

— Am avut pile care m-au scutit de front. Poate că mulţi m-ar fi invidiat, dar eu am avut frustrarea celui ţinut deoparte. Prin scutirea de un dezagrement fizic, posibil definitiv, am ratat o experienţă umană fundamentală.

— Despre Ion Antonescu ce părere aveţi?

— Pe mine m-au dezgustat întotdeauna patriotarzii care purtau mereu ţara-n gură. Patriotismul nu înseamnă să minţi pentru imagine, ci să faci ceea ce e bine pentru tine, pentru cei din jur şi, în consecinţă, pentru ţară. Cât a fost la putere, l-am detestat pe Antonescu şi discursul lui sforăitor, cu România până la Urali şi alte aberaţii de tipul ăsta. Dar am văzut, după 1989, filmul procesului lui şi m-am convins că era un om onorabil, chiar dacă i se pot imputa multe erori politice.

— Am vorbit înainte despre polonezi. Aţi fost în Polonia şi aţi scris despre ea.

— La Varşovia am fost de două ori, în 1936 şi acum câţiva ani.

— Şi aţi găsit-o identică.

— Absolut la fel. Oraş distrus complet în timpul războiului şi refăcut întocmai, până la cele mai mici detalii.

— Noi nu prea avem vocaţia restaurării. Ne pricepem mai bine la demolări.

— Mai întâi, ar trebui să demonstrăm că suntem în stare să refacem ceva ce a fost distrus. Or, e evident că nu suntem. La noi, boala demolării e veche. Turnul Colţei nu a fost dărâmat de comunişti, ci de liberali. După ce Teatrul Naţional a fost bombardat, în 1944, de aviaţia nemţească, s-ar fi putut reface aşa cum fusese, în două-trei luni. Era un edificiu foarte frumos, cu o acustică extraordinară, o splendoare. Dar nu s-a făcut, fiindcă nu s-a vrut.

Pe timpul comuniştilor, nu am fost prezent la toate porcăriile, pentru că îmi făceau rău. Dar am asistat întâmplător, împreună cu Dinu Noica, la dărâmarea Arhivelor Naţionale. Am văzut actul îngrozitor al izbirii barbare a zidurilor şi nimeni nu mă poate convinge că bestiile care au făcut asta şi toate celelalte crime ireparabile nu ar merita să fie spânzuraţi până la unul.

Pe locul fostului Hôtel de France, unde trăgea şi Caragiale, când venea de la Berlin, şi care s-a numit apoi, pe vremea comuniştilor, Hotelul 7 Noiembrie, s-a trântit, după 1989, o măgăoaie care nu are nici o legătură cu spaţiul în care se află.

— Iar Biserica Armenească, superb exemplar al vechilor Bucureşti, după ce fusese impecabil restaurată, stă să cadă, din cauza construcţiei care se implantează lângă ea.

— E groaznic ce s-a întâmplat cu Biserica Armenească. Sunt lucruri criminale şi ne lovim de

incultura neobrăzată a factorilor de decizie. La noi, niciodată nu s-a vrut să se refacă ceva. S-a dorit noul, iar de cele mai multe ori noul a fost echivalent cu urâtul. Am văzut asta şi la tatăl meu, care era de o inteligenţă excepţională şi foarte simpatic şi bun. Ştia să perceapă viaţa ca pe un perpetuu amuzament. Totuşi, nu ştiu de ce, avea oroare de ce e vechi. „Aruncă vechitura asta“, spunea mereu. Aveam un tablou al străbunicului, care stătea în biroul lui tata. Într-o zi, tabloul a căzut de pe perete, iar sabia statuetei Justiţiei, aflată pe o măsuţă, a străpuns exact fruntea personajului. Tata a privit acest fapt ca pe o dovadă că străbunicul avea ceva pe conştiinţă şi a aruncat tabloul, care ar fi putut fi restaurat cu uşurinţă. Nu era o capodoperă picturală, dar făcea parte dintre acele obiecte frumoase de interior care fac farmecul şi personalitatea unei case. Eu am avut multe obiecte vechi, de la bunicii materni, pe care am reuşit să le salvez de furia antivechi a tatei. Fobia asta a lui m-a îngrozit toată viaţa.

Am mai observat ceva: românul găseşte o mare plăcere în a tăia pomii. Pe str. Maria Rosetti era o casă veche, frumoasă, cu un pom mare, care îi masca, oarecum, faţada. Fiindcă nu se vedea, chipurile, intrarea în instituţia care îşi avea sediul acolo, au tăiat pomul. Cu o astfel de mentalitate barbară, nu se poate spera la cultură.

— Ce părere aveţi de proiectul ridicării Catedralei Mântuirii Neamului?

— Problema Catedralei are mai multe aspecte. Sigur că dorinţa Bisericii Ortodoxe de a avea o catedrală este întemeiată. Pe de altă parte, e clar că perioada constructorilor de catedrale a trecut de mult, acel tip de gândire şi de reprezentare în spaţiu nu mai poate fi reprodus. De fapt, noi nici nu am avut o tradiţie în acest sens, ci în sensul construcţiei de bisericuţe frumoase. Nu avem talentul marilor dimensiuni. Şi, începând cu secolul al XIX-lea, s-a instalat o altă prostie:

modelul nostru urbanistic a devenit primăria, nu biserica.

— La noi, monumentalitatea stă în filigran. Marele risc este acela de a ne pomeni cu o catedrală urâtă. Urâtă şi mare, în linia bine cunoscută a Casei Poporului.

— Proiectele pe care le-am văzut până acum mi s-au părut de o perfectă platitudine.

Viaţa omului e unică şi irepetabilă

— Care a fost prima călătorie în străinătate pe care aţi făcut-o?

— În 1936 am mers în Letonia, unde ministru plenipotenţiar al României era un unchi de-al meu, al cărui fiu, vărul meu, avea un preceptor francez, deştept, simpatic şi de dreapta; dar noi am rămas cam uimiţi de felul în care dansa, folosind unele mişcări neobişnuite în societatea aleasă. Dansa cam prea frumos. Letonia mi-a plăcut; avea castele risipite peste tot, iar Marea Baltică era îngheţată până dincolo de orizont. Iar lumea diplomatică era foarte subţire. Decanul corpului diplomatic era un baron belgian, aflat în funcţie acolo de când exista statul leton, de vreo 20 de ani. Nobilimea letonă era scandinavă, dar înrudită cu cea rusească, şi o perfectă practicantă a francofoniei.

— Aţi călătorit şi la Paris, înainte de război.

— Prima dată am vizitat Parisul în 1937, la 18 ani. Îl cunoşteam în detaliu, din lecturi. Am călătorit împreună cu mama, cu Orient-Express-ul, trenul nr. 1 al Europei.

Louvre-ul l-am văzut într-o singură zi. Ameţeală mare, dar am rămas cu câte ceva. Partea egipteană nu m-a interesat prea mult. Am alergie la Egiptul Antic, pentru că e asociat cu un lucru pe care nu îl pot accepta: credinţa în reîncarnare. Mie mi-a plăcut foarte mult viaţa, m-a interesat, m-am distrat de minune şi nu m-am plictisit niciodată. Dar dacă ar trebui să iau viaţa *da capo*, ar fi

îngrozitor. Şi de India am avut oroare, mai ales în anii ’30, când toată lumea era stăpânită de această manie care mai bântuie şi acum. Reîncarnarea ar fi o infinită plictiseală; adică s-o tot ţii aşa, să te naşti ba puşcăriaş, ba împărat, ba şobolan, să fii iar germene, să te naşti, să iei trei la matematică, aşa, la infinit. Mi se pare o ipoteză stupidă, care jigneşte grav înţelepciunea divină: chiar aşa de lipsită de imaginaţie să credem că este? Pentru mine, e clar că viaţa omului e unică şi irepetabilă.

Pe mine mă interesează ce e european. În lumea asta, nu există valoare reală decât în sau prin Europa, chiar dacă tot Europa a născut un tâmpit ca Oliver Cromwell şi orori revoluţionare ca acelea franceză şi rusă. Pot ei să fie mari egiptenii, indienii, chinezii, nu mă pot apropia de aceste civilizaţii. Şi am şi argumentul religios. Mulţi sunt căzuţi în admiraţia budismului şi a hinduismului. Au existat şi mode filozofice şi literare axate pe importurile din Orient. Dar singura religie inteligentă şi cu adevărat fecundă e creştinismul, fiindcă Iisus Hristos, care, cum bine spune Nicu Steinhardt, ca om era un lord, descendent de regi, nu se interesează decât de oamenii imperfecţi, de cei aflaţi pe marginea prăpastiei. Temelia Bisericii a pus-o în sperjurul Petru şi în Pavel, fostul securist roman Saul. Forţa creştinismului este interesul pentru păcătoşi. E singura religie care are o mare deschidere spre înţelegerea failibilităţii umane. Faptul că una dintre cele trei ipostaze ale lui Dumnezeu s-a întrupat, asumându-şi, cu o eleganţă extraordinară, toate sensibilităţile fizice şi sufleteşti ale omului şi toate suferinţele cumplite prin care acesta poate trece, este salutar. Şi mai are creştinismul ceva: respectă individualitatea omenească, ceea ce religiile orientale, care cred în topirea sufletelor într-un Tot indistinct, nu fac. În materia asta, nici nu discut: creştinismul este singura religie serioasă de pe planetă. Nu poţi fi creştin dacă te laşi subjugat de clişee, aceste

dobitocii perfecte care circulă din om în om. Celelalte religii trebuie şi ele stimate, dar nu creditate. Unii spun: „China e lumea.“ Ferească Dumnezeu! Asta ne-ar mai lipsi.

Ei, şi tot atunci avea loc, la Paris, Expoziţia Universală, cu ocazia căreia au fost şi nişte expoziţii extraordinare de pictură. De exemplu, prima expoziţie completă Van Gogh, foarte bine făcută, şi o formidabilă expoziţie, la Palais de Chaillot: artă franceză, din Evul Mediu până în secolul al XIX-lea.

— *Cât aţi stat, atunci, la Paris?*

— Vreo două luni. Am văzut şi pavilioanele ţărilor participante la expoziţie, iar cel al României era printre cele mai lăudate şi căutate. Avea şi un restaurant de mâna-ntâi, unde puteai mânca nişte sarmale moldoveneşti formidabile, cu smântână sau fără, fripturi de vânat, peşte şi altele; ţinuta celor care serveau era şi ea impecabilă. Acolo era Grigoraş Dinicu, cu orchestra lui epatantă, iar Fănică Luca smintise, pur şi simplu, Parisul, cu măiestria lui genială de a cânta din nai. Aveai sentimentul că România e o ţară aflată în fruntea lumii. Am trăit suficient ca să o văd şi la coadă.

— *Din viaţa de noapte a Parisului nu aţi gustat, probabil, prea mult.*

— Sigur că nu. Dar am mers la teatru şi am văzut-o pe Elvire Popesco. Avea un farmec extraordinar şi câştigase lumea prin accentul ei românesc. Când eram copil, pe la 9 ani, am văzut-o la mare, la Techirghiol cred, coborând o scară: întâi nişte picioare desculţe, de la gleznă la genunchi, sexul, sânii şi o figură foarte frumoasă. După asta mi s-a spus: „Mare noroc ai avut, mă, să ţii minte!“

Şi am fost şi la un concert al faimosului Bob Metaxà. El era foarte prieten cu părinţii mei, era căsătorit cu Luluţa Valaori şi, după ce a plecat din ţară, a ajuns celebru ca *diseur* la Londra. Era frumos, distins şi talentat.

— *În ţară, unde vă petreceaţi vacanţele?*

— Mergeam mult pe la moşii. La Balcic nu am fost niciodată, deşi era foarte la modă în tinereţea mea, din cauză că toată adolescenţa am fost nemulţumit de persoana mea fizică; nu mi se părea deloc rezonabil să mă arăt dezbrăcat de faţă cu alţii. Preferam să fiu îmbrăcat corect. Or, la Balcic, a te îmbrăca corect era total incorect. Şi nici nu ştiam pe atunci că nu există o singură manieră corectă de a exista, că poţi fi corect şi adaptându-te unui mediu care nu îţi este propriu. Am fost, mai târziu, după război, la Mangalia, Costineşti şi 2 Mai. Era o chestie să-ţi poţi permite să fii îmbrăcat altfel decât în restul anului, sau deloc; ruptura cu obiceiurile zilnice aduce un agrement.

— *La Sinaia probabil că mergeaţi des.*

— Îmi displăcea, din cauza snobismului societăţii, dar mergeam. Am trăit într-o lume în care snobismul era imposibil de evitat. Era aproape o virtute. O instituţie de autoapărare. Îţi revendicai, îţi afirmai şi îţi impuneai, în anumite medii, valorile tale. Mărturisesc că eu practic, la ora actuală, în mod deliberat şi conştient, acest tip de snobism, fiindcă e foarte necesar; poate schimba ceva din climatul societăţii, în mod nebrutal, fără să învenineze relaţiile dintre oameni, aşa cum o poate face celălalt snobism, cel idiot. Dacă omul care îl practică e subţire şi inteligent, snobismul va acţiona întotdeauna în direcţia corectării subtile şi convingătoare a manierei de coexistenţă. Dar în tinereţe am avut şi eu snobismul antiaristocratic al aristocratului prost. E şi ăsta un agrement: să fii cusurgiu.

La Sinaia mergeam mai ales vara, fiindcă sporturi de iarnă nu am practicat. Schiul mi-a displăcut şi evitam chiar să las impresia, prin vestimentaţia mea de iarnă, că aş putea să fac schi. Purtam o pălărie neagră anglo-saxonă, incompatibilă cu schiul. Eu am fost un antisportiv

hotărât şi consecvent. Singurul sport pe care mi-aş fi dorit să-l practic, dar pentru care nu am fost înzestrat, a fost înotul; îi invidiam la culme pe marii înotători, dar nu am putut să-mi înfrâng teama de înec. Vara, la Sinaia, întâlnirile erau degajate, scutite de constrângerile programului. Erau, însă, planurile de distracţie, care pe mine mă plictiseau de cele mai multe ori şi de care căutam să scap.

Principiul otrăveşte mintea

— *Ce studii aţi făcut, după liceu?*

— Am studiat Dreptul, dar nu am practicat. N-aş putea spune că a fost o alegere. Era de la sine înţeles că voi urma această cale, de vreme ce eram a opta generaţie de jurişti în familia mea, şi ştiam că studiul dreptului îţi face mintea mai atentă. Cine nu are limpezi în minte principiile de drept va avea probleme şi în delimitarea dreptăţii. Principiile dreptului roman, simple, memorabile şi exhaustive, sunt nişte garanţii ale lipsei erorii şi ale formulărilor limpezi şi clare.

— *Cum erau profesorii?*

— Profesorii de la universitate erau oameni care te făceau să gândeşti în esenţa problemei, să înţelegi articulaţiile juridice. În principiu, dreptul nu are orientări ideologice. De fapt, le are, dar nu în mod declarat. Dreptul înseamnă să discerni clar şi consecvent categoriile gândirii juridice, adică ale civilizaţiei, care nu constă în nimic altceva decât în principiul fundamental al dreptului civil: distincţia între bunuri şi persoane. Când au fost privite persoanele ca bunuri, s-a instalat barbaria. Şi mai e ceva: feriţi-vă de principii! Principiul otrăveşte mintea şi o fixează pe nişte manii. Sunt, desigur, şi principii articulatoare, care disciplinează gândirea. Nu poţi vorbi de instituţii, culpe, crime şi contracte, dacă nu ai o înţelegere constantă, perpetuă, omogenă şi consecventă a

fenomenelor generale. Or, acum nimeni nu-şi mai pune aceste probleme. Cadrele didactice de azi ştiu ceva şi repetă papagaliceşte ceea ce au primit, la rândul lor.

— *Mai avem simţul principiilor de drept?*

— Nu, avem tocmai simţul celălalt, al principiilor dăunătoare de care vorbeam înainte. Vrem să fim… principiali. Eu, unul, am avut întotdeauna oroare de oamenii cu principii. „Principiul contează!“ Depinde ce principiu şi cum contează. Dacă transformi o dobitocie într-un principiu, aşa cum se întâmplă de regulă, te laşi ghidat toată viaţa de o prostie sigură şi fermă. Să pui principiile deasupra realităţii e cea mai gravă eroare de optică. Principiul fundamental e tocmai înţelegerea corectă a realităţii.

Ca profesor, mi-l amintesc pe Barbu Dimitrescu, de la drept civil, frate cu Dorel Dimitrescu, guvernator al Băncii Naţionale. Nu avea strălucire, dar avea o voce agreabilă şi era un profesor excelent, care ştia să argumenteze pe superlativele bunului-simţ.

Pe celebrul Istrate Micescu nu l-am avut profesor la facultate, dar era prieten cu tata şi venea des la noi acasă. Îmi amintesc de marele lui succes profesional: demonstraţia că nu Liviu Ciulei senior a omorât-o pe Tita Cristescu. Exista şi pe atunci o pornire stângoidă împotriva omului cu bani, dar pe care Micescu a demontat-o. S-a şi aflat, ulterior, că vinovată fusese bucătăreasa Titei. Era foarte inteligent, Micescu, un vulcan, dar nu destul. Asta e marea problemă a inteligenţei: poţi să fii strălucit, dar nu destul. Dacă îţi lipseşte ceva esenţial din articulaţia inteligenţei, totul e degeaba. Or, Micescu a murit din insuficientă inteligenţă; i s-a aplicat regulamentul penitenciarelor, pe care el îl inventase, ca ministru al Justiţiei. Inteligenţa perfectă nu e cea strălucitoare, ci cea suficientă.

— *Ce fel de student eraţi?*

— Nu unul foarte silitor. La examene, însă, mă duceam cu mare dezinvoltură, fără să fi studiat temeinic, bazându-mă pe inspiraţie. În anumite discipline, poţi face bună impresie şi fără să toceşti. Important e să poţi defini noţiunile. Barbu Dimitrescu i-a spus, odată, lui tata: „Dacă băiatul tău ar mai pune mâna şi pe carte, ar fi formidabil.“

Asaltul ţoapei vindicative şi existenţa utopică a domnilor

— După facultate, v-aţi început cariera diplomatică.

— Am fost diplomat şi am lucrat în Ministerul de Externe. Mă aştepta o carieră strălucită, prin relaţiile pe care le aveam, prin aspectul fizic şi prin capacităţile mele; era o lume interesantă şi îmi plăcea că mă plasa bine pentru literatură. Până a venit Ana Pauker, în 1947, şi m-a dat afară.

— În ce împrejurări aţi cunoscut-o pe Ana Pauker?

— Eram referent la Comisia de Armistiţiu şi am fost invitat la diverse reuniuni diplomatice. Odată, la un cocktail în casa lui Argetoianu, am cunoscut-o pe Ana Pauker. Era o doamnă distinsă ca înfăţişare şi vorbea o bună franceză. Putea fi şi aşa, deşi în majoritatea timpului îşi juca impecabil rolul de ţoapă vindicativă, violentă şi trivială.

— După ce aţi fost dat afară de la minister aţi avut un traseu complicat.

— Am avut multe îndeletniciri de scurtă durată, după care a urmat şi o perioadă de ascunzătoare, de clandestinitate, care a durat şase ani, din care cinci i-am petrecut, cu acte false, la Câmpulung, unde l-am întâlnit pe Noica, precum ştii. La Bucureşti, m-am ascuns o perioadă şi în casa lui Barbu Brezianu, un om minunat, foarte delicat şi extrem de simpatic. Un domn, aşa cum mai sunt foarte puţini. Atât de puţini, încât existenţa lor devine utopică. Barbu s-a ocupat cu perseverenţă

de Brâncuşi şi a sesizat lucruri esenţiale în legătură cu opera acestuia.

Un an m-am ascuns la Bucureşti, la diverşi oameni care au avut curajul să mă primească. Pe urmă, mama mi-a cumpărat un buletin fals, căruia trebuia să îi înlocuiesc numele şi poza. Falsul a ieşit perfect, mă chema Craifăleanu şi am plecat la Plaiul Foii, un loc foarte frumos, şi pe urmă am plecat la Câmpulung, unde l-am găsit pe Noica. Acolo am stat într-o casă, împreună cu trei doamne în vârstă: doamna Cristescu, profesoară de franceză şi proprietara casei, dna mareşal Makovska, văduva foarte simpatică a mareşalului polonez, şi încă o cucoană. Eram singurul bărbat de acolo şi trebuia să tai lemne şi să spăl podeaua cel puţin o dată pe săptămână, ceea ce era o muncă fizică destul de relaxantă.

— *Ne întoarcem puţin. Ce model aţi avut în diplomaţie?*

— Mi-a plăcut Grigore Gafencu, mult mai mult decât Titulescu. În generaţia mea, mai toţi erau pro sau contra Titulescu. Şi acum cred că Titulescu are, la noi, o imagine disproporţionat de bună, faţă de rezultatele reale pe care le-au avut jocurile lui diplomatice; de fapt, Liga Naţiunilor, în care el a fost atât de prezent, nu a folosit la absolut nimic, a fost o gargară inconsistentă şi costisitoare. Două tipuri la fel de nocive nu lăsau lumea în pace şi nu o lasă nici acum: iubitorii de război şi iubitorii de pace…

Gafencu făcuse parte din „birjăria“ lui Carol II şi era, în tinereţe, foarte zăpăcit şi distrat. Se zice că, odată, era la o masă, îşi turna singur apă dintr-o cană în pahar, şi tot el zicea: „*Non, non, merci, pardon!*“, ca şi cum i-ar fi turnat altcineva. Totuşi, a fost un mare om de presă, care se pricepea să-şi aleagă colaboratorii, un om de o frumuseţe virilă colosală şi un mare diplomat. Om făcut pentru a şti să gestioneze bunele relaţii între oameni şi state.

— Vă amintiţi vreo vizită a lui Gafencu la dumneavoastră acasă?

— Îmi amintesc un dejun al lui la mama, în timpul căruia ne-a povestit cum luase Carol II, în tren, decizia lichidării lui Corneliu Zelea-Codreanu, din cauza dorinţei lui Hitler de a-l instala pe acesta la putere. Gafencu insistase să nu facă asta: „*Je l'ai prié à genoux de renoncer à cette folie.*“ Dar Carol era intratabil. Efectele au fost dezastruoase.

— De abdicarea M.S. Regelui Mihai cum aţi aflat?

— Eram la un prieten, la o şuetă, şi am auzit la radio. Culmea este că m-am mirat, pentru că îmi închipuiam, ca un prost, că ruşii o să facă o politică mai rafinată şi nu deschis antidinastică.

Obligaţia onestă de prieten

— Ce v-a apropiat şi ce v-a despărţit, în fond, de Noica?

— Constantin Noica, cu care n-am avut, până la urmă, nici măcar două idei asemănătoare, era parcurs, din când în când, şi destul de des, de un suflu genial care dădea spuselor lui, chiar aberante, un sens extraordinar. Filozoful trebuie să fie strălucit, sau deloc. Noica era strălucit, deşi susţinea unele lucruri aberante. Eu i-am şi spus: „Măi, Dinule, tu dacă n-ai fi străbătut de acest suflu genial, ai fi un prost.“ Asta a fost luată de discipolii lui ca o răutate şi o infamie. Nu era decât obligaţia onestă de prietenie. Prietenia trebuie să se întemeieze pe o bază de egalitate, dar nu neapărat în ordinea valorii intelectuale, ci a rangului social, a obiceiurilor şi a formaţiei. Sau, pur şi simplu, pentru că există un punct comun. *Monsieur, je me plais avec mes amis*, asta e prietenia. Să poţi glumi cu cineva. Omul cu care ai râs foarte bine îţi lasă o amintire tandră, exact ca cineva cu care ai făcut dragoste. Ai avut o relaţie fugitivă cu o femeie şi

ceva rămâne, mai ales la tine, bărbat, care admiri că femeia îţi dă tot. Şi când râzi cu cineva dai tot. Eu, cu Noica, am râs împreună. Ştiu cât îi datorez, colosal de mult, dar şi el îmi datora mie. Şi eu, şi Nicu Steinhardt ştiam foarte bine că apropierea de Noica ne duce sigur la puşcărie, dar acceptam asta ca pe o consecinţă ineludabilă a prieteniei cu el. Asta nu mi se pare că poate fi numit deloc impostură. La proces, eu am fost considerat cel mai vinovat, după el, sau chiar în acelaşi grad cu el, ceea ce cred că era corect. Nu eram egal cu Noica, dar ne aflam în aceeaşi categorie aristocratică. Oameni de bun soi, fiecare cu nebuniile lui. Aşa că trebuia să-i spun şi lucrurile cu care nu eram de acord şi cred că şi elevii lui au înţeles, până la urmă; m-au mişcat foarte mult tandreţea şi amiciţia evident sinceră pe care mi le-a arătat, în diferite împrejurări, Gabriel Liiceanu, spulberând unele umbre care se aşezaseră între noi.

Bunăoară, Noica îl dispreţuia la extrem pe Caragiale, ca fiind anticultură. Dar Caragiale este cultura însăşi; nici nu-mi pot imagina cultura având alt chip. La Noica, era o problemă de prejudecată vertuistă. Cum să fii genial şi să te ocupi de lucrurile neserioase, şi nu de cele serioase, filozofice? Dar în lumea liberă grecească a apărut Aristofan, omul care râde de filozofie. Ce e mai colosal decât să râzi, ca în *Norii*, tocmai de ceea ce ai tu mai strălucit?

Sau cazul Schopenhauer, pe care Noica îl abhora. Evident, Schopenhauer are o filozofie a lui, aceea din *Lumea ca voinţă şi reprezentare*, care nu e de acceptat, fiind sorbită din gândirea indiană şi mutată din realitatea ei. Dar acelaşi Schopenhauer are un talent extraordinar de scriitor, o frază scăpărătoare şi tăioasă. A nu vedea în splendoarea limbii filozofia însăşi înseamnă a nu vedea nimic. Schopenhauer face parte din cea mai agreabilă categorie de germani: nimic mai adorabil, nimic mai valoros în Europa decât acei

nemţi franţuziţi. Am întâlnit unul şi mai recent, un personaj strălucit, contele von Bredow, un nepot al lui Bismarck. Asta era şi Schopenhauer, o încântare: om cultivat, subţire, curtenitor, spiritual. După opinia mea modestă şi umilă, marea carte a lui sunt *Aforismele asupra înţelepciunii în viaţă*, admirabil tradusă în franceză de Zizin Cantacuzino. Nietzsche prefera această traducere, ceea ce e firesc, fiindcă forţa lui Schopenhauer vine tocmai din faptul că are o cultură franceză completă şi profundă. Cum îl poţi elimina dintre filozofi tocmai pe un om care a reuşit să facă ceea ce trebuie să facă filozofia: să găsească nişte precepte de urmat, pentru o viaţă înţeleaptă? Eu zic că dintre Schopenhauer şi Hegel, filozoful cel mare e Schopenhauer.

Sau Heidegger, care e considerat de unii amici ai mei uriaşul filozof al secolului XX. Eu zic că nu e un mare filozof, dar nu e neglijabil şi e destul de plăcut la lectură. Scrie o limbă destul de sucită, dar adecvată şi nu fără rost. Şi are câteva intuiţii mari. Cea mai bună carte a lui nu este *Sein und Zeit*, ci prelegerile despre Nietzsche, un autor pe care Noica îl dispreţuia, greşind grav. Heidegger reuşeşte acolo o performanţă formidabilă: explicarea corectă, precisă şi nuanţată a acelui *große Stil*, marele stil, pe care i-l atribuie lui Nietzsche. Marele stil e geniul literar, e scrisul genial şi străbătător prin minţile oamenilor. Filozoful care domină secolul XX este Nietzsche, pe care mulţi l-au considerat superficial, fiindcă nu avea un spirit sistematic.

Nu am făcut, slavă Domnului, nimic în viaţă

— Unii comentatori vă consideră şi pe dumneavoastră superficial. Am întâlnit chiar şi persoane dezamăgite că nu aţi lansat un propriu „sistem filozofic“.

— E cumplită admiraţia pentru performanţa serioasă: „Omul ăsta a făcut ceva în viaţă. A creat un univers.“ Ford e de admirat, nu zic nu. Dar cel mai de admirat e tot omul care, în mod negrăbit şi fără să se apuce să muncească ostentativ, contemplă şi vede. Oamenii sunt anticontemplativi. Dar cum să vezi ceva, dacă nu contempli? Dacă stau să mă examinez cu atenţie, eu n-am avut mai niciodată treabă. Nu am făcut, slavă Domnului, nimic în viaţă, nu am ajuns nimic şi sunt foarte mândru de asta. Mi se pare o nebunie să trăieşti după un program. Sistemul e o prostie. Ce a rămas, din toate sistemele? Mai are astăzi cineva curajul de a se declara purtătorul unui sistem? Chiar şi Noica, dacă ar reveni. Nu mai vorbesc de Kant, a cărui filozofie nu e bună, nici ea, ca filozofie, dar care este un act de făurire a unor instrumente pentru gândire şi pentru filozofare. Kant, un tip mediocru, cu o cultură sumară de elev silitor, a avut totuşi genialitatea colosală, incomparabilă, de a inventa vocabularul filozofic necesar, instrumentarul gândirii speculative, de care nu ne putem lipsi, chit că mie individul mi-e antipatic şi, dacă am fi fost contemporani, probabil că nu am fi fost prieteni. Nu avea nimic să-mi zică şi probabil că nici eu lui. Dar trebuie să recunosc că nu am trăit o mai intensă aventură a inteligenţei decât citirea, în germană, la Câmpulung, prin 1950-51, când mă aflam, să zic, în obedienţa lui Noica, a celor trei *Critici* ale lui Kant. Antipatic, dar bun, cu toate că morala lui dedusă din imperativul categoric e o pură prostie, cu aer de rigurozitate plină de idei fixe puritane. A fost un mare gânditor despre „gândire“, dar nu a avut o gândire fecundă, cum au avut Schopenhauer şi Nietzsche.

Oricum, eu cred că marile adevăruri le găsim în artă şi în literatură, nu în filozofie. De fapt, pe mine nu m-a interesat decât literatura. Poate că este o preferinţă cam restrictivă.

— Sau poate că literaturii nu i se poate ataşa acel „decât“.

— Pentru că literatura e cam tot. Şi eu mai cred că bărbatul, dacă nu are talent literar, nu e nimic. Degeaba trăieşte.

Filozofia este o artă

— Unde plasaţi sensul filozofiei?

— Filozofia este şi un demers estetic, în sensul că este o artă care trebuie simţită, trebuie înţeleasă cu simţurile. Numai aşa i se pot aprecia frumuseţea, necesitatea şi rigoarea. Orice filozofie se verifică prin morala care decurge din ea şi prin comportamentul consecvent, fiind ceva foarte practic. Acesta e sensul filozofiei şi la asta serveşte. Am şi eu o filozofie a mea: aceea că omul râzător este omul superior, care domină lumea şi viaţa. Şi nu trebuie să râzi numai de ceilalţi. Cine nu e în stare să se ia pe sine în râs nu are nici o şansă de a face vreun pas în direcţia cunoaşterii de sine şi de viaţă şi nici măcar în direcţia unei reflecţii inteligente. Şi, pe urmă, e mult mai comod să fii şi judecător, şi parte; sigur, eşti dispus să recunoşti un număr de imbecilităţi sau răutăţi de tine săvârşite, dar nu exhaustiv, că poate o să înceapă să nu-ţi mai convină. Eu sunt un om binedispus şi cred că important e să aduci semenilor tăi acest climat salutar al râsului.

— Atunci, ce facem cu tragedia?

— Una este tragedia ca operă de ficţiune genială, plasată la limita experienţei umane, şi alta e exaltarea tragediei în viaţa de zi cu zi, căutarea ei cu lumânarea.

— Dumneavoastră vă consideraţi un moralist?

— Dacă prin asta se înţelege unul care face morală, categoric nu. Dacă prin asta aş putea fi considerat un discipol al moraliştilor francezi, da. Sunt un admirator absolut al lor: Montaigne, La Rochefoucauld, Vauvenargues, Chamfort.

— Care sunt alţi filozofi de care vă simţiţi apropiat?

— Sigur că cele două mari vârste ale filozofiei sunt cea greacă şi cea germană. Dar mie englezul David Hume mi se pare un formidabil filozof, fără de care Kant nu ar fi existat.

— Revenind la Noica.

— Geniul lui speculativ m-a fascinat. Datorită lui, am citit filozofia germană: Fichte, Schelling, Hegel. Citirea extraordinarelor note de lectură ale lui Noica era formidabilă şi ne-a prilejuit nişte conversaţii colosale, o îmbătătoare şi entuziasmantă plimbare prin filozofie. Tot datorită lui Noica, am aprofundat şi limba greacă şi filozofii presocratici. Lectura în original a grecilor a fost foarte importantă şi mi-a dat o oarecare libertate. Nimic nu e mai stimulator pentru gândire decât răsfoirea unui dicţionar grecesc şi recurgerea la etimologii.

Am şi acum o mare admiraţie şi o mare dragoste personală pentru el. Importanţa lui Noica este mult mai mare decât o cred chiar unii *noicieni*. Trebuie să ştii să recunoşti lucrurile lui extraordinare, dar trebuie să le diferenţiezi de ceea ce este nereuşit. Dincolo de toate astea, avea ceva extraordinar Dinu Noica: era un prieten deosebit de subtil, de fin, de delicat şi devotat, un gentleman şi un om de curaj. El nu recunoştea asta, pentru că dispreţuia sentimentalismele; credea că numai raţiunea contează. Din fericire, nici aici nu a avut dreptate. Şi nici atunci când dispreţuia anecdoticul, ignorând că anecdota a fost întotdeauna o cale de cristalizare exactă a lucrurilor exemplare.

Lucrurile care contează cu adevărat sunt delicateţea sentimentelor, fineţea percepţiilor şi drăgălăşenia fiinţei umane, pe care Dinu le avea din plin. S-a spus că *Despărţirea de Noica* e un studiu devastator, dar nu s-a observat finalul, în care spun, făcând o paralelă la textul dispărut al lui Noica, despre *goetheitate*, în care explica de ce

despărţirea de Goethe este imposibilă, cum mă despart şi eu de Noica: deloc! Cum poate cineva să creadă că textul ăsta e scris de un inamic al lui Noica? Eu fac în textul acela o acţiune de răfuială cu un amic al meu, pe care îl consider superior, dar care are nişte pripeli care îl fac să spună şi prostii. Finalul însă e decisiv şi ar fi trebuit să fie luat mai mult în considerare.

Şcoala melancoliei

— À-propos de Şcoala de la Păltiniş, cum v-aţi simţi dumneavoastră în postura ipotetică de creator de şcoală?

— Dacă s-ar găsi discipoli care să creeze o „şcoală“ avându-mă pe mine ca personaj tutelar, mi-ar părea rău. Ar însemna că am greşit undeva. Ori ei nu au înţeles ce am scris, ori în raţionamentele mele s-a strecurat o eroare fatală. Am stimă pentru oamenii şcoliţi, dar nu şi pentru ideea de „şcoală“ de gândire. Vai de mine, dacă mi s-ar întâmpla postum aşa ceva ar fi groaznic.

— Totuşi, o şcoală tot vă este pe plac: cea a melancoliei.

— Melancolia este o disciplină mentală, nu o stare de spirit umorală. Are o tehnică şi o verificare. Melancolia te învaţă să percepi realităţile şi te obişnuieşte cu simptomatologia morţii iminente şi imanente. Important e să decelezi în trupul viu inserţiile morţii, viitoarea putrefacţie. Să vezi moartea desenată în trupul tău. Pe mine mă interesează foarte mult şi sunt un elev conştiincios al acestei şcoli; trupul meu e o ruină îngrozitoare, îl văd şi învăţ ce se petrece cu mine. Până nu demult, faptul că suntem fiinţe caduce îmi era cunoscut, dar nu evident, puteam specula pe tema asta.

— Eraţi un teoretician.

— Iar acum, n-am încotro, sunt practician şi trebuie să mărturisesc că mi-e ruşine de cât de

caduc am ajuns. Sunt într-un stadiu în care e înţelept să nu te mai arăţi.

— *Nostalgia merge împreună cu melancolia?*

— Dorul după lucrurile bune din trecut nu e incompatibil cu melancolia. De reamintit, nu-ţi reaminteşti însă numai lucrurile bune, ci şi pe cele rele. Eu nu cred că binele poate fi calculat în durată, ci în calitate. Dacă ai avut chiar numai o singură clipă de mare fericire, tot restul vieţii tale a meritat să fie trăit.

— *La instalarea comuniştilor aţi reacţionat printr-o deznădăjduită baie de hedonism.*

— Lucrurile au mers graţios, frumos şi plăcut, până când au venit războiul şi comunismul. Ăsta era insuportabilul. Dar tocmai insuportabilul trebuie să îl suporţi. Ce m-a ajutat la început, în prima perioadă a comunismului, după exproprierea din 1945, să suport lipsa de speranţe şi de perspective – pentru că era clar că nu voi mai putea să public nimic şi nici să am o situaţie cât de cât acceptabilă – a fost risipa. Comuniştii nu erau încă instalaţi. Eu rămăsesem cu 50 de hectare, din care reuşisem să vând, prin cineva căruia îi dădusem o procură, câteva pogoane, pe cocoşei de aur. Banii îi cheltuiam în mod ostentativ, în scopuri somptuare. Trăiam sfidător de luxos. Adică, în acea perioadă am cheltuit foarte mult la restaurantele bune, unde luam mese straşnice, şi la croitori, ca să mă îmbrac foarte elegant şi să mă duc la Capşa, să fac impresie. Îmi ziceam: „Asta se poate, asta am şi le mai fac şi în ciudă ăstora!“ În ultimă instanţă, nu am putut să vând foarte mult pământ.

Comuniştii au încercat să ne distrugă, dar am supravieţuit. Cucoanele şi fetele din marile familii au spălat pe jos, au făcut muncile cele mai înjositoare, în aparenţă. Înjositoare pentru proşti. Au rezistat şi fizic, şi moral. Au fost foarte graţioase şi au rămas încântătoare.

— La un moment dat, v-aţi convertit la catolicism.

— Întâlnirea cu monseniorul Vladimir Ghika şi convertirea au jucat un rol episodic în viaţa mea. În anii ’50 am constatat că există o singură forţă internaţională irezistibilă, care poate stăvili şi înlătura comunismul: creştinismul în varianta lui mai activă social, catolicismul. Aveam, pe atunci, ideea, pe care mulţi o au şi acum, dar care e o idee prostească: aceea că, dacă noi am fi fost catolici, am fi fost, în istorie, mult mai virulenţi. Nu e adevărat. Noi am fost aşa cum am fost nu din cauza ortodoxiei, ci din cauza ghinionului că i-am avut pe turci în coastă şi nu ne-am putut dezvolta, istoriceşte, armonios. În schimb, ortodoxia a fost extraordinară ca ferment spiritual. Lumea nu prea îi citeşte pe sfinţii părinţi răsăriteni, care sunt extraordinari. De exemplu, Varsanufie şi Isaac Sirul. Şi toţi ceilalţi, din *Filocalii*. Nici catolicismul, nici ortodoxia nu merg singure, chiar dacă sunt separate, în principal din cauza barbariei de la 1204, când occidentalii au distrus Bizanţul, lăsând Europa şchioapă; o crimă de neiertat. Incultura noastră în materie de ortodoxie este scandaloasă. Habar n-avem în ce constă valoarea profundă a religiei noastre, pe care, de altfel, o practicăm cu zel. Dar din aforismele lui Vladimir Ghika l-am reţinut pe unul extraordinar, în care spune că bunătatea este o formă mai subtilă a Justiţiei. Adevărat, singura reparaţie care poate fi adusă injustiţiei sau relei justiţii a oamenilor „serioşi“ este să fii un om bun şi afectuos. Dar atenţie la binefăcătorii de meserie, care nu fac nici un bine lumii. Dacă eşti stăpânit mereu de fixaţia de a face bine, rişti să produci catastrofe.

Morala greierelui

— După ce v-a fost închisă calea diplomaţiei, ce aţi făcut?

— Am avut tot felul de angajamente neimportante. Am făcut şi pe modelul, pentru studenţii în arte plastice. Cât stătusem la Câmpulung, făcusem foarte multă muncă fizică, stătusem mult la soare şi aveam o frumuseţe proporţională a trupului, aşa că nu am avut probleme la obţinerea postului, mai ales că aveam şi pile pe acolo, unele cucoane care mă agreau şi… unii artişti care erau homosexuali şi mă admirau de la distanţă. Deşi nu am putut niciodată să accept afişarea cu ostentaţie a acestei preferinţe în contra naturii (pentru că, oricât ar încerca politic-corecţii să ne convingă, homosexualitatea nu e altceva decât o tristă anomalie), eu am avut şi prieteni care erau homosexuali şi nu am fost niciodată de părere că ar trebui să li se îngrădească în vreun fel libertatea de opţiune şi de manifestare în intimitate. În fine, lumea râdea de mine şi considera că a fi model era umilitor. Eu cred că omul care nu e în stare să accepte şi lucrurile umilitoare nu e încă om, ci moftolog. Umilinţa e, aşa cum a zis Lizi Florescu, să spui ce vor ei să spui. Restul, nu.

Pe urmă, am dat admitere pentru postul de cercetător la Institutul de Istoria Artei. Eram mai mulţi concurenţi pentru acelaşi post, dar eu ştiam că Mihail Jora pusese o vorbă pentru mine. Am avut de scris despre operele de artă românească din tezaurul de la Moscova. După concurs, m-a chemat profesorul Oprescu: „Domnule, teza dumitale nu e prea bună, dar e mai puţin proastă decât celelalte.“ Aşa că am intrat acolo ca cercetător stagiar şi am fost repartizat la secţia de artă medievală, unde am lucrat cu multă modestie şi sfială, fiindcă ştiam că nu sunt un specialist. Acolo am avut câteva colege foarte savante şi foarte încântate să mă complexeze, spunându-mi că în istoria artei nu e ca în literatură, cu talente, cu impresii; totul acolo e strict ştiinţific. Nişte toante care se gargariseau cu erminiile, care statornicesc

cum trebuie să fie arta bisericească. La început, nici nu ştiam ce sunt alea erminii, pe urmă m-am lămurit că nu sunt altceva decât nişte jurnale de atelier, care comunicau experienţa artiştilor, dar nu închideau arta într-o schemă. M-au îngrozit întotdeauna discursurile pe teme de artă, care sunt cele mai pline de tâmpenii; debitează unii, în faţa operelor de artă, nişte dobitocii nemaipomenite, cu reţetă fixă: să nu ai nimic de spus, să foloseşti câteva cuvinte care sună bine şi sunt la modă, să citezi câteva nume, ca acela al lui Jacques Derrida, fie că se potrivesc sau nu, şi să gargariseşti cât cuprinde. E o bună vorbă franţuzească: „*Rien n'entend plus de conneries qu'un tableau.*“ Totuşi, am fost de acord cu ele, că nu eram un specialist, şi am scris, în 1957, un studiu (apărut abia în 1971) despre fresca bisericii Sf. Nicolae Domnesc de la Curtea de Argeş, care mi-a plăcut foarte mult. Studiul avea, chiar de la titlu, o trimitere la o notă de subsol care suna cam aşa: „Lucrarea aceasta este a unui nespecialist; poate tocmai de aceea, tot acoperindu-se de referinţe, s-a căptuşit cu atâta subsol.“ Pentru că erudiţia vine singură, dacă te pasionează o problemă; există anumite căi prin care informaţiile te găsesc ele pe tine. Concluzia studiului meu din ’57, în urma descoperirii că există două tipuri fizionomice care se repetă şi care puteau să indice faptul că acolo lucraseră două echipe, dintre care una se străduise să o imite pe prima, era că pictura Bisericii Domneşti de la Curtea de Argeş nu este începutul frescei româneşti, ci sfârşitul marii şcoli sârbeşti de frescă. Era vorba de diferenţe mici, după care se puteau recunoaşte straturile diferite ale frescei, dar pe care numai eu le-am văzut, pentru că era o problemă de ochi. Lucrarea nu a mai apărut atunci, din cauza unei cotituri ideologice; a fost considerată prea idealistă, prea occidentalizantă şi, pe deasupra, şi antinaţională. Cum îmi permiteam eu să le dau întâietate sârbilor, mai ales că mai

eram şi în conflict cu Tito? În fine, am început să public şi să atrag atenţia, prin anumite texte. La 51 de ani, în 1970, am publicat prima carte, în care a apărut şi studiul despre Curtea de Argeş. Mi se dădea ceva atenţie şi nici nu ceream mai mult, nu-mi doream să fiu preşedintele Uniunii Scriitorilor sau altceva de genul ăsta. În timpul lui Ceauşescu nu se mai cerea atâta ideologie şi puteai să scrii ceva mai normal, dacă nu îţi doreai să fii comentat ca un geniu şi să fii ridicat în slăvi, lucru care iar ţi-ar fi creat obligaţii. Criticii te comentau cu oarecare obiectivitate şi gust. Dar, după 1989, m-am pomenit, dintr-odată, ambasador. Visul copilăriei mele fusese tocmai acela de a fi ambasador, şi nu oriunde, ci în Franţa. Şi am acceptat. Cariera mea de ambasador la Paris a durat 4 luni. Nu s-a putut mai mult, pentru că n-am putut să tac şi să nu aduc obiecţii puterii de la Bucureşti.

— *Aţi rămas consecvent moralei greierelui.*

— Da. În cazul ăsta, nu era acceptabil compromisul. În general, eu nu sunt contra compromisurilor. Să nu te compromiţi în mod grav şi irecuperabil – fiindcă altfel poţi – e una. Dar compromisul e legea vieţii, e o chestie de inteligenţă. Dacă nu este compromis, este dictat. Or, dictatul nu-l admit în nici un caz.

Omul nu are decât sufletul lui

— *De ceva vreme sunteţi mai puţin prezent în viaţa publică.*

— Problemele de sănătate m-au determinat să fiu ceva mai retras. De fapt, eu am fost întotdeauna un antipublic, nu mi-a plăcut postura de persoană publică, pe care am avut-o fără să mi-o doresc. În plus, nici nu mai am chef. Unele întâmplări din viaţa mea mi-au arătat gradul de ticăloşie şi ignoranţă absolută la care se poate ajunge. Totuşi, în cazul meu, adevărurile sunt notorii şi calomnia

nu mă mai poate atinge. Nu cred că trebuie să răspund în permanenţă tuturor aberaţiilor care se mai spun, încă, despre mine. Şi din politică m-am retras, treptat, păstrând speranţa că Partidul Naţional Liberal va şti să promoveze în politica românească oameni şi soluţii de calitate.

Din păcate, şi „foştii“ şi-au garantat supravieţuirea, inclusiv în noul context al integrării euroatlantice. Structurile din jurul fostei Securităţi, prin actualii politicieni sau oameni de finanţe, reprezintă, încă, o forţă reală în România. Comuniştii au devenit capitalişti, prin asta nefiind mai puţin comunişti. Dar asta nu o să ţină veşnic. Chiar şi descendenţii securiştilor şi ai comuniştilor vor ajunge, probabil, să se rafineze.

Drept să-ţi spun, nu am o prea mare stimă pentru această clasă politică din care am făcut şi eu parte, fără voia mea. Poate doar pentru unii oameni mai izolaţi, care nu au însă destulă pondere. Nu prea are importanţă din ce partid faci parte. Important e omul. Până şi la comunişti şi la fascişti au fost oameni cumsecade. Iar partidele democratice au şi ele agelaşti care le duc la pierzanie.

— *Plasaţi importanţa opiniei politice pe o poziţie inferioară.*

— Dacă te uiţi în ochii oamenilor şi vezi o pâlpâire de umanitate, opinia nu mai importă.

Dobitocia pe care a dat-o, în mod repetat, ţara românească la alegeri, ce s-a petrecut în ’90, ’92 şi mai abitir în 2000 nu cred că este imputabil prostiei, ci altor fenomene: inculturii politice şi lehamitei. Mulţi nu au mai votat, zicând că le e scârbă de politică. Scârba asta i-a costat. Aici nu încape scârba. Acum, parcă lucrurile încep să se mişte. Trebuie reacţie şi atitudine. Trist e că, la ţară, oamenii votează, în general, cu stânga, nu cu dreapta, cum votau înainte ţăranii. Ţărani nu prea mai sunt acum; rămân aşa, ca nişte zimbri, într-o rezervaţie. Ca şi boierii. Ca şi mica burghezie. De

fapt, ce predomină acum? Mitocanii! Comunismul ne-a prostit rău. Pe vremuri, şi nu e o constatare naţionalistă, românii erau, în general, inteligenţi şi prostul satului îşi cunoştea lungul nasului.

— *Acum, de multe ori, prostul satului, îmbâcsit şi fălcos, este primar.*

— Sigur, şi nu mai recunoaşte pe nimeni deasupra lui. Cum spune şi Ortega y Gasset, omul-masă se consideră deasupra tuturor, el e Alfa şi Omega. Foarte rar mai vezi un domn sau o doamnă, şi când vezi, te miri. Evident că aceste afirmaţii nu au caracter absolut. Eu cunosc destui oameni cu care petrec ceasuri minunate; dar şi ei, la rândul lor, cunosc tot atât de puţini.

— *Iar mulţi aleg să plece din ţară.*

— Sunt oameni care nu ţin neapărat să realizeze ceva, pentru ca într-o lume stupidă să fie şi ei nişte valori. Într-o lume stupidă, ca a noastră, poţi să creezi ceva, dar numai ca accident secundar. Genialitatea nu are un aer salubru, în care să se dezvolte. Dar nici o epocă nu este sută la sută dominată de imbecili. Nici măcar cele în care totul este apreciat după o scară matematic inversă de valori, aşa cum a fost perioada comunistă. Te şi mirai cum putea totul să se afle cu atâta precizie în contrapartea bunului-simţ şi cât prestigiu puteau să aibă unele dobitocii evidente. Acum, le-am cam uitat, fiindcă imbecilitatea nu poate fi monumentală. Sunt unii care contabilizează prostiile. Poate fi amuzant, până la un punct, dar e periculos. Rişti să te molipseşti. Eu am trăit epoci în care era foarte periculos să ai, în mod manifest, bun-simţ, în care în mod evident se zdruncinau temeliile bunei aprehendări a realităţii. Oamenii erau atât de îngroziţi de fenomenul ăsta, încât nu cutezau să spună nimic. Această manifestare a bunului-simţ ca paradox riscant este un barometru al epocilor stupide. Sigur, prudenţa face parte din înţelepciune, dar nu toată înţelepciunea e chiar bună. Un exces de prudenţă te poate duce la

catastrofă. Dar se mai poate întâmpla şi următorul lucru: să trăim o epocă idioată şi un idiot să spună că trăim o epocă idioată. Constatarea asta nu-l face pe idiot să fie mai puţin idiot.

— Are dreptate, dar el este însăşi cauza fenomenului, nu un observator perspicace.

— Da. În condiţiile astea, generaţia tânără a plecat masiv în vest, şi nu numai deştepţii. E o prostie să crezi că noroacele sunt hotărâte de locul unde eşti; poţi foarte bine să te ratezi şi să devii o lepădătură şi în America. Plecarea asta s-a petrecut într-o lume dominată de părinţii de pe timpul comunismului. Foarte grijulii să n-o păţească, aceştia îi învăţau pe copii să mintă şi le ascundeau tezaurul de inteligenţă şi de libertate de care ei mai avuseseră, totuşi, parte, pentru a nu-i expune. Există un război mocnit al celor tineri împotriva părinţilor; de nimic nu se feresc mai tare copiii decât de asemănarea cu părinţii lor, fiindcă părinţii nu au nimic ispititor. Conflictul se va încheia, inevitabil, prin stingerea generaţiei laşe. Eu am făcut parte dintr-o generaţie de laşi, dar în care nu toţi au fost aşa. Laşitatea nu e altceva decât prostie, evaluare greşită a valorilor. Şi mă mai enervează ceva la noi: faptul deloc încurajator că am rămas o naţie de oratori. Îmi amintesc ce se povestea, pe vremuri, despre Ghica-Rapino, un tip care cheltuise degeaba nişte parale prin Franţa, fiind un *rapin* fără talent, şi care, întors în ţară, fusese numit funcţionar la un departament ministerial. Şi a participat la un banchet, în cursul căruia au luat mai mulţi cuvântul, cu mult aplomb, făcându-l să exclame: „*Nous sommes foutus. Nous sommes un pays d'orateurs!*“ Marii oratori, cum au fost Petre Carp, Maiorescu sau Alexandru Lahovary, sunt foarte puţini, aşa că majoritatea aşa-zişilor oratori nu sunt decât nişte limbuţi autori de efecte vocale.

Dar văd în generaţia tânără, de 20-30 de ani, şansa recuperării deştepte a unor valori pe care le

consideram, până nu demult, iremediabil pierdute. Generaţia din care faci şi tu parte e o primă manifestare a evacuării mentalităţii părinţilor laşi, care ar avea scuze pentru strategiile de supravieţuire din timpul regimului comunist, dar care nu mai pot explica felul în care au gestionat România după 1989. Pentru ce va însemna societatea românească viitoare, nu mai sunt chiar aşa de înspăimântat cum eram, şi asta e reconfortant. Există oameni maturi, ca Mircea Cărtărescu sau Horia-Roman Patapievici, tineri, precum Cristian Bădiliţă, Petre Guran, Adrian Papahagi sau fiul meu, Toader, şi foarte tineri, care nici nu au început încă să se afirme, care mă fac să cred că nu suntem definitiv pierduţi, că o regenerare este posibilă. Bineînţeles, dacă Planeta nu e pierdută, ceea ce nu este exclus, în caz că oamenii nu vor lua în serios ameninţările globale care le pot fi fatale. Sper ca tinerii să nu-şi piardă calitatea, să nu se ia după prostii. De fapt, chiar dacă vor mai pierde din calitate, vor pierde *din* ea, şi nu *pe* ea. E mare lucru să ai din ce să pierzi. Sigur e că oamenii de bun soi există în continuare. Poate că îi vedem mai greu, fiindcă ceilalţi se află proptiţi în scaunele înalte. Dar eu nu mă întâlnesc decât cu astfel de oameni şi pot să fiu sigur că există, chiar dacă în clandestinitate.

Dumnezeu mi-a dat la bătrâneţe o perioadă de fericire extraordinară, care mă face să dau puţină importanţă lucrurilor celorlalte. Fericirea de a avea un băiat foarte inteligent, care îl are, la rândul lui, pe Mihalache, nepotul meu fermecător, pe care îl văd cum creşte, este atât de uriaşă, încât restul aproape că nu mai contează. Nu mai dau atâta importanţă nici cărţilor pe care le-am scris.

— *Sau pe care le veţi mai scrie…*

— Nu ştiu, pentru moment am o incomoditate cu mersul, care mă împiedică să mă plimb, iar pentru mine actul de creaţie avea loc în timpul plimbărilor. Oricum, cărţile le consider mult mai

puţin importante decât fericirea reală de care vorbeam. Acum, eu înţeleg ca, înainte de moarte, să mă bucur de ce mi-a dat Dumnezeu. Şi, pe urmă, de ce să scriem atât? Prefer o viaţă aparent ştearsă şi banală, dar încărcată de realitatea fundamentală a afectelor prezente şi active, unei trăiri în fantasmele aşa-zis „spirituale“. E o mare dobitocie să crezi că există „spirite înalte“. Numai oamenii care n-au habar de inteligenţă fac caz de aşa ceva.

— *Posteritatea de scriitor nu vă interesează?*

— Maiorescu a avut mare grijă de asta. Aparent, era un spirit sărac. Dar era un mare artist al portretisticii; avea perspicacitate şi percutanţă. Nu are o operă mare, ci una alcătuită din foarte multe reuşite, ceea ce e ceva.

Sigur, dorinţa de glorie a colegilor mei scriitori este, într-un fel, legitimă. Gloria poate să-ţi aducă bucurie şi un sentiment că n-ai trăit degeaba. E adevărat că am prieteni care nu se bucură, poate, de suficientă recunoaştere: Radu Bogdan, care a scris o carte cu adevărat fundamentală pentru cultura română, cea despre Andreescu, şi scriitorul Nicolae Ionel, un mare poet. Cred, totuşi, că ei şi cei ca ei nu ar trebui să fie preocupaţi de faptul că nu li se recunosc meritele aşa cum ar trebui. Eu, unul, le văd gloria. De fapt, e oare chiar aşa important să-ţi fie recunoscută contribuţia? Cred că e perdant să vrei să fii trăitorul propriei glorii. Iar dacă eşti scriitor de limbă română, gloria nu poate fi decât mică. Întotdeauna o nulitate patentă din Anglia sau Franţa va avea mai multă vizibilitate decât un scriitor român bun. Pentru că există bariera lingvistică. Noi nu am reuşit să avem nici măcar un Premiu Nobel, deşi mulţi l-ar fi meritat. Dacă te uiţi câţi au luat acest premiu fără să-l merite şi câţi care-l meritau nu l-au luat, te cutremuri.

Eu nu sunt obsedat de posteritate, pentru că ceea ce mă interesează este mântuirea sufletului. Omul

nu are decât sufletul lui. Posteritatea scriitoricească este o tentativă disperată şi stupidă, fiindcă nu poţi schimba ceea ce este. Posteritatea este sau o radicală iluzie pe care o proiectezi asupra viitorului, sau o realitate perpetuă a sufletului, care nu e fabricabilă. Dacă un om este cu adevărat inteligent, ştie că nimic din inteligenţa lui nu se pierde, nu pentru că s-a consemnat într-o carte sau pe un reportofon, ci pentru că fiecare moment de scăpărătoare manifestare a inteligenţei şi a bunătăţii rămâne în veşnicie. Dacă ne referim la posteritate ca la viaţa veşnică, atunci, da, mă interesează. Cum o fi, om vedea. Nu cred să fie stupidă.

Şi pentru bârfă e nevoie de talent

— V-aţi simţit integrat în lumea scriitorilor, sau v-aţi aflat, mai degrabă, pe margine?

— Clanuri, grupuri, alianţe – niciodată nu m-au atras. Nu am putut niciodată să înţeleg cum pot exista prietenii literare. Poţi să fii prieten cu cineva şi e normal să fii mai prieten cu cei din meseria ta, pentru că îi vezi mai des. E normal să fie prieteni avocaţii între ei, medicii între ei. Dar nu am auzit de prietenii judiciare sau de prietenii medicale. Pot exista prietenii şi între scriitori, dar pretenţia prieteniei literare ca atare mi se pare ridiculă.

— Adică nu ne-mbătăm ca muritorii de rând, facem chiolhanuri literare.

— Şi asta mi se pare ceva insuportabil. Multă vreme am dejunat la Casa Scriitorilor. Erau acolo câţiva oameni frecventabili, dar majoritatea nu. Îi uneau, în grupuri, aceleaşi obsesii, cancanuri şi detestări mutuale, complet neinteresante. Sigur că e normală o curiozitate mai mare, o deschidere de interes; te interesează viaţa, prin urmare şi diformităţile ei. Dar şi pentru bârfă e nevoie de talent. Dacă nu ai talent, poţi să te străduieşti oricât, că tot nu iese nimic. Pe urmă, aşa cum nu

înţeleg prieteniile literare, nu înţeleg nici rivalităţile. Cum poţi fi rival cu cineva, în materia asta?

— *Nu cumva tocmai asta îi ţine în viaţa literară pe mulţi ne-scriitori?*

— E evident că, dintre membrii Uniunii Scriitorilor, zdrobitoarea majoritate nu sunt scriitori. În general, mi-e destul de dezagreabil mediul scriitoricesc. Mi se pare, pur şi simplu, plicticos, plin de figuri deformate care au nevoie de un mediu nefiresc pentru a rezista. Nu ies din lumea lor şi nici nu prea au cum, pentru că, pentru a evolua şi în alte medii decât cel care ţi-e propriu, trebuie să fii măcar simpatic. Iar un loc în care se află mai mulţi scriitori riscă să devină mortal de plictisitor şi de antipatic. Sunt şi unii care sunt talentaţi şi au ceva de spus, au o anumită forţă, dar care sunt megalomani şi infatuaţi.

Eu nu cred deloc că un bun scriitor e un boem. Au fost şi unii cărora li se potrivea, dar asta nu e regula. Verlaine era un boem şi un zăpăcit. Eminescu avea o aparenţă de mizerie şi dezordine vizibilă, dar avea o rânduială a lui, evidentă din felul în care şi-a organizat manuscrisele. Sau, mai recent, Virgil Mazilescu. Era extraordinar: dintr-odată, se apuca să spună versuri, cu mult *pathos*. Aveai, n-aveai chef, trebuia să-l asculţi. Când vorbeai cu el, avea multă confuzie în cap, dar când îşi punea cuvintele în ordine, pentru a face versuri, ieşea ceva extraordinar. Şi Nichita Stănescu era un boem. Dar şi un geniu care ştia să nu îşi ia prea în serios geniul. Ştia să-l trateze ca pe *une blague*. Dar, în genere, nu dau doi bani pe boemă. De ce să trăieşti aiurea, ca un prost? O viaţă lipsită de ordine e, până la urmă, foarte plicticoasă.

O limbă de marinari

— *Cum priviţi dumneavoastră felul în care românii înţeleg procesul de occidentalizare?*

— Occidentalismul e o manie românească, bună de altfel, şi pe care am practicat-o şi o practic şi eu. E foarte bine să te împotriveşti naţional-comunismului, xenofobiei şi nostalgicilor ceauşişti şi să mergi pe opţiunea occidentală şi modernă. Ce este foarte grav e că mulţi vor să se occidentalizeze fără să ştie ce vrea să însemne asta: „occidental“. Nu ştiu că occidental nu înseamnă liberalismul american, care e stângism, şi nici *political correctness*. Şi, mai cu seamă, că nu înseamnă în primul rând America, ci Europa occidentală şi mai ales Franţa, care este singura ponderatoare eficientă a obsesiei americane, deşi cultura şi limba franceză, spre disperarea mea – pentru că sunt un fanatic în problemele franţuzeşti –, nu mai contează aproape deloc. Limba franceză, deşi nu are egal în privinţa structurării gândirii, a disciplinării minţii şi a condensiei puternice a exprimării, a fost părăsită în favoarea englezei. Şi s-a uitat că limba engleză a fost cu adevărat genială şi superbă tocmai în epoca în care, la Curtea Regală engleză, se vorbea franceza. Nu pot să spun că limba franceză e cea mai frumoasă (deşi franceza de secol XVI, pe care puţini o mai ştiu, e superbă; eu ştiu, fiindcă autorii mei favoriţi sunt Montaigne, Rabelais, Ronsard, dar şi autorii medievali); mult mai frumoasă e acea engleză franţuzită în care scrie Shakespeare. De fapt, toate limbile sunt frumoase, în măsura în care concentrează un maximum de inteligenţă şi de putere al unei populaţii. Probabil, totuşi, că unele dintre cele mai frumoase limbi sunt rusa, pe care sufăr îngrozitor că nu am învăţat-o, din repulsie faţă de comunism şi din frica de a nu fi anexaţi (la 38 de ani, când eram cercetător la Institutul de Istoria Artei, am angajat, împreună cu doi colegi, o profesoară rusoaică, fiindcă aveam nevoie de sursele ruseşti, pentru studiile noastre; ei bine, s-a deşteptat în noi un instinct de chiulangii barbari şi de bancuri proaste de şcolari obraznici şi

bineînţeles că nu am învăţat nimic, spre ruşinea noastră), italiana şi engleza, o limbă răsturnătoare, pasională, vehementă, violentă, dar şi tandră şi suavă.

— *O limbă de marinari.*

— Bine spus, o limbă de marinari care au scurte, dar puternice legături de dragoste prin porturi. O limbă a sentimentelor, cu mare putere poetică.

Şi să nu uităm că şi româna este printre limbile foarte frumoase şi trebuie s-o vorbim corect, pentru a-i întreţine vigoarea şi pentru a-i stopa declinul. Desigur, nu prin legi. Limbile nu trebuie şi nu pot fi constrânse prin lege să fie într-un anumit fel. Problema limbii nu se poate rezolva eficient decât printr-o inspirată şi perseverentă deriziune.

În autobuz poţi auzi tot felul de sintagme care îţi dau o bună imagine a deteriorării limbii. L-am auzit pe unul zicând: „Domnule, tu m-ai cunoscut pe mine. Ştii că mi-a plăcut bericica.“ Auzi, bericica! Sunt unele diminutive care au tandreţe şi altele care sunt mârlănia însăşi. De exemplu, acest „bericică“ e îngrozitor; sau altul, „brânzică de casă“. Ce e aia? Ei, „o ţuiculiţă“ da, merge. Limba română se strică din două cauze: bolşevismul şi moda imbecilă postmodernă. Şi denaturarea s-ar putea face cu stil. De exemplu, pe vremuri, boierii valahi făcea (ha!) dezacorduri nu din ignoranţă, ci tocmai ca să-şi sublinieze apartenenţa la o clasă: „Ăştia doarme, dom’le, la ora asta“, „Ăştia pierde la afacerea asta“. Nu erau greşeli de limbă, ci o manieră de a vorbi, eleganţa de a nu vorbi prea corect. Limbii muntenești trebuie să-i respecţi ignaritatea şi s-o vorbeşti ca atare. Ca să fie muntenească pură, trebuie să nu fie prea corectă. De fapt, dincolo de gluma asta cu dezacordurile, nici să vorbeşti excesiv de corect nu e bine, că devii pedant. De pildă, mi se pare caraghios să pronunţi tot timpul „acesta“ şi nu „ăsta“ sau „se“ şi „pe“, niciodată „să“ şi „pă“, sau „omul“ şi

niciodată „omu'“. Cu prea mult ştaif, *să* duce de râpă limba.

Franceza este limba cea mai satisfăcătoare pentru inteligenţă

— Cred că apogeul limbii române este legat de franţuzism. Mulţi dintre marii noştri scriitori, dintre cei care au format limba literară, aşa cum o avem azi, erau franţuziţi… care mai spuneau şi „ăsta“.

— Da, aşa este. A existat o notă de ridicul, dacă ne uităm la *Franţuzitele* lui Faccà sau la coana Chiriţa. Dar franţuzismul a fost fertil: a născut limba română modernă.

— Aţi pomenit, înainte, pe un ton destul de acid, de postmodernism. Nu prea faceţi casă bună cu el.

— Pentru mine, postmodernismul e zero, nu există. E numai o vorbă care umple gura snobilor. Relativismul e bun pentru un om deştept. Dar relativismul instituţionalizat manipulat de proşti este o catastrofă; ca şi contrariul lui. Până când o să tot vrem să fim post-ceva? Poate că n-ar fi rău, pentru variaţie, chiar să fim ceva.

Dar mă întorc la limbi. Franceza, care a luat, în Europa, locul limbii latine, este disciplinatoare şi obligă mintea să se supună unor rigori extreme şi consecvente. Este limba cea mai satisfăcătoare pentru inteligenţă. Are virtuţi specifice, şi de suculenţă, şi de precizie; e şi *juteuse*, şi foarte exactă. În acelaşi timp, voluptate şi precizie expresivă. Timp de opt secole, a fost unica limbă de civilizaţie. Când franceza era încă obligatorie pentru orice om de carte, mai funcţiona o limpezime a gândirii. Limbile contemporane suferă însă un proces de reducţie şi de degradare formidabil. În special franceza, engleza şi germana. Italiana mai puţin, pentru că italienilor le place să pronunţe dublele consoane, iar o limbă e făcută din consoane, nu din vocale, care sunt

lătrătură. Importante sunt consonantele, care consună. Omenirea tinde spre statutul de necuvântător. Dacă o să vorbim numai în vocale, o să ne mai putem comunica doar: „*Oaia aia e a ei*.“ Marii actori britanici pronunţă încă o engleză superbă. Până pe la vreo 15-16 ani, eu am vorbit fluent engleza, fără plăcere, dar bine. Dar, într-o bună zi, m-am supărat groaznic. Veniseră în vizită la noi două bulgăroaice de bun neam care, în loc să vorbească franţuzeşte, ca toată lumea, au început să facă conversaţie pe englezeşte. Mi s-a părut o barbarie intolerabilă, iar pe bietele cucoane le-am considerat nişte sălbatice şi de atunci n-am mai folosit decât întâmplător engleza. Acum nu mai sunt în stare. Pentru a conversa cu un profesor american, l-am rugat pe amicul meu, Andrei Pleşu, să facă pe interpretul. Fiindcă nu vreau să vorbesc incorect, să-mi bat joc de o limbă pe care am cunoscut-o bine; prefer să nu o mai vorbesc deloc, ceea ce sigur că e o fudulie stupidă. Cu ocazia asta am remarcat că, aşa cum eu sunt şi autor de limbă franceză, Andrei ar putea fi un admirabil scriitor de limbă engleză. Era o încântare cu câtă voluptate traducea. Din păcate, el e doar o excepţie. Pentru că engleza e vorbită, în general, prost. Americanismul şi anglicismul nu se pot compara nici pe departe cu franţuzismul reuşit al secolului al XIX-lea şi al începutului de secol XX. Cei mai mulţi se gargarisesc pe englezeşte, fără să cunoască limba şi fără să aibă habar de subtilităţile ei. Engleza se strigă.

— *Şi se strică.*

— Da. Impresia e că limba engleză e limba viitorului. O fi a viitorului, dar engleză nu o să mai fie sigur, pentru că încă de pe acum engleza adevărată e într-un proces de dispariţie. Dominaţia englezei se produce prin unanimitate, dar nu şi prin autoritate.

— *Nu trebuie pierdut totuşi din vedere faptul că franţuzismul era practicat de elite, pe când*

engleza e o limbă de circulaţie, să-i zicem, populară.

— Aşa e, şi nici măcar englezii educaţi nu mai vorbesc o limbă audibilă. Au tendinţa să pronunţe numai vocalele şi nu se mai înţelege nimic. Se grăbesc să comunice idei care nu există. Numai iluziile există; ceea ce luăm drept idei sunt de fapt iluzii. E absurd să vrei să accelerezi comunicarea unor iluzii care trebuie întreţinute cu mare grijă. Cuvintele trebuie pronunţate nu cu pedanterie, dar cu foarte mult scrupul. Iar acum francezii, „intelectuali de stânga", evită dicţiunea Comediei Franceze, pentru că e *réac*, ucigând astfel buna rostire şi audiţie a limbii. Să le fie ruşine, se duc de-a dura spre dispariţie, din cauza propriei prostii. Una e evoluţia firească a limbii şi alta e uciderea programată a ei.

Gloria agelastului Lincoln e gloria mediocrităţii

— Se spune acum că americanii sunt cei mai dezvoltaţi, cei mai adaptaţi. Sigur, e şi aşa, dar nu numai aşa. Dovadă povestea grotescă a acelui fiasco lamentabil cu numărătoarea voturilor de la alegerile din 2000, care a aruncat în ridicul toată tehnologia avansată, toată computerizarea şi toate prostiile. E şi un semnal de alarmă: planeta se va prăbuşi de pe urma computerelor. Vor duce la dezastrul total. Americanii se credeau invulnerabili, dar iată că 11 Septembrie a dovedit contrariul. Evident, în America sunt mulţi oameni remarcabili. Am cunoscut americani de o mare fineţe. Să nu uităm de foarte marii scriitori americani – formidabili poeţi au! – şi de marile lor filme. Oricât ne-am crampona de „filmele de artă" europene, tot americanii au cele mai bune filme şi cei mai mari actori. E clar că americanii au o mare cultură şi e o prostie să afirmi contrariul.

— *Aşadar, nu sunteţi un „antiamerican".*

— Am, uneori, atitudini antiamericane, dar îmi plac foarte mult americanii pe care îi consider descendenţi ai sudiştilor. Într-adevăr, transportul negrilor din Africa şi exploatarea lor a fost o mârşăvie şi o oroare cutremurătoare. Dar, într-o mare parte a societăţii sudiste, negrii erau consideraţi ca făcând parte din familie. Dacă un proprietar vindea membrii unei familii separat, nu mai era primit în nici o casă onorabilă. Se pleca, sigur, de la ideea că negrii sunt inferiori, dar să nu ne facem iluzia că nordiştii îi considerau altfel. Când au fost eliberaţi, mulţi dintre ei nu au vrut să plece, pentru că existau între ei şi stăpâni relaţii de afecţiune aproape familială. Nu s-au văzut vreodată servitori mai devotaţi şi mai iubitori decât aceşti sclavi negri. În Războiul de Secesiune, au câştigat jigodiile, lichelele şi mârlanii de yankei, ceea ce a fost o nenorocire, aşa cum a spus şi Octavian Paler. Gloria agelastului Lincoln e gloria mediocrităţii. Mă deranjează că acum, în America, criteriul absolut de selecţie este mediocritatea. Numai aşa au putut avea Statele Unite un preşedinte ca Bill Clinton. Poate şi mai rău decât să fii tâmpit e să nu fii nimic, aşa ca el. Dobitocul e totuşi ceva. Te uimeşte şi te poate fascina. Nimicul nu arată în nici un fel. George W. Bush mi-e simpatic, chiar dacă nu sunt de acord cu multe dintre politicile lui. Pe un alt preşedinte american l-am admirat însă nelimitat: pe Ronald Reagan, care, alături de Papa Ioan Paul II, este cea mai importantă figură a sfârşitului de secol XX. Cei doi au fost protejaţi de Providenţă şi ne-au scăpat de comunism. Împreună cu Soljeniţîn, care a zguduit conştiinţele occidentalilor.

Occidentul este un mod inteligent de a vedea viaţa

— *Occidentul e în est?*

— Este mai bine cunoscut de către estici, pentru că au fost crescuţi în spiritul lui şi ştiu să îi identifice valorile, pe când occidentalii nu prea mai ştiu să o facă. Europa consimte să nu mai fie Europa.

Occidentul nu este chiar o „ţară a făgăduinţei“, aşa cum îşi închipuie unii naivi. Mie nimeni nu poate să-mi spună că sunt antioccidental, pentru că am o vârstă care mi-a permis să cunosc cum se cuvine acea lume şi să nu am complexe faţă de ea. Şi cred că m-am manifestat, pe durata vieţii mele, pe o linie occidentală. De fapt, Occidentul nu este altceva decât un mod inteligent de a vedea viaţa.

— Lipsa de nuanţe în toată această discuţie vine, poate, tocmai din complex. Din complex adulăm, din complex hulim.

Şi din necunoaşterea adâncă a esenţei civilizaţiei occidentale, care nu înseamnă numai democraţie, ci şi contrarevoluţie. Adrian Cioroianu, un tânăr istoric deştept şi care mi-e foarte simpatic, vorbeşte undeva despre Occident ca simbolizând revoluţia şi despre Răsărit ca reprezentând contrarevoluţia. Părerea mea e că Occidentul a fost mai totdeauna contrarevoluţionar şi, când a început să cedeze, a amorţit. Marea politică occidentală a fost, în general, contrarevoluţionară. În al doilea rând, Europa şi civilizaţia occidentală nu înseamnă, în primul rând, raţionalism şi cartezianism, ci creştinism. Ca să nu mai vorbim că Descartes era un catolic practicant. Raţionalism nu înseamnă, aşa cum spun unii, să fii laic, anticlerical şi liber-cugetător. Deloc! Liber-cugetător înseamnă, fără supărare, să fii prost. Numai un prost se poate considera astfel. Aşa ceva nu există la nivelul valorii. Civilizaţia europeană a fost şi mai mult sau mai puţin liberală, dar mai ales reacţionară. Şi în primul rând creştină. Europa este o creaţie a creştinismului, şi nu cum spune domnul Chirac: „Europa nu poate fi decât laică.“ Europa poate fi numai creştină. Până la creştinarea

barbarilor, Europa nici nu exista ca o conştiinţă completă. Acum, vrem să fim în Occident. Dar noi suntem şi am fost întotdeauna în Occident. Din păcate, până şi bolşevismul şi socialismul au fost invenţii occidentale. Şi asta e valabil şi pentru alte scorneli nefericite. Iată cum ajungem la stupidele acuze de antioccidentalism. Dacă sunt anticomunist, nu înseamnă că sunt şi antioccidental, chiar dacă comunismul e o invenţie occidentală. Marea mea tristeţe, lucrul care mă împiedică să mor liniştit, este faptul că ştiu prea bine în ce lume o să trăiască nepotul meu şi cei de vârsta lui: într-o lume cretină, dementă şi ticăloasă. Dar poate, cine ştie, o să dea Domnul şi n-o să am dreptate, pentru că sunt şi semne care ar putea contrazice impresia mea de acum.

În ciuda construcţiei instituţionale europene, Europa a cam dispărut. Mai suntem câţiva care am apucat-o şi care avem amintirea ei, viciată prin selectivitate. Obsesia de a construi o nouă Europă s-ar putea să ne fie fatală. Ideea de a construi este o nebunie; dacă va avea forţa să evolueze, Europa va face asta singură, prin devenirea ei. Omul se crede în stare să facă orice şi tinde să nu mai accepte că e failibil. De fapt, el e fiinţa pe care Dumnezeu a făcut-o pe planeta asta, înzestrând-o cu cele mai multe aptitudini de a se organiza şi de a vieţui raţional. Dar nu raţional sută la sută, pentru că devine inuman. Cel mai raţional e să laşi lucrurile să meargă. Am, câteodată, impresia că în nici o altă epocă istorică nu a fost prostia mai dominantă ca acum.

— Dar nu credeţi că aşa le-a părut întotdeauna lumea celor mai în vârstă, o lume aflată în plină dezagregare?

— Da, probabil că mereu bătrânilor li s-a părut că lumea decade. Când eram puşti, mă gândeam să scriu o piesă a cărei acţiune să se petreacă în Franţa, pe timpul lui Clovis. Acolo toţi se plângeau că Franţa e o ţară neguvernabilă, că e un haos

general şi voiau să construiască altceva. Din fericire, statele europene nu au fost construite. Au apărut, în general, ca roade ale agresiunii celor mai tari, care şi-au impus regulile.

Păcatele Franţei

— Cum vă explicaţi că în Franţa comunismul mai are încă destulă trecere?

— Am simpatie pentru Jacques Chirac, pentru că am avut cu el o relaţie cordială în perioada în care am fost ambasador la Paris. Dar l-am auzit spunând, de un 14 iulie, acum câţiva ani, o mare dobitocie: că este necesar ca omenirea să fie conştientă cât datorează Franţei din ultimele două secole. Fals, e tocmai invers. Europa datorează enorm Franţei tocmai pentru cele opt secole dinaintea revoluţiei. Prin revoluţie, Franţa nu a făcut decât să vicieze continentul şi să se vicieze pe sine. Franţa nu şi-a făcut încă o radicală reexaminare a porcăriei de revoluţie. Parcă-i aud: „Ooo, Marea Revoluţie Franceză!“ O porcărie, o mârşăvie, o oroare! E adevărat că printre primii revoluţionari au fost şi oameni luminaţi, care voiau să instaleze un regim de monarhie constituţională, pe modelul englezesc. Dar ce a urmat a fost o nenorocire pentru Franţa şi pentru restul Europei. Francezii nu au făcut încă o revizuire morală serioasă asupra revoluţiei. Măcar Elţîn a recunoscut ticăloşia revoluţiei bolşevice şi a reînhumat cu respect osemintele familiei imperiale.

— Şi în Franţa a fost înhumată, la Catedrala Saint-Denis, inima lui Ludovic XVII.

— În Franţa, până la acest moment, la nivel oficial nu s-a făcut nici un fel de gest de regret faţă de Marie-Antoinette, care a fost tratată cu o ticăloşie şi o abjecţie incomparabile. Nici cu Ludovic XVI, care a fost un om inteligent şi o figură mare, nu s-au purtat mai bine. Ludovic XV,

care a fost la vremea sa unul dintre cei mai inteligenţi oameni ai Europei, dar nu a fost agreat de unii, fiindcă era mai desfrânat şi făcea bancuri cinice, înţelesese că ascensiunea Prusiei, chiar aşa francofonă cum era elita prusacă a lui Frederic cel Mare, prietenul lui Voltaire, devenea periculoasă şi că trebuia să schimbe alianţele. De aceea a şi ales o prinţesă austriacă pentru Ludovic XVI. Dar în capul franţuzilor rămăsese ideea că trebuia distrusă Casa de Austria. Nu mai trebuia, dar n-au priceput. Cum s-au purtat francezii, înainte de a o omorî, cu regina Marie-Antoinette, care era o femeie admirabilă, este de o abjecţie şi de o cruzime înfiorătoare şi dezgustătoare. Ce e ciudat în legătură cu părerea mea despre Revoluţia Franceză este faptul că ascultarea *Marseillezei* mă exaltă. Detest cuvintele idioate, dar muzica e irezistibilă. În tot cazul, o ţară capabilă de asemenea crime şi care nu s-a căit încă este o ţară blestemată, iar vina o poartă un anumit segment din societatea franceză, infectat de scârboasa idee iacobină, care e o dobitocie perfectă; adică anticlericalii, ateii, liber-cugetătorii, mă rog, aşa-zişii democraţi antielitişti. Aproape toţi intelectualii francezi sunt *de gauche*, inculţi şi obraznici; poţi să fii tu François Mauriac sau Gabriel Marcel, dacă eşti de dreapta, nu eşti creditat ca intelectual, pentru că francezii au oroare de calitate şi de elită. Mai sunt totuşi şi în Franţa mulţi oameni inteligenţi. Îi întâlneşti mai mult în provincie. Dar n-au nici ei, cum n-aveam nici noi, pe vremea comuniştilor, curajul de a-şi spune părerile despre detestabilul climat al Franţei contemporane, în afara grupului intim de prieteni, ca nu cumva să fie luaţi, vai, drept antidemocraţi. E îngrozitor ce se întâmplă în Franţa, pentru că cine mai face azi pe comunistul chiar că nu mai are nici o scuză. Stângismul e dovadă clară de cretinism.

— *Libertatea poate fi mai presus de orice, nu democraţia.*

— Nici cuvântul „democraţie“ nu mai înseamnă nimic, dacă ne gândim numai la… Republica Democrată Vietnam, la Republica Democrată Germană sau la Kampuchia Democrată. La ce mai e bun cuvântul „democraţie“? Un prieten de-al meu, Ionel Vianu, om inteligent, subţire şi căruia îi datorez enorm, a publicat un articol intitulat „Mai presus de orice, democraţia“. Eu cred că libertatea poate fi mai presus de orice, nu democraţia. Democraţia este o condiţie minimală şi fragilă, care oricând poate fi înlăturată, tocmai prin mijloace democratice.

— *Hitler a ajuns la putere prin vot democratic.*

— Nu trebuie să mai credem că democraţia este o valoare. Nu e! Este o poziţie mai comodă de existenţă şi mai puţin rea, însă fragilă şi periclitată. Democraţia în sine e un cuvânt care s-a acreditat şi trebuie examinat în evoluţia lui istorică. Sigur că ne convine un regim democratic, în care nu ne mai plictisesc nici cenzura, nici administraţia, nici şantajul. E o condiţie minimală a vieţii civilizate. Dar să nu uităm că regimul senatorial roman a supravieţuit jumătate de mileniu cu următorul corectiv: în caz de criză de autoritate a puterii, se instala dictatura, pe timp limitat. Dictatorii s-au achitat, mai mereu, onorabil şi au readus societatea romană la regimul senatorial, folosind, ce e drept, orice fel de mijloace. Democraţia are, uneori, nevoie să recurgă la dictatură, dar nu una ideologică, ci una de tip militar. Se spune: „Să apărăm democraţia!“ Păi, ca s-o apărăm, trebuie să îi oferim anticorpii necesari pentru a o împiedica să sucombe din cauza fragilităţii ei. Democraţia cu orice preţ nu mai e democraţie. Sigur că e preferabilă şi, cum bine spunea Churchill, sistemul cel mai puţin rău pe care-l avem. Cel mai puţin rău, atâta timp cât se menţine şi nu face loc profitorilor care caută să instaleze dictaturi rele, ideologice.

De fapt, libertatea contează, nu democraţia. Iar o lume liberă este, mai degrabă, funciar aristocratică.

O vorbă de spirit face cât un univers

— *Spuneaţi, undeva, că a fi liberal înseamnă a fi politicos, generos şi binedispus. Mai întâlniţi acest profil în jurul dumneavoastră, profilul de* homme libéral*?*

— Mai văd, inclusiv în PNL, oameni politicoşi, inteligenţi, binedispuşi şi cumsecade, pentru că… pe ceilalţi evit să-i văd; e timp pierdut şi ocazie de nervi. Şi, cum eu am şi devenit cam nevricos, nu are rost să mă enervez degeaba. Liberalismul nu trebuie să fie înţeles ca mercantilism. Nu e adevărat că numai proştii rămân săraci. Eu constat că, dimpotrivă, mai ales proştii se îmbogăţesc, fiindcă se ocupă numai de treaba asta futilă, au numai asta în cap. Îmi amintesc de un personaj pe care l-am cunoscut, în tinereţea mea: Lolo Moriatti, un bogătaş care făcuse avere din vânzarea de arme şi care era căsătorit cu o doamnă născută Arion. Odată, la un club, l-am întâlnit la vestiar şi l-am întrebat dacă se pregătea deja să plece. „Nu – mi-a răspuns el – vreau să mai iau din haină nişte sute de mii, pe care trebuie să le cheltuiesc în seara asta.“ Ei, după mine, omul ăsta era un mare caraghios. De ce să fii aşa plin de bani? Ca să te invidieze lumea? Ca să stea femeile cu tine? Păi, dacă femeile stau lângă tine numai pentru că ai bani, atunci e clar că nu eşti bun de nimic.

Lucrurile aducătoare de profit material sunt plicticoase şi eu nu m-aş ocupa de aşa ceva. M-a ajutat Dumnezeu să nu duc lipsă, am moştenit o casă în care stau şi câteva hectare de pământ, care mi-au fost restituite după 1989; dar nu m-am preocupat niciodată să sporesc ceea ce am moştenit. Singura mea avere adevărată sunt copiii mei. Nimic nu se poate compara cu asta. Un om

inteligent nu se gândeşte la bogăţie, fiindcă nu-i aduce nimic. Pentru el, o vorbă de spirit face cât un univers. Sigur, şi a te lăuda cu sărăcia e o la fel de mare prostie ca a te preocupa exclusiv de conturile tale bancare. Sărăcia nu e o virtute, lipsa banilor e inconfortabilă şi poate compromite o fericire sau o vocaţie, dar şi bogăţia te face neliber, pentru că începi să te temi de cei care te-ar putea ruina şi pentru că te face să pierzi timpul. Miliardar aş vrea să fiu, dar nu să devin. Omul inteligent nu se poate ocupa de reţeta îmbogăţirii; o poate, cel mult, folosi. Mie îmi place să trăiesc luxos, dar decent, fără pompă. Banii nu înseamnă, de fapt, nimic. Îmi povestea tata că a fost într-o excursie pe munte şi a rămas fără şerveţele igienice. Aşa că a folosit bancnotele de 500 sau 1000 de lei pe care le avea la el. Niciodată, zicea el, nu a simţit că a folosit o sumă considerabilă de bani într-un mod mai folositor.

Pentru mine, e evident că doi oameni inteligenţi, când se întâlnesc, nu discută despre lucruri folositoare. Inteligenţa nu foloseşte la nimic, nu te ajută la procopseală şi are o singură calitate: este o perpetuă plăcere. Punct. Iar plăcerea e valoarea supremă în lume, singura cu adevărat practică. De ce-ai trăit o viaţă întreagă, dacă ai trăit în neplăcere? Să reuşeşti în viaţă nu înseamnă să ocupi nu ştiu ce funcţii, ci să realizezi un cuantum de plăcere cât mai constant şi cât mai îndelung. Cea mai minunată virtute a omului e putinţa de a procura, savura şi produce plăcere.

— *Pledaţi pentru hedonism.*

— Categoric. E aberant altfel. Vorba este să-ţi găseşti plăcerile cu inteligenţă. Plăcerea trebuie să fie efectivă, adică simultan senzorială şi intelectuală. Aceste două calităţi sunt inseparabile. Vai de oamenii cu plăceri prost plasate. Şi vai de cei care nu ştiu că nu există mare plăcere fără o durere virtuală, care de multe ori devine actuală.

Plăcerea se plăteşte scump, prin suferinţă, dar face să plăteşti!

— *Cum împăcaţi plăcerea cu religiozitatea?*

— Cred că e un mare păcat să credem că lui Dumnezeu Îi plac stupidităţile care se spun în numele Lui sau impostura virtuoasă a celor care cred că pot să-L ducă, fiindcă n-au înţeles că El e mult mai deştept decât cel mai deştept dintre noi, şi asta spre norocul nostru. Dar hedonismul vulgar şi ţopârlănesc e, într-adevăr, meprizabil. Cât ai fi de hedonist, trebuie să ai stil şi gust. Dacă te cufunzi în hedonismul grosier, ajungi în cele mai infecte combinaţii şi cele mai abjecte ipostaze. Ce poate fi mai frumos decât să priveşti un spectacol încântător al naturii sau al vieţii, sau decât să citeşti o poezie de un mare poet, sau decât să mănânci o masă excelentă? Astea sunt, cred eu, voluptăţi nu numai îngăduite de Dumnezeu, ci anume oferite omului. Dacă în ochii care te farmecă îl implici şi pe Dumnezeu, câştigi mult mai mult. Voluptatea nu e rea în sine, este rea prin proasta orientare. Mulţi teologi au generalizat prea mult condamnarea hedonismului, pentru că generalizarea este una dintre capcanele raţiunii omeneşti. Plăcerile nu trebuie separate în plăceri lumeşti şi spirituale, ci în plăceri superioare şi inferioare. Găsesc că o masă rafinată nu e totuna cu *Johannes Passion*, dar e şi ea o plăcere licită şi nobilă, dacă ştii s-o savurezi şi să alegi. Dar dacă eşti încântat că te-ai îmbătat ca un porc, s-avem pardon, ăsta e un hedonism ilicit.

Omul devine competent în ceea ce iubeşte

— Dar de ştiinţă trebuie să separăm religiozitatea? Spre exemplu, cartea lui Sorin Dumitrescu despre chivotele rareşiene pune problema raportului dintre intelectual şi omul religios. Pledează pentru modelul intelectualului apropiat de Biserică.

— A fi un om religios e întotdeauna bine, dacă nu eşti prost. Observ mediocritatea blocată, intratabilă şi nevindecabilă a necredinciosului, pe care îl socot imbecil. Da, e un cuvânt bun, pentru că „imbecil“ înseamnă neputincios. Faptul că şi foarte mulţi proşti sunt religioşi e o întâmplare statistică, nu altceva; faptul că cei mai mulţi dintre proşti sunt antireligioşi e o întâmplare caracterială, o regulă. Dar cu adevărat credincios nu poate fi decât un om foarte deştept. Ceilalţi sunt credincioşi din prudenţă, iar unii, nu puţini, din lichelism; vor să se pună bine cu puterea presupusă. Credincioşii sunt consideraţi de multă lume naivi. Dar cum poţi să fii atât de naiv – întreb eu – încât, văzând perfecţiunea alcătuirii Universului, să nu crezi în Dumnezeu?

Eu cred că este posibil să ai, prin opţiunea religioasă, prin adeziunea la sacru, o deschidere mai mare către mistere, către lucrurile exemplare, o mai bună înţelegere a frumuseţii din artă. Un om care crede în Dumnezeu e fatalmente mai deştept decât unul care nu crede, pentru că are o aprehensiune deschisă şi are o filiaţie în care să se plaseze. Sigur că şi necredincioşii pot avea geniu, dar parţial şi instabil. Nu se poate face istorie fără teologie, care e fermentul. Nimic nu poate fi înţeles fără teologie.

— *Interpretarea pe care o propune Sorin Dumitrescu pune accentul principal pe ecumenicitatea proiectului lui Petru Rareş. Nu lipsesc disputele pe marginea acestei abordări.*

— Disputa în jurul lucrării lui Sorin Dumitrescu ridică o problemă fundamentală, aceea a bisericii Mănăstirii Probota şi a celorlalte imense capodopere de artă veche românească, de arhitectură şi pictură moldovenească din epoca lui Petru Rareş, care a fost un personaj eminamente european şi ecumenic, chiar dacă unii pun în discuţie adecvarea termenului. Admiţând că termenul ar fi întrebuinţat impropriu, este folosit,

în acest caz, corect şi cu semnificaţia reală. Este indubitabil că în timpul lui Petru Rareş a existat un spirit ecumenic. Ţin minte că am citit în tinereţe o carte scrisă de istoricul Ursu, în care spunea că limba care îi era cea mai familiară lui Rareş, în care acesta gândea, era germana. Ăsta nu e chiar un lucru oarecare. Aşa cum pentru mulţi limba de gândire, limba firească a vieţii intime a fost franceza – şi ăştia au fost românii adevăraţi, despre care chiar se poate spune că au făcut România aşa cum a fost, bună la un moment dat.

— Criticile s-au legat de faptul că autorul ar fi un nespecialist, că ipotezele ar fi mai degrabă amatoristice, decât ştiinţifice.

— Nicolae Iorga a fost cel mai inspirat comentator al picturii vechi româneşti, tocmai fiindcă nu avea acea „ştiinţă“ exactă pretinsă de specialişti şi de savanţi. El avea ochi foarte sigur de artist şi a scris lucruri extraordinare, în special despre biserica Sf. Nicolae de la Botoşani, a cărei pictură o compară cu cea franco-burgundă a epocii. Or, asta are şi Sorin Dumitrescu: ochi. Cum să nu-l aibă, când e un mare pictor, el însuşi? S-a spus despre cartea lui Sorin Dumitrescu că este „lucrarea unui amator fără girul unui specialist“. Bun, să vedem ce înseamnă un amator. Un amator e un om căruia îi place ceea ce face, un diletant. Contrar a ceea ce se crede, un diletant este întotdeauna competent, chiar dacă nu are instrumentaţia meşteşugărească completă, ca a unui meseriaş. Nu are cum să fie incompetent, pentru că omul devine competent în ceea ce iubește. Faptul că un specialist nu este amator îl destituie ca specialist.

Când am fost la Probota, ca cercetător plin la Institutul de Istoria Artei (aveam o lucrare pe tema asta şi nu prea ştiam cum să închei textul, noroc că m-au arestat, la ţanc), am văzut foarte bine cum se înscrie biserica în spaţiu, cât este de concordantă cu peisajul Moldovei de nord, ce arhitectură are, ce

admirabilă restaurare făcuse Horia Teodoru şi ce fresce formidabile, geniale existau în altar şi, fragmentar, în pridvor, evident nişte capodopere la nivelul celor italieneşti ale epocii. Însă în naos am dat de o întunecime îngrozitoare şi de o oroare de pictură recentă, de secol XIX, care se putea totuşi şterge. Am făcut operaţia asta şi am descoperit, în câteva locuri, pictura extraordinară de dedesubt. Nu am putut, la momentul respectiv, să şterg mai mult, pentru că aş fi putut fi acuzat de vandalism. De fapt, preotul de acolo, complet ignorant în materie de artă, altfel un om cumsecade şi simpatic, a şi spus mai târziu că a venit de la Bucureşti un comunist care a şters pictura. Aşa că am fost luat şi drept comunist profanator de biserici… Am făcut atunci mai multe rapoarte la Comisia Monumentelor Istorice şi evident că „specialiştii“ din comisie nu au fost deloc interesaţi de pictura magnifică ascunsă la Probota. Prin urmare, experienţa mi-a demonstrat că specialiştii nu se prea sinchisesc de valoare. Iar specialitatea unui specialist care este indiferent la valoare este un mare nimic (ca să nu spun mai mult). Cred că e o mare eroare de optică să pretinzi că lucrarea unui om care s-a dedicat cu pasiune, scoţând la iveală o capodoperă, aşa cum a făcut Sorin Dumitrescu, este lipsită de valoare pentru că nu are „girul unui specialist“. Cine e specialistul mai în măsură să scrie despre pictura religioasă din Moldova, decât un bun pictor căruia chiar îi pasă de ea şi care *o şi vede* atunci când o priveşte? Bătrânul Alexandru Philippide, tatăl poetului, a scris un studiu intitulat chiar *Specialistul român*, în care făcea harcea-parcea această pseudospecie intelectuală, gonflată şi lipsită de conţinut. „Specialistul“ care *s'enfiche*-ează în modul cel mai absolut de capodopere. Aici cred că trebuie să aducem câteva omagii unor oameni care nu sunt respectaţi cum se cuvine. De pildă, criticul literar Mihalache Dragomirescu, un „nespecialist“ care

avea cultul capodoperei. Esenţial este să iubeşti capodopera.

— Şi veridicitatea unora dintre sursele folosite de Sorin Dumitrescu a fost pusă sub semnul întrebării.

— Eu nu intru în controversa Nifon, pentru că mi se pare destul de insignifiant dacă Nifon chiar a spus ceea ce se spune că ar fi spus. Relevantă mi se pare, în primul rând, influenţa pe care vorbele atribuite lui au avut-o asupra constructorilor de mănăstiri din epoca lui Petru Rareş.

— Cum aţi caracteriza demersul lui Sorin Dumitrescu?

— E o construcţie curajoasă, aş zice militantă în favoarea capodoperei. Când pledezi pentru o capodoperă, nu poţi să greşeşti. Trebuie să ţinem cont şi de următorul fapt: cel care are dreptate e artistul, nu comentatorul artistului. De aceea, comentatorul e bine să fie şi el un artist. În asta constă avantajul major pe care îl are Sorin Dumitrescu. Cum se poate să ignorăm faptul că el poate vorbi de la egal la egal cu marea pictură? În genere, controversele bibliografice convin mediocrilor, care au nevoie să simtă că au dreptate. Altfel, ce i-ar justifica? Şi, de cele mai multe ori, chiar au dreptate, pentru că susţin lucruri mediocre, şi deci acceptabile. Descoperă chichiţele şi se opresc la asta. Le sunt suficiente.

Zambaccian mi-a spus, odată, la el acasă (stătea pe str. Vasile Lascăr), după ce citise o cronică plastică publicată de mine, pe la 16 ani, în *Vlăstarul*, şi în care scriam despre expoziţia de pictură franceză modernă (Matisse, Ingres, Renoir) din colecţia particulară a lui Zambaccian, organizată la Dalles: „Dragă, articolul dumitale atestă o mare naivitate şi multă ignoranţă. Dar gustul se formează şi cultura se completează. Ochiul trebuie să îl ai şi dumneata îl ai.“ Trebuie să ai ochiul! Restul se poate educa şi corecta. Dar trebuie să fii atent, pentru a nu rata amănunte

esenţiale. Şi asta nu numai în materie de pictură, ci de tot. Se poate spune despre Zambaccian că era un nespecialist. După mine, el e incomparabil superior tuturor criticilor de artă contemporani lui, chiar celor care erau inteligenţi şi scriau bine. Zambaccian avea precizie, instinct de negustor armean de textile şi nimerea întotdeauna unde trebuia.

Demersul lui Sorin Dumitrescu este exact interogarea adecvată a picturii religioase, făcută în termenii credinţei creştine, într-un limbaj al bisericii. De aici, toate conexiunile cu ecumenismul.

Dacă nu voi fi taxat drept reacţionar, înseamnă că am fost un prost

— Nu sunteţi prea împăcat cu atmosfera din lumea în care trăim.

— Lumea e foarte urâţită acum, dar, dacă eşti atent, nu e radical şi complet urâţită. E destul să circuli şi să te plimbi. Şi să vezi o fată frumoasă care spală rufe sau pe cineva purtându-se graţios şi atent cu altcineva. E o minune! Numai asta, şi răstoarnă imaginea infectă pe care o percepem. Şi mai ales femeile, care sunt deştepte şi minunate şi dumnezeieşti. E mult prea mult urât pe lume ca să nu izbucnească, într-o zi, frumuseţea mântuitoare.

— Totuşi, ce ne rămâne de făcut? Reacţia e o soluţie? Hulita reacţiune poate juca un rol, o putem reabilita?

— Fără reacţiune nu există nimic. Totul are forţă tocmai prin reacţiune. Elitele noastre au fost întotdeauna reacţionare. Sigur că felul de a reacţiona poate să fie stupid sau nu. Eu sper să fiu taxat drept reacţionar. Dacă nu merit asta, înseamnă că am fost un prost.

— Transmitem informaţii foarte rapid, dar nu mai comunicăm în profunzime. Avem nevoie de şuetă, ne trebuie mai multă tihnă.

— Prea multă informaţie nu e bună. Noi trăim într-o lume sufocată de informaţii. Chiar ca cercetător, ca intelectual, prea multe surse şi prea multe date te sufocă, te fac să pierzi esenţialul. Marile opere au apărut pe baza informaţiei, atâta câtă era, pe care puteau să o aibă un om antic sau medieval – pentru că marea civilizaţie a lumii au fost Antichitatea şi Evul Mediu, nu epoca postrenascentistă, când a început ţopârlănia.

Iar şueta sigur că trebuie reabilitată. Fără ea, viaţa e plicticoasă.

— Pot fi convorbirile un gen literar?

— Să nu uităm că Platon pretinde că a înregistrat opiniile lui Socrate. Şi mai este şi ceea ce Nietzsche numea *das beste Buch der Deutsche Literatur*: convorbirile lui Eckermann cu Goethe. Întâi am fost şocat de această afirmaţie, dar pe urmă mi-am dat seama că aşa e. O carte nu trebuie să fie scrisă neapărat „la masa de scris“, ca să fie bună.

— Multe dintre cărţile dumneavoastră sunt cărţi de dialoguri.

— Multe dintre cărţile mele, atâtea câte sunt, au în centru această petrecere între oameni care este conversaţia, care a ajuns să fie dispreţuită, deşi este semnul cel mai clar al civilizaţiei. O societate în care nu e instaurată temeinic arta conversaţiei e o lume barbară. Palavrele sunt timp pierdut, zic unii. Habar n-au cât se poate câştiga stând la taclale. Una dintre formele cele mai pure ale gestării literare este convorbirea. Mie mi s-au părut întotdeauna ridicule pretenţiile sacerdoţiale ale scriitorilor şi fixarea de „cote de producţie“. Dacă ai ceva de scris sau de spus, nu ai nevoie de norme şi condiţii speciale.

Mai şezi puţin

— Trăim în viteză şi găsim tot mai puţine răgazuri.

— Grăbeşte-te încet. Dar, chiar şi aşa, tot la moarte ajungi. Aşa că, mai bine, nu te mai grăbi deloc. Foarte mulţi sunt subjugaţi cursei după timp liber. Înseamnă că restul timpului lor este neliber. Cred că nu e bine să alergi după „timp liber“, ci să cauţi să fii liber tot timpul. Bună e inscripţia de pe cavoul Iuliei Hasdeu: „Mai şezi puţin.“ Dacă e ceva ce-mi place într-adevăr e să stau degeaba, să nu fac absolut nimic, să casc gura. Omul care nu face nimic mi se pare un înţelept, care pricepe viaţa şi îi savurează spectacolul, grotesc sau sublim. Cei care acţionează, muncesc, se fac utili încontinuu îşi pierd vremea. A face totul înseamnă a-ţi fura permanent căciula. Leneşul e singurul care obţine ceva din viaţă. Omul de acţiune şi de merit e o abjectă specie care, pentru a nu se destrăma, trebuie să se menţină tot timpul în agitaţie, ceea ce e iluzoriu. Cu munca, eu nu am o relaţie foarte bună; de fapt, etimologic, munca înseamnă tortură. Îmi place foarte mult definiţia dată de Nicolae Basilescu: „Munca este o sforţare penibilă, făcută pentru dobândirea de beneficii.“ Sigur, îmi face uneori o imensă plăcere să lucrez ceva care mă pasionează; asta nu e muncă, e distracţie. Valoarea unui om se poate evalua prin aptitudinea lui de a sta degeaba. Adevăratele daruri ale vieţii sunt acelea pe care le obţii fără efort.

— *Totuşi, nu cred că putem fi atât de categorici. Poate că sunt şi oameni „activi“ simpatici şi inteligenţi.*

— Aşa e. Am cunoscut, de exemplu, un neamţ polonez, domnul Schneider, foarte fudul, care se lăuda că bătuse nu ştiu câtă lume, şi care era priceput la toate. Nimic nu îl descumpănea, era genul de om care rezolva orice situaţie. Ne-a reparat şi nouă nişte lucruri, oribil, dar trainic. Era convins că între lucrul frumos şi cel temeinic există o opoziţie fundamentală. Tot asta credea şi Martin, care era fecior în casă la bunica şi, când plecam la gară, aducea o gioarsă de maşină: „Am

adus o maşina buna.“ O rablă sănătoasă. Tipi interesanţi amândoi. Protestanţi obsedaţi de cultul muncii. Sau doamna Vasilica, o femeie foarte harnică, cu voce ascuţită, dar care ţinea la lucrurile valoroase şi la bunele obiceiuri boiereşti. Avea ea însăşi un aer foarte aristocratic, unii prieteni chiar i se adresau cu „principesă“. Ea avea impresia, într-o anumită perioadă, că noi nu mâncăm lucruri potrivite cu rangul la care am fi avut dreptul. Aşa că ne cumpăra lucruri scumpe, care nu-mi plăceau prea mult, fiindcă avea impresia că tot ce este atrăgător, suculent şi foarte bun de la început e vulgar. Gătea, de exemplu, *chou de Bruxelles*. În arta culinară sunt mâncăruri cărora li se acordă mult mai mult credit decât ar merita şi altele desconsiderate curat pe nedrept. Mie îmi plăceau foarte mult, mai mult chiar decât icrele negre, mămăliga cu brânză de burduf şi cartofii copţi, cu unt şi multă sare, ceea ce pe Vasilica o scandaliza. Am revoltat multă lume şi cu altceva: îmi place să mănânc mămăliga sau cartofii cu pâine; pâinea merge lângă orice şi eu ador coaja bine rumenită, crocantă. În orice caz, era minunat felul în care ţinea ea la rangul nostru presupus, mai mult chiar decât o făceam noi înşine.

În legătură cu graba, cred că trebuie observat că distanţele s-au scurtat foarte mult, dar a dispărut sentimentul călătoriei şi al parcurgerii unui drum. Adevăraţii călători erau pelerinii medievali. Eu, în ultimul timp, nu mai am nici un chef să plec undeva. E foarte bine acasă. Eu iubesc, în special, Parisul şi Florenţa. Dar, de la o vreme încolo, omul trebuie să se liniştească. Cum se linişteşte şi cu sexualitatea, se linişteşte şi cu călătoriile. De fapt, eu n-am fost niciodată pasionat de călătorii; am fost în câteva locuri, am ajuns până în Cuba, dar cred că diferenţele frapante sunt insignifiante. Lumea e, până la urmă, pretutindeni la fel. *Să vezi lumea* – uită-te în oglindă, şi o vei vedea.

La urmă, când n-a mai rămas nimic, să stai alături de femeia iubită şi s-o ţii de mână e mai tare, mai extaziant decât orice delir sexual! Ea s-a culcat mai înainte şi tu te aşezi uşor, o iei de mână şi ea simte, prin somn. Dragostea de tinereţe este ceva promiţător şi graţios, dar vine marea splendoare a cuplului bătrân, care se ţine de mână.

Cât despre lenea minţii, nimic nu e mai îngrozitor, mai dezgustător şi mai odios decât asta, care i se oferă singură omului, ca o soluţie de confort. Iată încă o dovadă a componentei barbarizatoare a confortului. Lenea minţii te condamnă la plictiseală perpetuă. Ce poate fi mai rău? Ăsta e Infernul.

Cine fuge de suferinţă, matematic ratează fericirea

— Scriaţi undeva că toată lumea are soartă, dar numai unii au destin. Vorbiţi-ne despre viaţa dumneavoastră, ca destin.

— Acum câţiva ani am primit o scrisoare în care unul îmi spunea: „Domnule Paleologu, dumneavoastră, care nu aţi avut opţiuni, ci numai destin.“ Cum adică, „numai destin“? Păi asta e maximum ce poţi să ai. Noi nu suntem în măsură să ne „făurim destinul“, cum zic unii (aş vrea să-mi arate cineva cum se făureşte un destin). Putem doar să ni-l asumăm, dacă îl înţelegem. Ceea ce este dat nu se poate eluda şi cine se crede destul de deştept ca să o facă, sau destul de puternic ca să se revolte, o dă în bară. Destinul ţi-l dă numai Dumnezeu. Providenţa, intervenţia lui Dumnezeu în lume, este o forţă irezistibilă, ale cărei criterii nu seamănă cu ale noastre şi care are totdeauna dreptate. Eu simt că am avut un destin, că am fost tot timpul împins pe căi aparent bune sau aparent rele şi că este Cineva, mult mai deştept şi mai puternic decât mine, care mă dirijează. Dumnezeu a ţinut cu mine şi m-a protejat într-un mod aproape

scandalos, acordându-mi noroace enorme, eu nemeritându-le decât, poate, prin dispoziţia mea sufletească; e clar că Dumnezeu îi agreează pe câte unii şi le ţine partea. Pe umărul meu a fost mereu un înger păzitor. Şi de multe ori am perceput, în evenimente aparent neimportante, încredinţarea lui Dumnezeu: „Nu dispera, sunt aici şi nu mi-am întors ochii de la tine.“ De aceea am acceptat, fără să mă revolt, aparenţele destinului prost, adică puşcăria, sărăcia, răutăţile, fiindcă şi ele fac parte din destin. E o prostie să te revolţi din cauza „injustiţiei“ lui Dumnezeu. E injust, şi ce dacă? De altfel, aşa cum ţi-am mai spus, puşcăria a fost pentru mine o experienţă sporitoare. Sigur că nu e un lucru de căutat cu lumânarea şi nu e un lucru care îl face neapărat eroic sau glorios pe cel care îl îndură, dar este o ocazie extraordinară de a înţelege viaţa, oamenii şi pe tine însuţi. Aşa cum fericirea nu e pentru proşti, nici puşcăria nu e. Repet: cine fuge de suferinţă, matematic ratează fericirea. Cine se teme de suferinţă se teme de fapt de fericire. Unii mă căinau: „Vai, bietul Alecu, ce viaţă ratată. Nu a reuşit să fugă din ţară la timp, a făcut puşcărie…“ Cred că dacă fugeam, eram şi astăzi un nefericit, ca majoritatea fugarilor. Aici, în schimb, am fost viu.

— *Spuneţi că fericirea nu e pentru proşti, atunci cum de atâţia oameni inteligenţi sunt nefericiţi?*

— Sunt situaţii îngrozitoare în viaţă, pe care nu le poţi evita. Dar poţi, dacă eşti deştept, să nu le dramatizezi, să nu faci pe dramaturgul de două parale, să încerci să găseşti o soluţie, adică un comportament comprehensiv care este, într-un fel, tămăduitor. Oricum, capacitatea pentru fericire nu o ai de la început, se formează în funcţie de experienţele prin care treci. Şi, pe urmă, orice om lucid ştie, chiar dacă nu recunoaşte, că are şi suferinţa plăcerile ei. Aşa cum şi culminaţia fericirii se manifestă prin plâns. Eu sunt, de multe ori, jenat şi-mi vine să-mi dau pumni în cap, din

cauza faptului că nu-mi pot stăpâni, câteodată, aceste reacţii. Dar nu e bine să elimini din tine miorlăielile, chiar dacă ţi-e ruşine să fie cunoscute de toată lumea. Dacă nu plângi niciodată, ceva nu e în regulă.

Esenţială este atenţia

— Înseamnă că totuşi depinde şi de noi dacă suntem fericiţi sau nu. Până unde poate merge alegerea noastră?

— Accept că fericirea poţi să ţi-o faci, dacă ai un temperament capabil să identifice filoanele frumoase din orice circumstanţe ale existenţei. Poţi să alegi… până unde ţine. Cred că alegerea este posibilă. Esenţială este atenţia, pentru a recunoaşte ce ţi s-a dat. Şi atenţia se poate educa foarte riguros, aproape până la infailibilitate. Dacă nu ignori ceea ce este educabil în tine, poţi aduce la desăvârşire o calitate pe care o ai în mod naiv şi indistinct. Dacă o identifici şi dacă ştii să îi dai şlefuirea cuvenită, fără să comiţi erori de incongruenţă, ai toate şansele să ajungi la un punct de precizie. De pildă, în închisoare m-am distrat grozav, am râs de m-am prăpădit, fiindcă am fost atent la detaliile hilare, am avut o dilatare a perceperii rizibilului, mult peste ce am avut înainte şi după aceea. Vedeam precis şi cu exaltare ridiculul şi derizoriul, lucru care îi deranja pe unii posaci care credeau că omul binedispus e om rău şi că plângăciosul e bun. Nimic mai fals! Acolo am văzut că omul poate, într-adevăr, suporta mai multe decât crede, că se poate trăi şi face haz din mai nimic. În genere, dacă eşti inteligent şi dacă ai alături măcar încă unul ca tine, cu care poţi să râzi împreună, depăşeşti orice neajunsuri. Închisoarea m-a ajutat şi să mă lecuiesc complet de vanitate, mofturi şi infatuări. Am ajuns să am o preferinţă fizică şi aproape infailibilă pentru realitatea vieţii, aşa cum e. Şi am învăţat să nu mă dau mai mare

decât sunt. Evident, ca scriitor, am tendinţa să mă consider mare şi cred că o merit. Dar ăsta este un pariu, nu o idee. Se va vedea mai târziu dacă am avut dreptate sau am greşit. De vanitatea literară nu am putut scăpa cu desăvârşire şi poate că are şi ea rolul ei. Dar când mă surprind asupra faptului, mi-e o ruşine nespusă. Snobismul intelectual e fatal. Deşi destul de dezagreabil, este mai acceptabil celălalt, al titlurilor şi rangurilor sociale. E mult mai onest şi mai serios decât snobismul intelectual, care e o dobitocie uriaşă. De pildă, e un mare curaj, în această lume de snobi imbecili, să spui că nu ai citit sau că nu ţi-au plăcut un autor sau o carte pe care ceilalţi o consideră mare. De aceea, îţi mărturisesc că problema intelectualului îmi e indiferentă. Mi-e foarte antipatic intelectualul cu statut de intelectual. Eu nu mă recunosc ca intelectual. Pretind şi mă doresc a fi, cel mai adesea, un om inteligent, în nici un caz un intelectual cu pretenţii sociale. Dar şi un om deştept e capabil de mult cretinism. Şi eu am fost, în nenumărate rânduri, cretin. Inteligenţa e recurentă, numai prostia e continuă. Oricum, am oroare de speţa asta: „Noi, intelectualii, care suntem luminătorii societăţii.“ Pentru mine, mult mai importanţi sunt copiii. Adică Dumnezeu i-a dat omului putinţa cvasidivină de a procrea, şi el se laudă cu putinţa de a scrie o carte?

Şi, à-propos de snobism: Nae Ionescu, despre care mulţi spun acum că era un spirit demoniac, dar care era un om de o mare inteligenţă şi strălucitoare putere stimulatoare – a pus pe lume câţiva oameni remarcabili – era şi foarte snob. Dar snobismul lui era de tip social, deci mai puţin nociv, mai inocent, cu un ridicul mai sumar; nimic bun în el, dar şi nimic rău. Să fii rudă cu nu-ştiu-cine, să te cheme nu-ştiu-cum. Omul care nu e foarte sigur că e un aristocrat autentic simte nevoia să se împopoţoneze cu relaţii mondene. Când s-a încurcat cu Maruca Cantacuzino, înainte ca ea să

devină nevasta lui Enescu, Nae a făcut-o din snobism, pentru că ea era prinţesă. Numai că era cam stupidă şi cam moftangioaică. Doctorul Nicolae Cajal a spus, odată, foarte bine, că în cuplul Maruca-Enescu, prinţul era el, deşi i-am auzit şi pe unii imbecili care o criticau pe ea fiindcă se măritase cu „lăutarul“: „*On peut s'en servir, on couche avec, mais on n'épouse pas.*“

Un model este un om a cărui imitare nu este o contrafacere

— În ultimul timp, ne plângem de lipsa modelelor. A devenit aproape o scuză pentru neputinţele noastre. Credeţi că ele lipsesc, într-adevăr, sau e vina noastră că nu ştim să le recunoaştem?

— Chiar dacă nu lipsesc, sunt foarte greu decelabile. Trebuie să ai norocul să întâlneşti un astfel de model şi să poţi să-l vezi, din când în când. De fapt, ce se cheamă model? Un om care merită să fie imitat, imitarea lui nefiind o contrafacere. E preferabil să nu-ţi iei drept model un geniu, dacă nu eşti şi tu unul. De exemplu, cum aş fi putut eu să îl am pe Goethe, care a fost genial, drept model? Dar îmi place tipul ăsta de viaţă: modest, deştept şi liber.

Trebuie să ai un simţ de observaţie de calitate, ca să recunoşti modelele valabile şi să nu le imiţi părţile ridicule sau mai puţin distinse. Pe vremuri erau multe modele; poate că or fi şi acum, dar trebuie să le nimereşti. Trebuie să fii întotdeauna atent. Un exemplu de preluare fericită a modelelor, de care ţi-am mai vorbit, este mica burghezie românească de la începutul secolului XX, recent venită de la ţară, dar foarte adaptată la viaţa intelectuală. Acei oameni au imitat cu inteligenţă modelele boiereşti şi au creat o societate rafinată şi aşezată, pe care comuniştii au reuşit s-o aducă în halul în care o vedem. Eu însă am apucat această

mică burghezie, care asimilase perfect modelele aristocratice. Tocmai de aceea se şi căsătoreau mari boieri cu fete din lumea asta, pentru că erau perfecte. De altfel, aristocraţia noastră a făcut căsătorii mixte nu atât în marea burghezie, cât în cea mică, fiindcă acolo găseai oameni mai bine, mai subţiri, mai distinşi şi fete mai graţioase, educate cum se cuvine; ştiau să îndure şi să rabde. Şi asta e suprema eleganţă. Iar marea burghezie era alcătuită, iniţial, din negustori, oameni cu avere şi care trăiau foarte luxos. Dar înţelegeau diferenţele dintre ei şi boieri şi respectau protocolul. Nici boierului nu-i dădea mâna să fie necurtenitor cu un mare negustor, pentru că-şi găsea beleaua. Boierul avea sau n-avea bani, dar negustorul avea sigur.

— *Spuneaţi că trebuie să ne reîmboierim. Cum trebuie să fie un boier?*

— Este absolut necesară această reîmboierire a societăţii româneşti, dar va fi foarte greu. O societate fără o aristocraţie nu e o societate, e un agregat. Întâi şi-ntâi, poţi să-ţi alegi modele umane, atât dintre… ciurucurile care au supravieţuit comunismului, cât şi din filme. Dar nu din dobitociile de filme pe care le vedem mereu la televizor, ci din filmele bune englezeşti. E adevărat că filme de mare artă fac polonezii şi ruşii, dar cele englezeşti, exact ca stofele şi tutunul lor, au clasă. Îţi arată cum să fii domn sau doamnă. Trebuie să fii atent cum alegi şi să nu faci din asta o prejudecată sau o fixaţie, pentru că nu e obligatoriu ca un boier sau un urmaş de boier să fie un om bine; poate să fie un bou. Am văzut eu însumi descendenţi ai celor mai ilustre neamuri care erau nişte tolomaci perfecţi.

Principala însuşire a aristocratului nu este aroganţa, care poate fi doar o formă de apărare, un mod de a ţine pe cineva la distanţă. Virtutea aristocratică principală este umilinţa, nu fudulia. Fuduli sunt preşedinţii, nu boierii. Acum, toţi sunt preşedinţi, de ţară sau de bloc, de comitete şi

comiţii. În fine, s-a umplut lumea de preşedinţi. Aristocratul nu e niciodată sistematic şi fixist. Boierimea noastră nu se pierde, dar îşi pierde nişte reflexe. Important este să ai memoria faptelor strămoşilor şi să încerci să-ţi găseşti locul în societatea actuală. Fără aere moftologice. Un boier adevărat trebuie să aibă atributul umilinţei, să nu creadă că e vreun luceafăr, să ştie că este omul lui Dumnezeu şi, în acelaşi timp, să ştie să comande.

— *Să poată îngenunchea şi să poată cravaşa.*

— Absolut. Când e nevoie şi niciodată fără nevoie. Cravaşa nu e admisibilă fără nevoie. Dar dacă e necesar, este chiar recomandabilă. Bunul-plac e o chestie mare, dacă merge împreună cu bunul-simţ.

Îmi făceam gustul şi nu ţineam la nici un fel de rigoare

— *Circulă multe clişee pe seama dumneavoastră. Unul dintre cele pe care le-am întâlnit cel mai des este acela al dandismului. Sunteţi un dandy?*

— Această formulă m-ar fi flatat, fără să o aprob, acum vreo 30-40 de ani. Acum, mi-e destul de indiferentă. În primul rând, ce e acela un dandy? Există un dandism baudelaireian, care are farmecul şi chiar importanţa lui, dar nu mi-am propus niciodată să mă încadrez în acest model. Conceptul nu e foarte precis definibil. Un dandy nu e neapărat un om foarte elegant. Poate, din contră, să fie unul care se îmbracă alandala, ca nebunul. Şi nici nu e numai o chestiune de vestimentaţie, ci şi una de mentalitate. Există o oarecare tentaţie care ar putea fi numită aşa, dar pe care nu o ai mereu prezentă în minte. Nu orice caraghios e un dandy, iar cel care caută cu orice preţ să fie unul devine, de fapt, un caraghios. Un dandy preocupat exclusiv de efectele pe care le produce e, categoric, o hahaleră. Cred că valoarea

noţiunii ţine de un fel de provocare, sugestivă şi convingătoare, la o reevaluare estetică a unor comportamente. Un dandy caută să obţină un efect; important e ce efect cauţi. Despre Mişu Marghiloman se spunea că era un dandy, fiindcă se îmbrăca numai la Londra şi era foarte elegant. Dar eleganţa nu e totuna cu dandismul. Un tip care ar umbla acum, la noi, în redingotă sau în jachetă nu ar fi propriu-zis un dandy; ar produce un efect lamentabil. Împăratul Japoniei e un dandy pentru noi, europenii, care am lepădat fracul şi redingota. Eu mi-am permis, la diverse vârste, foarte mari licenţe. Am umblat multă vreme în blugi, cu o cămaşă descheiată la gât şi cu geacă. Am umblat şi desculţ, în plin Bucureşti, prin faţa Athénée Palace-ului. Îmi făceam gustul meu, nu mă luam după ce făceau alţii şi nu ţineam la nici un fel de rigoare. Dar agremente de tipul ăsta mizerabilist şi ancilar nu trebuie să ţi le permiţi ca obicei constant. Un astfel de obicei, dacă se instalează ca permanenţă, este alterant. La fel de alterant ca obsesia, pe care am întâlnit-o la unii, mai ales în tinereţe, de a te îmbrăca impecabil, totdeauna exact cum se cuvine şi perfect. Până şi gesturile fireşti şi naturale, şi micile neglijenţe erau tot calculate. A te supune unor rigori ale existenţei e bine, dar supunerea faţă de anumite mecanisme strict mondene este urâcioasă.

După ce am trecut de 80 de ani, mi-am dat seama că nu trebuie să îmi mai las gâtul descoperit. Acolo se produc lucrurile cele mai oribile: priveliştea omului sub formă de curcan. Chiar fiul meu mi-a spus: „Tata, e vremea să nu mai umbli fără cravată.“ Şi avea dreptate. Unele privelişti dezagreabile ale gâtului se pot eluda printr-o cravată foarte frumoasă. Şi aşa am devenit, probabil, un dandy. Pentru că acum există peste tot o campanie anticravată şi lumea a ajuns să se jeneze să se mai îmbrace elegant. Mă mai uit, uneori, deşi televizorul mă plictiseşte teribil, pe

TV 5, la un program interesant, cu ziarişti acreditaţi la Paris: ruşi, italieni, greci, marocani, israelieni, americani. Unii dintre ei vorbesc chiar o franceză agreabilă. Dar mai nici unul nu poartă cravată. Mai rău, poartă veston, fără cravată. Or, mie mi se pare că poţi să mergi fără cravată, dar atunci trebuie neapărat să mergi şi fără veston. Cravata e considerată un ornament van. Nu ştiu dacă e aşa. Pentru mine nu e. Am citit într-un ziar o altă prostie: medicii ar trebui să renunţe la cravată, fiindcă aceasta ar fi purtătoare de microbi. Mulţi nu mai suportă cravata şi vor „să se facă comozi“. Acasă, când eşti singur, n-ai decât să stai şi în pielea goală, postură care are eleganţa ei. Dar să fii inelegant în mod deliberat mi se pare o prostie şi o nedreptate faţă de tine. Eu cred că n-are cum să-ţi fie comodă o haină neglijentă. Cel mai comod lucru este o haină impecabilă, dacă ţi-ai învăţat trupul cu anumite constrângeri şi nu eşti rău crescut. De aceea, pretind că fracul este cea mai comodă ţinută: plastronul îţi conferă o poziţie corectă, buzunarele sunt croite astfel încât să poţi ţine mâinile în ele şi croiala e făcută pe trupul omului. Am şi un exemplu superb de câtă graţie şi naturaleţe poate să-ţi dea fracul: valsul prinţului Salina, din filmul *Ghepardul*. Omul se simte bine. Dansul acesta e la fel de degajat ca acela al lui Zorba, din filmul meu favorit. *Zorba grecul* e un film extraordinar, cu o ştiinţă infailibilă a ritmului existenţial şi, după mine, capodopera absolută în arta filmului; de fiecare dată când îl văd, îmi place din ce în ce mai mult. Dansul lui e absolut entuziasmant. Niciodată nu m-am jenat să-mi manifest entuziasmul în mod ostentativ.

În fine, cred că e foarte important să acorzi o îngrijire deosebită, dar nu exclusivă, aspectului tău exterior. E bine să fii elegant, dar când te culci, tot te dezbraci.

— Dacă aţi avea ocazia să faceţi un film, despre ce ar fi?

— Despre piciorul gol al femeii şi despre mersul acesteia. E un lucru de o graţie neasemuită să vezi cum piciorul asumă solul, cum îl îmbrăţişează şi îl ia în stăpânire progresiv, pe o durată ce se consumă în raport cu avansarea.

— *Moda vă interesează?*

— Când eram copil, am apucat moda *charleston*, cu pantaloni foarte largi şi haina scurtă. Pe urmă, au fost la modă pantalonii cu tur jos, a căror prezenţă se face simţită şi astăzi, printre tineri, ca şi când a face pe tine în pantaloni este un lucru aşteptat în orice secundă. La femei, schimbările în moda vestimentară au fost legate întotdeauna de sexualitate. Se căuta să existe ceva cât mai excitant. În secolul al XVIII-lea, sânii erau aproape complet afară. Pe urmă, au început să se dezgolească picioarele, ceea ce nu le-a avantajat pe multe dintre cucoane. Acum, se dezgoleşte buricul prin purtarea unor bluze insuficiente. Ce-o fi având, în sine, excitant buricul, nu prea ştiu. Dacă módele ar fi lăsate să apară spontan, poate ar fi mai bine, pentru că femeile au un instinct destul de sigur în legătură cu ceea ce pot şi ceea ce nu pot divulga din trupurile lor. Aceşti lansatori de mode sunt, cei mai mulţi dintre ei, nişte puşlamale care vor, parcă, să discrediteze sexul feminin. Multe dintre creaţiile vestimentare sunt făcute în duşmănie. Oricum, din cauza schimbărilor foarte dese de curente, nu mai eşti obligat să ţii pasul cu moda, ci poţi să te îmbraci exact aşa cum îţi vine, ceea ce nu e rău, pentru că te întoarce la o vârstă foarte tânără a vestimentaţiei, când oamenii erau, în primul rând, frumoşi sau urâţi. Abia pe urmă erau îmbrăcaţi într-un fel, care urma să nu adumbrească frumuseţea sau să nu agraveze pocitania. Omul e responsabil de trupul lui şi trebuie să-l trateze cum se cuvine. E bine să fii cât poţi de natural. Am văzut de multe ori cum arată oamenii care se cred atrăgători, după ce s-au gătit cât s-a putut: ca nişte sperietori. Degeaba e cineva

elegant, dacă rămâne dizgraţios; Ceauşescu, chiar într-un costum italienesc foarte elegant, tot o arătare dezgustătoare rămânea. Sunt oameni ale căror trupuri sunt dizgraţioase, nu pentru că ar fi disproporţionate, ci pentru că omul nu ştie să-şi poarte propriul trup.

— *Vă place cum îşi poartă manechinele trupurile?*

— Am văzut des la televizor parade de modă şi m-a agasat mersul dizgraţios şi nefiresc, în foarfecă, plus slăbiciunea excesivă a manechinelor. Eu n-am fost un adept al corpolenţei, dar nici aschimodie nu cred că e bine să fii.

— *Fumatul pipei era un gest de dandy?*

— Greu de zis. Eu am fumat prima dată pipă şi abia pe urmă m-am constrâns să trec la ţigarete, fiindcă era ciudat ca un tânăr să fumeze pipă în societate. Apoi, am revenit la pipă. Fumatul îţi asigură o gesticulaţie dezinvoltă, tocmai de aceea oamenii neînvăţaţi cu societatea fumează excesiv, ca să aibă *une contenance*. Sigur că, în legătură cu pipa, era vorba şi de a-ţi adăuga un fel de însemn de prestigiu, un obiect pe care să-l ţii în colţul gurii aşa, ca un englez, ca un amiral sau… ca un idiot. De fumat, m-am lăsat, pentru că n-am mai avut chef. Nici bastonul pe care îl afişez nu e un beţişor de promenadă, ci e indispensabil pentru mine, de când mă deplasez mai greu.

— *Acum sunt la modă alte însemne de prestigiu.*

— De exemplu, telefonul mobil. Toată lumea vorbeşte la telefon, dar nimeni nu mai vorbeşte cu celălalt şi aproape nimeni nu mai are ceva de spus. Telefonul mobil este moartea bunei-cuviinţe; poţi fi găsit oricând şi oriunde, inclusiv pe ţucal.

— *Aveţi telefon mobil?*

— Am, dar nu-l port la mine. M-am făcut de râs, odată, când am fost la o conferinţă şi mi-a sunat telefonul pe stradă, chiar după ce ieşisem de acolo. Nu se poate mai mare ruşine. Altă dată, m-a sunat cineva în timp ce traversam strada şi eu, ca un

prost, am răspuns; abia am scăpat cu viaţă din încercarea asta.

Nu e important să fie multe, ci să ţină mult

— Cum vi se pare eticheta de om „tobă de carte“, care vi se aplică?

— Am fost, realmente, într-o perioadă, un om foarte citit. Ştiam bine toată literatura europeană. Acum am uitat cam tot. Oricum, cultura mea nu e chiar aşa de universală ca a altora. Nu sunt chiar un om foarte cult. Ştiu foarte bine că nu sunt chiar aşa de cult cum crede lumea. Mărturisesc chiar că s-a întâmplat să vorbesc despre cărţi pe care nu le citisem, dar pe care le cunoşteam din critică. De pildă, pe fraţii Goncourt abia dacă i-am citit. Important este să ştii să foloseşti bine lucrurile pe care le ştii.

— Alte clişee, alte etichete care vă deranjează?

— E clar că omul e alcătuit dintr-o suită de aiureli. Dar fără ele, n-ar merita să existe. Drept să-ţi spun, nu m-am prea sinchisit de ce reputaţie am. Nici nu ştiu, în general, cam în ce ar putea consta. Probabil că se vorbesc multe, dar nu poţi să răspunzi la toate aberaţiile care se spun pe seama ta. Şi nici măcar nu le poţi afla pe toate. Dacă lumea crede, să zicem, că sunt forte şi că pot să bat de unul singur un regiment întreg, n-are decât. N-am încercat, dar probabil că nu pot. Ei şi? Am citit o măgărie neruşinată despre mine, într-o revistă ilustrată de mare circulaţie. Fotografia mea se afla lângă cea a lui Adrian Minune şi se vorbea acolo despre performanţele mele galante legendare. O mare tâmpenie care dovedeşte şi faptul că autorii articolului nu m-au citit.

— Vă faceţi iluzia că redactorii de la o revistă de acest gen v-ar putea citi?

— A, nicidecum! Dar atunci, de ce mă mai pomenesc?

— Poate fiindcă nu îi interesaţi ca scriitor.

— Atunci, ca ce?

— *Ca personaj*.

— Da, e adevărat că oamenii obişnuiţi, cum suntem noi, îşi creează uneori o mică gloriolă nu prin lucrurile temeinice de care poate se ocupă, ci prin fleacuri de genul ăsta: e sau nu fidel, are sau nu succes la femei. Am scris de mai multe ori că, în materie erotică, numai fidelitatea e serioasă, numai ea e efectiv excitantă, şi nu dezgustătoarea performanţă statistică. Omul care are multe aventuri, care se laudă că a avut nu ştiu câte femei, *mille e tre*, nu ştie ce e o femeie şi habar n-are ce e sexul. *Un homme à femmes* nici nu bănuieşte ce poate fi viaţa sexuală. Acumularea experienţei creează un cod de comportamente, de referinţe erotice stârnitoare. Sigur, e normal ca la tinereţe bărbatul să fie *plus volage*, să caute, să aibă diverse tentative. Dar când ai ajuns la maturitate şi ştii ce-ţi place şi ce e bine pentru viaţa ta, stai frumuşel şi vezi-ţi de treabă. Un om foarte viril este şi foarte fidel, pentru că stăpâneşte repertoriul complet, împreună cu persoana cu care s-a obişnuit. Am remarcat, în decursul vieţii mele, că bărbatul este, în general, în materie erotică, nesincer, inexperimentat şi mitoman. Nu ştie care e limita normală a potenţei masculine şi, mai ales dacă are bănuiala – neîntemeiată, de altfel –, că e impotent, plusează. A aflat de la alţi lăudăroşi că s-ar putea şi crede că el ar putea şi mai mult. Aşa se nasc aberaţii inimaginabile. Am cunoscut un bărbat, din generaţia mea, mare *tombeur*, care se simţea dator să se culce cu fiecare femeie mai răsărită care îi apărea în cale, ceea ce mi-a creat despre el o opinie deplorabilă. Proştii nu vor să-nţeleagă că nu e important să fie multe, ci să ţină mult. Restul e un joc al imposturii şi al jigodismului, întreţinut de aceşti imbecili donjuani, activişti sociali ai amorului, cu mutre lucioase şi obraznice.

Premiul de Excelenţă nu m-a convins că am ajuns cineva

— A făcut destulă vâlvă Premiul de Excelenţă în cultura română, pe care l-aţi primit.

— Primirea acestui premiu m-a mirat, pentru că nu mă socot nici un tâmpit, dar nici un geniu. Poate am fost preferat şi pentru că eram cel mai bătrân dintre cei nominalizaţi. A fost un triumf pe care nu l-am conştientizat la momentul respectiv, un moment de graţie fugitiv. E normal ca lumea să-ţi retragă din privilegiile pe care ţi le-a acordat un timp. Când te apropii de sfârşitul vieţii, care nu poate fi un triumf, trebuie să fii pregătit să fii şi discreditat. Sunt conştient că după moartea mea, amintirea despre mine o să rămână foarte evaporată şi la puţină lume şi se va epuiza repede, dar lucrul ăsta nu mă va mai deranja atunci. Adevărul e că habar nu am care e cota mea literară şi nici nu prea mă interesează. Premiul ăsta nu m-a convins că am ajuns cineva sau că numele meu spune ceva lumii; nici nu mi se pare important să privim lucrurile din acest unghi.

— V-aţi gândit vreodată că s-ar putea ca opţiunile şi părerile dumneavoastră să fie eronate?

— Nu pot să garantez că văd tot timpul adevărul, mai ales că realitatea are diferite „foi de ceapă“, pe care nu le putem cunoaşte în totalitate. Nu poţi avea o viziune perfectă despre cum trebuie să fie viaţa. E groaznic să te iei tot timpul în serios şi să fii sigur că ai mereu dreptate. Că soluţia ta e întotdeauna cea corectă. Nu trebuie să-ţi imaginezi că există un singur fel, al tău, autentic, pe care poţi să-l impui ţie şi altora. Cred că numai dacă ai destule motive pentru a-ţi critica propriile tale comportamente şi gânduri eşti liber şi interesant. Trebuie să accepţi nu numai că poţi greşi, dar şi că nu e nici o nenorocire dacă ai greşit. Şi mai cred că sunt unele lucruri care se pot proclama cu maximă siguranţă, chiar dacă nu eşti foarte sigur că ceea ce proclami sunt valori indispensabile. Asta înseamnă

să fii om: să poţi trăi asumându-ţi permanent propriile erori. Contrar a ce cred mulţi, eu detest paradoxurile; multe dintre lucrurile pe care le spun sună paradoxal pentru că asta e, pare-se, singura formă în care oamenii mai pot identifica adevărurile evidente. Omul tinde să nu perceapă normalul ca normal. E nevoie de nuanţe. Evident că în nuanţe te poţi şi pierde, dacă sunt prea multe. Dar cine poate spune cu exactitate când ceva este neîndeajuns şi când devine prea? Aici intervine bunul-simţ. Atunci când am lansat formula bunului-simţ ca paradox, nu am vrut să fac elogiul paradoxului, ci al bunului-simţ.

— *Folosiţi, de multe ori, tocmai în apărarea bunului-simţ, instrumentul exagerării.*

— Sigur, exagerez de multe ori. Exagerarea poate oferi un efect retoric necesar pentru a da sonoritate unor idei, poate facilita înţelegerea şi observarea proporţiilor reale ale lucrurilor.

Bunul-simţ este Graalul

— *Ce este Graalul, domnule Alexandru Paleologu?*

— Bunul-simţ, ce altceva? Oamenii au impresia că bunul-simţ este prostie şi platitudine. Cei care cred că bunul-simţ e o însuşire cuminte, care nu aduce nimic nou, ci doar repetă clişee, sunt ei înşişi nişte clişee. De fapt, *le bon sens* este o însuşire paradoxală şi rară. Întotdeauna, contactul cu adevăratul bun-simţ te zguduie, rămâi mască. Culmea genialităţii este bunul-simţ, deşi am întâlnit multe cazuri în care omul de geniu nu era şi om de bun-simţ.

— *Ar trebui să vă întreb acum ce se întreabă de obicei. Uitându-vă în urmă, aveţi regrete, aţi ratat ceva fundamental?*

— Probabil că am ratat multe lucruri. Dar nu-mi port ranchiune de felul ăsta şi nu fac bilanţuri. Să-

ţi faci calcule mi se pare o mare pierdere de timp. Ce nevoie ai să ştii precis ce ai ratat?

— *Cum a arătat calea către sine a lui Alexandru Paleologu?*

— În decursul vieţii, am mers către mine şi cred că m-am apropiat, măcar puţin. Când eram tânăr, aveam multe căi virtuale. Dar, cu timpul, am găsit, pentru că Dumnezeu a avut milă de mine, calea divină a existenţei, calea dragostei care rezistă şi rodeşte o perpetuă splendoare.

A te pregăti pentru moarte este singura filozofie care merită practicată

— *Viaţa e o continuă iniţiere. Dar în moarte ne putem iniţia?*

— Îţi spun drept, nu am crezut niciodată că voi trăi atât. Din familia mea, sunt cel mai longeviv. După moartea celei de-a doua soţii, credeam că viaţa mea era încheiată şi mi-am scris, pe placa de la cimitir, numele împreună cu anul naşterii, 1919, şi cu un 19… care urma să fie completat. Uite că nu mai e bună placa.

Eu cred că se poate să te iniţiezi în moarte şi cred că este singurul lucru cu adevărat inteligent pe care-l poţi face cât trăieşti. Omul trebuie să-şi pregătească o moarte decentă şi să se obişnuiască cu gândul. Asta nu e uşor, pentru că trebuie să ajungi să ştii ce este decent şi salvator pentru tine. De la un moment dat, încep să nu te mai intereseze gândurile altora şi nici măcar gândurile tale; te interesează numai moartea, şi asta tocmai pentru că iubeşti viaţa. Cu toate incomodităţile şi suferinţele fizice, eu nu pot să zic ca alţii, că vreau să se termine. Trebuie să recunosc că mă tem de moarte şi mi se pare o prostie să nu-ţi fie frică de asta. Nu ştii ce e dincolo şi necunoscutul sperie întotdeauna. Pe lângă asta, încă şi mai importantă, e dragostea pentru persoanele din jurul meu. Dumnezeu mi-a dat un cadou minunat: oameni pe

care să-i iubesc şi cu care îmi doresc să-mi petrec timpul. Şi acest timp mi-l doresc cât mai îndelungat.

A te pregăti pentru moarte este, într-adevăr, singura filozofie care merită practicată; restul e gargară. La vârsta la care am ajuns eu, moartea poate surveni în orice moment, în mod legitim. Sufăr de boala incurabilă a vârstei. La vârsta mea se moare! Pot să dispar şi diseară. Sigur, oricine poate să dispară oricând; numai că, în timp ce un tânăr poate să dispară peste o zi sau peste zeci de mii de zile, unul ca mine e sigur că va dispărea în scurt timp, chiar dacă trăieşte o sută de ani, ceea ce nu cred că va fi cazul meu. Şi, pe urmă, dacă atingi vârste din astea, lumea îţi dă atenţie pentru că eşti matusalemic, nu pentru ceea ce ai făcut sau ceea ce eşti. Oricum, la peste 80 de ani este clar că destinaţia ta cea mai evidentă şi promptă este sfârşitul. Aşa că trebuie să-ţi pregăteşti o moarte „în pace“. Pregătirea sufletească nu se poate face repede şi prin formule stereotipe.

— Nu sunteţi adeptul formulei „vorbelor memorabile spuse pe patul de moarte“.

— Omul care moare debitând clişee moare ca un idiot. Multe vorbe spuse pe patul de moarte sunt profund compromiţătoare. Sper să mă ferească Dumnezeu de acest simulacru de înţelepciune. Când câte unii îmi spun să nu mă mai gândesc la moarte, nu pot să le spun că vorbesc prostii, fiindcă ştiu că sunt bine intenţionaţi. Cum să nu mă gândesc, când e vorba de actul cel mai important pe care îl voi săvârşi?

Viaţa veşnică nu poate fi decât dragostea veşnică

— Şi dincolo, ce aşteptaţi sau ce credeţi că vă aşteaptă?

— Speculaţiile pe tema asta nu-mi sunt accesibile. În definitiv, marea problemă şi

îngrijorare a oricărui om trăitor normal este: cum e cu putinţă inexistenţa? Eu însă mă gândesc mereu la un lucru: trăim iubind câteva persoane, chiar mai mult decât pe noi înşine. Murind, devenim indiferenţi, nu mai ştim nimic? Eu nu cred că după moarte voi putea rămâne indiferent la ce se va petrece cu nevasta şi cu copiii mei, cu toţi oamenii pe care i-am iubit. Viaţa veşnică nu poate fi decât dragostea veşnică. Altfel, o veşnicie rece şi amnezică nici nu mi s-ar părea interesantă. De fapt, omul îşi face Rai sau Iad prin firea şi alegerile lui.

— *Dacă aţi avea acces, după moarte, într-un loc în care se adună toate lucrurile pierdute, cu ce aţi vrea să vă reîntâlniţi?*

— Mi-ar plăcea să existe aşa ceva. I-aş vedea acolo pe oamenii pe care i-am iubit, aş regăsi gesturi afectuoase, cuvinte nimerite, gânduri vii; lumina de octombrie, râsul inteligent al prietenilor, toată iubirea şi toate gândurile bune pe care, poate, le-am irosit. M-aş reîntâlni acolo şi cu mine, pentru că toate cele pe care le-am pomenit intră în alcătuirea mea.

Lucrurile cu adevărat importante

— *Care sunt lucrurile cu adevărat importante?*

— În general, oamenii trec pe lângă lucrurile esenţiale. Unii le mai şi văd, şi e plăcut să te întâlneşti cu cineva şi să constaţi că a avut aceleaşi gânduri ca tine. Când se întâmplă mai des circumstanţa asta, se creează un curent de opinie care se impune, prin faptul că unii dintre cei care împărtăşesc aceleaşi intuiţii şi gusturi au mai multă energie, talent şi autoritate. Uneori, rămâne o idee a cuiva, scrisă undeva şi neîmpărtăşită de nimeni, pentru că nu a fost cunoscută sau înţeleasă, până într-o zi, când cineva o identifică. Farmecul existenţei este că nu te poţi baza pe nimic. Totuşi, cele mai importante lucruri în viaţa asta sunt, cred

eu, cele pe care le-am decelat din trei spectacole regizate de Lucian Pintilie: iubirea, memoria (nu cea mecanică şi plictisitoare, ci aceea care îţi salvează conştiinţa, aşa cum mi-a salvat-o mie în puşcărie) şi umorul. Dacă te naşti cu ele e foarte bine; dacă nu, se pot învăţa, gândindu-te foarte mult la ele, reprezentându-le în diverse circumstanţe. Ceea ce salvează cele mai proaste şi ingrate împrejurări, ceea ce este esenţial, este totuşi iubirea. Iată concluzia, după o viaţă de om: nimic nu contează în afara iubirii. În viaţă, poţi să fii un dobitoc sau poţi să te salvezi. Şi nu te poţi salva decât iubind pe cineva mai mult decât te iubeşti pe tine însuţi. Cel care nu iubeşte, care nu are un depozit profund de afectivitate, asumându-şi toate riscurile, e un fraier, un om care îşi pierde vremea. Dacă iubeşti pe cineva, nu poţi să fii tont. Iar dacă iubeşti pe cineva şi iubirea este împărtăşită, nu poţi să nu fii fericit.

Ediţii noi ale clipelor trecute

Informaţiile sunt limitate, nu poţi scorni la nesfârşit *lucruri noi.* Nu aşa ceva ne-am propus în acest *Breviar*. Nu este lipsită de importanţă nici rememorarea aceloraşi lucruri, în stadii diferite ale existenţei; se nasc, astfel, ediţii noi ale clipelor trecute. O convorbire ca a noastră nu poate schimba ceva sau eterniza vreo variantă biografică, ci poate oferi stil unor gesturi existenţiale.

Repetiţia nu e neapărat semn de gargariseală. Eu sunt conştient de faptul că mă repet foarte des, pe de o parte fiindcă e mai uşor să repeţi, iar pe de alta, fiindcă eu cred în virtuţile repetiţiei. De fapt, ceea ce nu se repetă nu prea există. Lucrurile pe care le repet sunt cele care mă interesează cu adevărat. Iar evaluarea oricărui lucru depinde de starea de spirit a celui care evaluează. Aici intervine talentul cititorului de a depăşi platitudinea textului şi de a-l învesti cu spirit şi vioiciune, deschizându-i virtualităţile nelimitate ale imaginarului.

O carte se scrie pentru plăcerea ta sau a altcuiva. Nu am de unde să ştiu dacă lucrurile pe care le-am spus vor face plăcere şi altcuiva, ştiu însă că noi am făcut treaba asta din plăcere, chiar dacă nu duce la nimic. Dar să zicem că a fost măcar o zi cu soare, în care am fost fermecători şi am avut inspiraţia unor replici ingenioase, de care nu ne ruşinăm. E o splendoare şi o minune. Numai pentru asta, şi a meritat. Noi n-am făcut altceva decât să stăm la taclale. A fost o mare bucurie să ne vedem, să stăm de vorbă, să petrecem clipe împreună. În definitiv, marea dorinţă a omului este aceea de a păstra clipa. Eu cred că putem eterniza clipele fecunde şi inspiratoare: un ton al vocii, o privire, un gest, un zâmbet sau o lacrimă, care, prin graţia şi armonia lor, creează o frumuseţe nepieritoare. Restul e zadarnic. Cărticica aceasta

nu se vrea altceva decât o colecţie de clipe trecătoare şi veşnice.

Al. Paleologu

Bibliografia lui Alexandru Paleologu

Spiritul şi litera: încercări de pseudocritică, Editura Eminescu, Bucureşti, 1970 (ed. a II-a, Editura Cartea Românească, 2007).

Bunul-simţ ca paradox, Editura Cartea Românească, Bucureşti, 1972 (ed. a II-a, revăzută de autor, Editura Vitruviu, Bucureşti, 1997; ed. a III-a, Editura Cartea Românească, Bucureşti, 2005).

Simţul practic, Editura Cartea Românească, Bucureşti, 1974 (ed. a II-a, Editura Cartea Românească, Bucureşti, 2007).

Treptele lumii sau Calea către sine a lui Mihail Sadoveanu, Editura Cartea Românească, Bucureşti, 1978 (ed. a II-a, Editura Vitruviu, Bucureşti, 1997; ed. a III-a, Editura Cartea Românească, Bucureşti, 2006).

Ipoteze de lucru, Editura Cartea Românească, Bucureşti, 1980 (ed. a II-a, Editura Eminescu, Bucureşti, 1996; ed. a III-a, Editura Cartea Românească, Bucureşti, 2006).

Alchimia existenţei, Editura Cartea Românească, Bucureşti, 1983 (ed. a II-a, Editura Cartea Românească, Bucureşti, 2007).

Souvenirs merveilleux d'un ambassadeur des golans (entretiens réalisés par Alexandru Paleologu avec Marc Semo et Claire Tréan), Editions Balland, Paris, 1990.

Minunatele amintiri ale unui ambasador al golanilor: convorbiri cu Marc Semo şi Claire Tréan, Editura Humanitas, Bucureşti, 1991.

Sfidarea memoriei (convorbiri cu Stelian Tănase, aprilie 1988–octombrie 1989), Editura DU Style, Bucureşti, 1996 (ed. a II-a, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2002; ed. a III-a, Editura Humanitas, Bucureşti, 2006).

Despre lucrurile cu adevărat importante, Editura Polirom, Iaşi, 1997 (ed. a II-a, Editura

Cartea Românească, Bucureşti, 2006).

Politeţea ca armă: convorbiri şi articole mai mult sau mai puţin politice, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2000.

L'Occident est à l'Est (essais), EST – Samuel Tastet, Bucureşti, 2001.

Moştenirea creştină a Europei, Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2003.

Amicus Plato sau... despărţirea de Noica, ed. îngrijită de Fabian Anton, Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2005.

Breviar pentru păstrarea clipelor (Alexandru Paleologu în dialog cu Filip-Lucian Iorga), Editura Humanitas, Bucureşti, 2005.

Interlocuţiuni, Editura Cartea Românească, 2009.

Străbunicul matern, Alexandre Livaditti (fiul pictorului Niccolò Livaditti), cu cele două fiice ale sale. „Un strămoş al meu este pictorul Niccolò Livaditti, italian de origine greacă, ajuns, aici, pictorul boierimii moldoveneşti şi proprietar al unei moşii din nordul Moldovei.“

Conacul de la Vârfu Câmpului, Botoşani, unul dintre conacele familiei Paleologu. „Fapt e că eu îmi aduc aminte de acest conac şi de parcul lui ca de ceva foarte frumos, cu acea culoare locală a Moldovei boiereşti de acum un secol şi jumătate.“

Străbunica maternă, Carlotta (soţia pictorului Niccolò Livaditti). Pictura se află la Muzeul Naţional de Artă al României, iar colajul este realizat de Pia Paleologu, soţia lui Alexandru Paleologu.

Bunicul matern, C.B. Pennescu, împreună cu familia – 12 august 1908 „Era un om foarte distins şi foarte viu, cu multă autoritate.“

Bunica şi mama

„Bunicul meu, tatăl lui tata, Mihail (Mişu) Paleologu, născut în 1848, un personaj foarte impunător, care era consilier la Curtea de Casaţie, era celebru pentru că spunea bancuri seci acolo şi făcea pe toată lumea
să râdă, lucru cu totul surprinzător şi impropriu pentru acea instanţă. Întors de la Paris, bunicul a fost avocat, om politic conservator şi director la Timpul, în epoca în care Eminescu era redactor-şef.“

Mama, Elena Pennescu-Vidraşcu. „Una dintre fetiţele Penneştilor, care sunt deci bunicii mei naturali şi care au avut patru băieţi şi patru fete, a fost mama.“

Tatăl, Mihail Paleologu. „S-a născut în 1886. A fost un mare avocat, cu studii la Paris, cu un talent extraordinar şi o ştiinţă de carte nebună.“

Împreună cu bunica maternă

Împreună cu mama şi cu tata. „Dramă mare, în timpul războiului, când tata a fost rănit şi nu se mai ştia nimic de el. Mama era infirmieră la un spital de campanie şi noroc că a fost o criză de hârtie igienică şi se foloseau tăieturi din ziare. Pe una dintre aceste bucăţi de ziar, mama a citit că locotenentul Paleologu Mihail a fost decorat şi avansat căpitan. Aşa a aflat că trăia.“

Alexandru Paleologu. „Visul copilăriei mele fusese tocmai acela de a fi ambasador, şi nu oriunde, ci în Franţa.“

Împreună cu tatăl

Mami Dragă.

Cred că fotografia asta are să-ți placă și să n'o dai la nimeni decât să fie a ta și a lui neni Johny.

Te sărut mult.

A. M. Paleologu

P. S.
Felicită pe Yonica din partea mea

CARTE POSTALE

Scrisoare pentru mama, pe spatele fotografiei.
„Mami dragă, cred că fotografia asta are să'ţi placă
şi să n'o dai la nimeni decât să fie a ta şi a lui neni
Johny. Te sărut mult. A.M. Paleologu.
P.S. Felicită pe Ionica din partea mea."

Alexandru Paleologu. „În tinereţe, chiar şi mai
târziu, eram un bărbat frumos, lucru care, de altfel,

m-a incomodat. Mi se pare o indiscreţie să faci apel la lucrurile astea.“

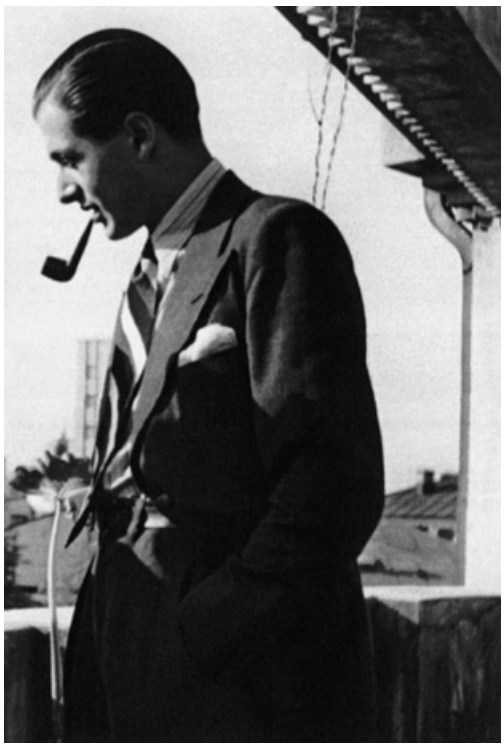

„Sigur că, în legătură cu pipa, era vorba şi de a-ţi adăuga un fel de însemn de prestigiu, un obiect pe care să-l ţii în colţul gurii aşa, ca un englez, ca un amiral sau… ca un idiot.“

Împreună cu Răzvan Pennescu, unul dintre fraţii mamei.

„Şi eu am fost ofiţer de roşiori, dar de rezervă, la Regimentul 4 Roşiori «Regina Maria» din Garda călare.“

Una dintre camerele casei din str. Armenească. Alexandru Paleologu a locuit în această casă în ultima parte a vieţii, ocupându-se să reconstituie, cu ajutorul obiectelor moştenite de la bunicii materni şi nu numai, atmosfera vechilor conace ale familiei din Moldova. Foto: Mihai Raicu © igloo media

Împreună cu fiul, Theodor Paleologu

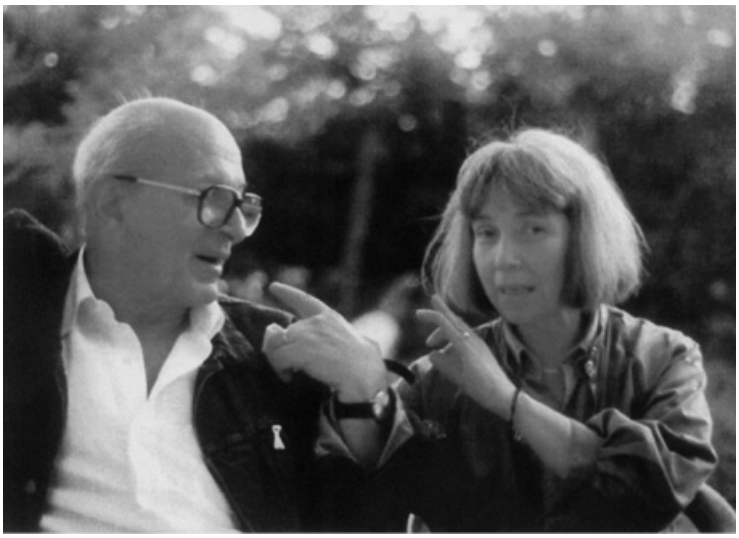

Împreună cu soţia, Pia Paleologu, în grădina casei
lui Paul Miron, din Vama Veche.

Împreună cu nepotul, Mihail Paleologu

Împreună cu Constantin Noica, la Păltiniş

Împreună cu Andrei Pleşu, la Păltiniş

Împreună cu câinele Paco, în curtea ambasadei României de la Paris

Fotografie făcută la Senatul României

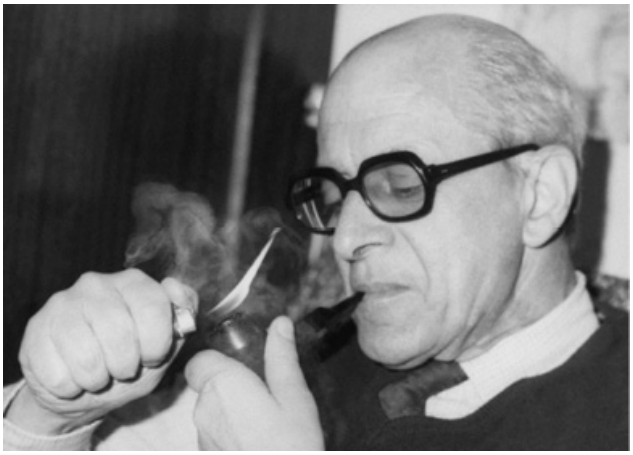

Foto: Ion Miclea

Alexandru Paleologu şi Filip-Lucian Iorga – 5 august 2003

Table of Contents

- Despre autor
- BREVIAR PENTRU PĂSTRAREA CLIPELOR
  - Cei şapte ani din case ai Breviarului
  - Breviar pentru păstrarea clipelor
  - Ediţii noi ale clipelor trecute
  - Bibliografia lui Alexandru Paleologu
  - Dosar foto

Table of Contents

Despre autor
BREVIAR PENTRU PĂSTRAREA CLIPELOR
Cei şapte ani din case ai Breviarului
Breviar pentru păstrarea clipelor
Ediţii noi ale clipelor trecute
Bibliografia lui Alexandru Paleologu
Dosar foto

Table of Contents

Despre autor 1
BREVIAR PENTRU PĂSTRAREA CLIPELOR 4
Cei şapte ani din case ai Breviarului 6
Breviar pentru păstrarea clipelor 8
Ediţii noi ale clipelor trecute 204
Bibliografia lui Alexandru Paleologu 206
Dosar foto 208